

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YENİSEY YAZITLARI GRAMERİ

Prof. Dr. Erhan AYDIN A ah YILDIRIM

MALATYA-2019

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YENİSEY YAZITLARI GRAMERİ

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN
ABDULLAH YILDIRIM

DANIŞMAN
PROF. DR. ERHAN AYDIN

MALATYA - 2019

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YENİSEY YAZITLARI GRAMERİ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Erhan AYDIN

HAZIRLAYAN
Abdullah YILDIRIM

Jürimiz 06.12.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu doktora tezi (oybirliği/ oyçokluğu) ile başarılı bulunarak Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim, Eski Türk Dili Bilim dalında doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvan Ad Soyadı

1. Prof. Dr. Ferruh AĞCA
2. Prof. Dr. Erhan AYDIN
3. Prof. Dr. Mehmet DÖNMEZ
4. Prof. Dr. Şaban DOĞAN
5. Doç. Dr. Özlem Demirel DÖNMEZ

İmzası

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun.....tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet KUBAT
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Erhan Aydın'ın danışmanlığında doktora tezi olarak hazırladığım “Yenisey Yazıtları Grameri” başlıklı bu çalışmanın bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynaklar bölümünde yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Abdullah YILDIRIM

ÖN SÖZ

Yenisey yazıtları, Türk dilinin en eski yazılı dil yadigârlarından olup Sayan-Alтай bölgesinde yaşamış önemli bazı şahsiyetler için dikilmiş mezar taşlarıdır. Bu yazıtlarda, Moğolistan bölgesi yazıtlarındaki lirizm ve anlatım zenginliği bulunmayıp bu yazıtlar daha çok özlü sözleri andırmaktadır.

Bu doktora tezi *Giriş, Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi, Cümle Bilgisi* ve *Sonuç* bölümlerinden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde; Yenisey yazıtlarının bulunuşu, Yenisey yazıtları üzerine yapılan çalışmalar ve yazıtların listesi sıralanmıştır.

Tezimizin esas bölümlerini Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi ve Cümle Bilgisi oluşturmaktadır. Ses bilgisi bölümünde ünlü-ünsüz harflerin ve hece işaretlerinin söz başında, söz içinde ve söz sonunda nasıl yazıldığı gösterilmiştir. Daha sonra yazıtlarda tespit edilen ses olayları verilmiştir.

Şekil Bilgisi bölümünde ise sözcüklerin aldığı yapım ve çekim ekleri tespit edildikten sonra bütün sözcük türleriyle örnekler bulunup alt başlıklarıyla sınıflandırılmıştır.

Cümle Bilgisi bölümünde Yenisey yazıtları cümle türleri ve sözcük grupları bakımından incelenmiştir.

Tezimizin son kısmını oluşturan Sonuç bölümünde Yenisey yazıtlarındaki ses bilgisi, şekil bilgisi ve cümle bilgisi ile ilgili tespitlerimize yer verilmiştir.

Doktora eğitimi sürecinde engin bilgilerinden faydalandığım, bana her türlü destek olan çok değerli danışman hocam Prof. Dr. Erhan AYDIN'a, bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim tez izleme komitesindeki hocalarım Prof. Dr. Mehmet DÖNMEZ'e, Doç. Dr. Özlem DEMİREL DÖNMEZ'e, bölüm hocalarımızdan kıymetli hocalarım Doç. Dr. M. Fatih ALKAYIŞ'a, Dr. Öğr. Üyesi Muhittin ÇELİK'e, bu zorlu süreçte her zaman yanımda olan en büyük destekçim, hayat arkadaşım Hatice'ye ve bugünlere gelmemin asıl mimarı annem ve babama sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

ÖZET

Yenisey yazıtları VIII-X. yüzyıllar arasında dikildiği tahmin edilen mezar taşlarıdır. Türkçenin en eski yazılı örnekleri olan Yenisey yazıtları, Orhon Türkçesinin dil özelliklerini yansıtmaktadır. Bu yüzden bu yazıtların ses, şekil ve cümle bilgisi açısından incelenmesi Eski Türkçe çalışacak araştırmacılara katkıda bulunacaktır.

Tez; Giriş, Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi, Cümle Bilgisi ve Sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Yenisey yazıtlarının bulunuşu, Yenisey yazıtları üzerine yapılan çalışmalar ve yazıtların listesi verilmiştir.

Ses bilgisi bölümünde eski Türkçenin dil özellikleri göz önünde bulundurularak yazım kuralları ve ses olayları gösterildi. Şekil bilgisi bölümünde sözcüklerin aldığı yapım ve çekim ekleri ile sözcük türleri incelendi. Cümle bilgisi bölümünde cümle türleri ve sözcük grupları incelendi. Sonuç bölümünde inceleme sonucunda elde edilen bulgular verildi.

Tezimizde, Erhan Aydın tarafından yazılan ve Yenisey yazıtları üzerine şu ana kadar yapılmış en kapsamlı çalışma olarak sayılan “Yenisey Yazıtları” adlı kitap esas alınmıştır. Yenisey bölgesindeki E 1-154 adlı yazıtları ile numarası bulunmayan Lisiç’ya I-II, Knışi Köyünden Bronz Ayna Starı, Kök Haya, Beyskoye Köyünden Gümüş Kama, Kamenka Köyünden Bronz Para, Bronz Para-Krasnoyarsk, Devlet Ermitajı’ndan Gümüş Kap, Kunya Dağı Kaya Yazıtı, Kulplu Sedyarski Maşrapası, Kulplu Gümüş Maşrapa, Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt, Sargol, Ozernaya II, Çinge ve Edegey I-VI yazıtları da çalışmaya dâhil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Yenisey Yazıtları, Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi, Cümle Bilgisi.

ABSTRACT

Yenisei inscriptions are gravestones estimated to have been erected between the 8th and 10th centuries. These inscriptions, one of the oldest written examples of Turkish, reflect the language features of Orkhon Turkish. Therefore, examining these inscriptions in terms of sound, form and sentence knowledge will contribute to the researchers who will study in old Turkish.

The thesis consists of introduction, phonetics, morphology, sentence information and conclusion sections. In the introduction, the discovery of the Yenisei inscription, the studies on the Yenisei inscription and the list of the inscriptions are given.

In the phonetics section, the spelling rules and phonetic events are tried to be shown by considering the language characterist of the old Turkish language. In the figure and sentence information sections, they are divided into related sub-headings and examined in accordance with examples from the inscriptions. In the conclusion part, the findings obtained as a result of the examination were tried to be given.

In our thesis, Erhan Aydın's book Yenisei inscriptions, which is the most comprehensive study on Yenisei inscriptions, is taken as the basis. This study includes the inscriptions named E 1-154 situated in Yenisei region and are not numbered.

Key Words: Old Turkic, Yenisei Inscriptions, Phonetics, Morphology, Sentence Knowledge.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xix
GİRİŞ	1
TEZİN ÖNEMİ	1
TEZİN DENENCESİ (HİPOTEZİ)	1
TEZİN AMACI.....	1
TEZİN YÖNTEMİ	2
TEZİN ARAŞTIRMACIYA SAĞLAYACAĞI YARARLAR	2
TEZİN İLGİLİ ANABİLİM DALINA SAĞLAYACAĞI YARARLAR (ÖZGÜN KATKI).....	3
TEZİN TÜRKOLOJİYE SAĞLAYACAĞI YARARLAR.....	3
YENİSEY YAZITLARI	4
YENİSEY YAZITLARI HAKKINDAKİ İLK BİLGİLER VE YENİSEY YAZITLARININ BULUNUŞLARI	4
YENİSEY YAZITLARI İLE İLGİLİ İLK ÇALIŞMALAR	5
YENİSEY YAZITLARI İLE İLGİLİ TÜRKİYE’DE YAPILAN ÇALIŞMALAR	6
YENİSEY YAZITLARININ LİSTESİ	8
1. SES BİLGİSİ	17
1.1. Yazım Kuralları	17
1.1.1. Ünlülerin Yazımı	17
1.1.1.2. Söz Başı Ünlüleri.....	17
1.1.1.3. İlk Hece Ünlüleri.....	20

1.1.1.4. Söz İçi Ünlüleri.....	22
1.1.1.5. Söz Sonu Ünlüleri.....	23
1.1.2. Ünsüzlerin Yazımı	25
1.1.2.1. Hece İşaretleri	25
1.1.2.1.1. /UK, KU/ Hece İşareti.....	25
1.1.2.1.2. /Ük, kÜ/ Hece İşareti.....	26
1.1.2.1.3. /ıK, Kı/ Hece İşareti.....	27
1.1.2.1.4. /aş/ Hece İşareti	27
1.1.2.1.5. /baş/ (Hece İşareti).....	28
1.1.2.1.6. /çi/ Birleşik Harfi.....	28
1.1.2.1.7. /dem/ Hece İşareti.....	28
1.1.2.1.8. /kış/ Hece İşareti	28
1.1.2.2. Çift Ünsüz İşaretleri	29
1.1.2.2.1. /LT/ Çift Ünsüz İşareti.....	29
1.1.2.2.2. /nt/ Çift Ünsüz İşareti.....	29
1.1.2.2.3. /nç/ Çift Ünsüz İşareti	29
1.1.2.3. İkiz Ünsüzler	30
1.1.2.4. Noktalama.....	31
1.1.2.5. Ünlüler	33
1.1.2.5.1. İlk Hece Ünlüleri	34
1.1.2.5.2. İlk Hece Dışındaki Ünlüler.....	40
1.1.2.5.2.1. Damak Uyumu	40
1.1.2.5.2.1.1. Öndamaksıllaşma Sonucu Uyumdan Çıkma	40
1.1.2.5.2.1.2. Damak Uyumuna Girmeyen Ekler	41
1.1.2.5.2.1.2.1. 3. Kişi İyelik Eki +(s)i	41
1.1.2.5.2.1.2.2. Belirli Nesne Durumu Eki +In	41
1.1.2.5.2.2. Dudak Uyumu	42
1.1.2.5.2.2.1. Bağlama Ünlüleri	42
1.1.2.6.2.2. Dudak Uyumuna Giren Ekler	42

1.1.2.5.2.2.2.2. +lık	43
1.1.2.5.2.2.2.3. 1./2. Kişi Tekil ve Çoğul Kesin Geçmiş Zaman Eki 43	
1.1.2.5.2.2.2.4. Geçmiş Zaman Sıfat-Fiil Eki –mış.....	43
1.1.2.5.2.3. Dudak Uyumuna Girmeyen Ekler	44
1.1.2.5.2.3.1. 3. Kişi Belirli Geçmiş Zaman Eki (-DI).....	44
1.1.2.5.2.3.2. Aitlik Eki (+KI)	44
1.1.2.5.2.3.3. Geçmiş Zaman Sıfat-fiil Eki “+mİş”	44
1.1.2.5.3. Öndamaksıllaşma	44
1.1.2.5.4. Artdamaksıllaşma	44
1.1.2.5.5. Ünlü Benzeşmeleri.....	45
1.1.2.5.5.1. İlerleyici Benzeşme	45
1.1.2.5.5.1.1. Yakın Benzeşme	45
1.1.2.5.5.1.1.1. 3. Tekil Kişi İyelik +In	45
1.1.2.5.5.1.1.2. 1. Tekil Kişi İyelik Eki +im.....	45
1.1.2.5.5.1.2. Uzak Benzeşme.....	45
1.1.2.5.5.2. Gerileyici Benzeşme.....	46
1.1.2.5.6. Ünlü Düşmesi.....	46
1.1.2.5.6.1. İçseste Ünlü Düşmesi.....	46
1.1.2.5.6.2. Sonseste Ünlü Düşmesi.....	47
1.1.2.5.7. Ünlü Türemesi	47
1.1.2.5.7.1. İçseste Ünlü Türemesi	47
1.1.2.5.7.2. Büzülme	47
1.1.2.5.8. Ek Yığılması.....	47
1.1.2.6. Ünsüzler	47
1.1.2.6.1. Dudak Ünsüzleri.....	48
1.1.2.6.2. Diş ve Dişeti Ünsüzleri	50
1.1.2.6.3. Öndamak Ünsüzleri	57
1.1.2.6.4. Damak Ünsüzleri.....	59
1.1.2.6.5. Ünsüz Değişmeleri.....	61

1.1.2.6.5.1. k>g Değişimi.....	61
1.1.2.6.5.2. z>s Değişimi.....	61
1.1.2.6.5.3. l>ş Değişimi	62
1.1.2.6.5.4. t>d Değişimi	62
1.1.2.6.5.5. t>ç Değişimi.....	62
1.1.2.6.5.6. ç>ş Değişimi.....	62
1.1.2.6.6. Genizsilleşme	62
1.1.2.6.7. Benzeşme	62
1.1.2.6.7.1. İlerleyici Benzeşme	62
1.1.2.6.7.1.1. Yakın Benzeşme	62
1.1.2.6.7.1.2. Uzak Benzeşme.....	64
1.1.2.6.7.2. Gerileyici Benzeşme.....	64
1.1.2.6.7.2.1. Uzak Benzeşme.....	64
1.1.2.6.8. Ötümsüzleşme.....	64
1.1.2.6.9. Yer Değiştirme.....	66
1.1.2.6.10. Kaynaşma.....	66
1.1.2.6.11. Ünsüz Düşmesi.....	66
2. ŞEKİL BİLGİSİ (MORFOLOJİ).....	68
2.1. Yapım Ekleri.....	68
2.1.1. İsimden İsim Yapan Ekler	68
2.1.2. İsimden Fiil Yapan Ekler.....	74
2.1.3. Fiilden İsim Yapan Ekler.....	77
2.1.4. Fiilden Fiil Yapan Ekler	82
2.2. İsimler.....	88
2.2.1. Görevleri Bakımından İsimler	89
2.2.1.1. Özel İsim	89
2.2.1.2. Cins İsmi	89
2.2.2. Yapıları Bakımından İsimler.....	89
2.2.2.1. Basit İsim	89
2.2.2.2. Türemiş İsim	90

2.2.2.3. Birleşik İsim.....	90
2.2.3. İsim İşletme Ekleri	90
2.2.3.1. İyelik Ekleri.....	90
2.2.3.1.1. Teklik Birinci Şahıs İyelik Eki +(X)m.....	91
2.2.3.1.2. Teklik İkinci Şahıs İyelik Eki +(X)η.....	92
2.2.3.1.3. Teklik Üçüncü Şahıs İyelik Eki +I; +sI	92
2.2.3.1.4. Çokluk Birinci Şahıs İyelik Eki +(X)mXz.....	93
2.2.3.1.5. Çokluk İkinci Şahıs İyelik Eki +(X)XηXz.....	93
2.2.3.1.6. Çokluk Üçüncü Şahıs İyelik Eki	94
2.2.3.2. +n Zamir n'si.....	94
2.2.3.3. KI Aitlik Eki	94
2.2.3.4. Çokluk Eki.....	95
2.2.3.4.1. +An Çokluk Eki.....	95
2.2.3.4.2. +IAr Çokluk Eki	95
2.2.3.4.3. +t Çokluk Eki	95
2.2.3.5. Hâl Ekleri (Durum Ekleri).....	95
2.2.3.5.1. Yahn Hâl (Nominatif)	96
2.2.3.5.2. Yükleme Hâli (Akkuzatif)	96
2.2.3.5.3. Yönelme-Bulunma Hâli (Datif-Lokatif)	97
2.2.3.5.3.1. +A Yönelme Hâli Eki	98
2.2.3.5.3.2. +KA Yönelme Hâli Eki	98
2.2.3.5.3.3. +ηA Yönelme Hâli Eki	99
2.2.3.5.4. Bulunma-Ayrılma Hâli (Lokatif-Ablatif)	99
2.2.3.6. Yön Eki	100
2.2.3.6.1. +rA Yön Eki.....	100
2.2.3.7. İlgi Hâli (Genitif).....	100
2.2.3.8. Vasıta Hâli (Instrumental)	101
2.2.3.8.1. +n	101
2.2.3.8.2. +IA.....	101

2.2.3.9. Birliktelik Hâli Eki.....	102
2.2.3.10. Eşitlik Hâli (Ekvatif).....	102
2.2.3.11. Soru Eki	102
2.3. Sıfatlar	102
2.3.1. Görevleri Bakımından Sıfatlar.....	102
2.3.1.1. Niteleme Sıfatları	102
2.3.1.2. Belirtme Sıfatları.....	103
2.3.1.2.1 İşaret sıfatları	103
2.3.1.2.2. Soru Sıfatları.....	104
2.3.1.2.3. Belirsizlik Sıfatları	104
2.3.1.2.4. Sayı Sıfatları	104
2.3.1.2.4.1. Asıl Sayı Sıfatları	104
2.3.1.2.4.2. Sıra Sayı Sıfatları.....	104
2.3.2. Yapıları Bakımından Sıfatlar	105
2.3.2.1 Basit Sıfatlar	105
2.3.2.2. Türemiş Sıfatlar	105
2.3.2.3. Birleşik Sıfatlar	105
2.4. Zamirler	106
2.4.1. Şahıs Zamirleri	106
2.4.1.1. Teklik Birinci Şahıs Zamiri	106
2.4.1.2. Teklik İkinci Şahıs Zamiri	106
2.4.1.3. Teklik / Çokluk Üçüncü Şahıs Zamiri	106
2.4.1.4. Çokluk Birinci Şahıs Zamiri.....	106
2.4.1.5. Çokluk İkinci Şahıs Zamiri.....	107
2.4.1.6. Dönüşlülük Zamiri.....	107
2.4.2. İşaret Zamirleri	107
2.4.3. Soru Zamirleri	108
2.4.4. Belirsizlik Zamirleri	108
2.5. Zarflar	108
2.5.1. Görevleri Bakımından Zarflar	108
2.5.1.1. Yer Zarfları	108

2.5.1.2. Zaman Zarfları	109
2.5.1.3. Durum / Nasıllık-Nicelik / Hâl Zarfları	109
2.5.1.4. Miktar Zarfları	109
2.5.1.5. Soru Zarfları	109
2.5.2. Yapıları Bakımından Zarflar	110
2.5.2.1. Basit Zarflar	110
2.5.2.2. Türemiş Zarflar	110
2.5.2.3. Birleşik Zarflar	110
2.6. Edatlar.....	110
2.6.1. Ünlem Edatları.....	111
2.6.2. Bağlama Edatları.....	111
2.6.3. Son Çekim Edatları	112
2.7. Fiiller	112
2.7.1. Görevleri Bakımından Fiiller	112
2.7.1.1. Asıl Fiiller	112
2.7.1.2. Yardımcı Fiiller.....	113
2.7.2. Ek Fiil	113
2.7.3. Kullanışları Bakımından Fiiller	114
2.7.3.1. Çekimli Fiiller	114
2.7.3.1.1. Şahıs Ekleri	114
2.7.3.1.1.1. Teklik Birinci Şahıs Eki	114
2.7.3.1.1.2. Teklik İkinci Şahıs Eki.....	115
2.7.3.1.1.3. Teklik / Çokluk Üçüncü Şahıs Eki.....	115
2.7.3.1.1.4. Çokluk Birinci Şahıs Eki.....	115
2.7.3.1.1.5. Çokluk İkinci Şahıs Eki	115
2.7.3.1.2. Şekil ve Zaman Ekleri.....	116
2.7.3.1.2.1. Bildirme Kipleri.....	116
2.7.3.1.2.1.1. Görülen Geçmiş Zaman Eki	116
2.7.3.1.2.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki	117
2.7.3.1.2.1.3. Geniş / Şimdiki Zaman Eki	118
2.7.3.1.2.1.4. Gelecek Zaman Eki.....	118
2.7.3.1.2.2. Tasarlama Kipleri	119

2.7.3.1.2.2.1. Gereklilik Kipi.....	119
2.7.3.1.2.2.2. Şart Kipi.....	119
2.7.3.1.2.2.3. İstek Kipi	119
2.7.3.1.2.2.4. Emir Kipi	119
2.7.3.1.2.2.4.1. 1. Teklik Kişi Emir Eki –(A)yIn.....	119
2.7.3.1.2.2.4.2. 2. Teklik Kişi Emir Eki -gIl.....	120
2.7.3.1.2.2.4.3. 3. Teklik Kişi Emir Eki.....	120
2.7.3.1.2.2.4.4. 2. Çokluk Kişi Emir Eki –(X)η.....	120
2.7.3.2. Birleşik Zamanlı Çekimler.....	120
2.7.3.2.1. Hikâye.....	121
2.7.3.2.2. Rivayet.....	121
2.7.3.2.3. Şart	121
2.7.4. Çatıları Bakımından Fiiller	121
2.7.4.1. Özne-Yüklem İlişkisi	121
2.7.4.1.1. Etken Fiiller	121
2.7.4.1.2. Edilgen Fiiller	122
2.7.4.1.3. Dönüşlü Fiiller	122
2.7.4.1.4. İşteş Fiiller.....	123
2.7.4.2. Nesne-Yüklem İlişkisi.....	123
2.7.4.2.1. Geçişli Fiiller.....	123
2.7.4.2.2. Geçişsiz Fiiller.....	123
2.7.4.2.3. Ettirgen Fiiller	124
2.7.4.2.4. Oldurgan Fiiller.....	124
2.7.5. Yapıları Bakımından Fiiller	124
2.7.5.1. Basit Fiiller	124
2.7.5.2. Türemiş Fiiller.....	125
2.7.5.3. Birleşik Fiiller.....	125
2.7.5.3.1. İsim + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar	125
2.7.5.3.1.1. “bol-” Yardımcı Fiiliyle Kurulanlar.....	125

2.7.5.3.1.2. “kıl-” Yardımcı Fiiliyle Kurulanlar	126
2.7.5.3.2. Fiil + Zarf-Fiil Eki + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar (Tasvir Fiilleri)	126
2.7.5.3.2.1. Tezlik Fiilleri	126
2.7.5.3.2.2. Yeterlik Fiilleri	127
2.7.5.3.2.3. Yaklaşma Fiilleri	127
2.7.5.3.2.4. Süreklilik Fiilleri	127
2.8. Fiilimsiler	127
2.8.1. İsim-Fiiller	127
2.8.1.1. -mAk	127
2.8.2. Sıfat-Fiiller	128
2.8.2.1. -(X)r	128
2.8.2.2. -DI	128
2.8.2.3. -DUk	128
2.8.2.4. -(X)gI	128
2.8.2.5. -mİş	128
2.8.2.6. -DAçI	129
2.8.3. Zarf-Fiiller	129
2.8.3.1. -A	129
2.8.3.2. -DUKDA	129
2.8.3.3. -I	129
2.8.3.4. -U	130
2.8.3.5. -(X)p	130
2.8.3.6. -(X)pAn	131
2.8.3.7. -mAAtI(n)	131
2.8.3.8. -sAr	131
2.8.3.9. -KınçA	132
3. CÜMLE BİLGİSİ (SENTAKS)	133
3.1. Cümlelerin Öğeleri	133
3.1.1. Yüklem	133
3.1.2. Özne	133
3.1.3. Nesne	134

3.1.4. Tümleçler.....	135
3.1.4.1. Dolaylı Tümleçler (Yer Tamlayıcıları)	135
3.1.4.2. Zarf Tümleçleri.....	135
3.2. Sözcük Grupları	137
3.2.1. İyelik Grupları.....	137
3.2.2. İsim Tamlaması	137
3.2.2.1. Belirtili İsim Tamlaması.....	137
3.2.2.2. Belirtisiz İsim Tamlaması	137
3.2.3. Sıfat Tamlaması.....	138
3.2.4. Aitlik Grubu.....	138
3.2.5. Unvan Grubu	139
3.2.6. Tekrar Grupları.....	139
3.2.6.1. Yakın ya da Eş Anlamlı Tekrar Grupları	140
3.2.6.2. Karşıt Anlamlı Tekrar Grubu.....	140
3.2.7. Birleşik Sözcükler	141
3.2.7.1. Birleşik İsimler.....	141
3.2.7.2. Birleşik Fiiller.....	141
3.2.8. Birleşik Fiil Grubu	141
3.2.8.1. Tasvirî Fiiller.....	141
3.2.8.2. İsimle Yapılan Birleşik Fiiller.....	142
3.2.9. Ünlem Grubu	142
3.2.10. Sayı Grubu	143
3.2.11. Edat Grubu	143
3.2.12. İsim-Fiil Grubu.....	144
3.2.13. Sıfat-Fiil (Ortaç) Grubu.....	144
3.2.14. Zarf-Fiil (Ulaç) Grubu	144
3.3. Cümle Türleri.....	145
3.3.1. Yapısına Göre Cümleler	145
3.3.1.1. Basit Cümleler.....	145
3.3.1.2. Birleşik Cümleler	145
3.3.1.3. Sıralı ve Bağlı Cümleler	146
3.3.2. Yüklemin Türüne Göre Cümleler.....	147

3.3.2.1. İsim Cümlesi.....	147
3.3.2.2. Fiil Cümlesi.....	147
3.3.3. Yüklemin Yerine Göre Cümleler	148
3.3.3.1. Kurallı Cümle.....	148
3.3.3.2. Devrik Cümle	149
3.3.4. Anlamına Göre Cümleler.....	149
3.3.4.1. Olumlu Cümle	149
3.3.4.2. Olumsuz Cümle.....	150
3.3.4.3. Soru Cümlesi	151
3.3.4.4. Emir Cümlesi.....	151
SONUÇ	153
KAYNAKLAR	156

KISALTMALAR

bk. : Bakınız

C : Cilt

Çev : Çeviren

ed : Editör

s : Sayfa

ss : Sayfa Sayısı

TC : Türkiye Cumhuriyeti

TDK : Türk Dil Kurumu

vb : Ve benzeri

vs. : Vesaire

vol : Volume

GİRİŞ

TEZİN ÖNEMİ

Yenisey yazıtlarının birkaç satırlık kalıp sözcüklerden oluşması, yapılan çalışmalarda okuma ve anlamlandırma sıkıntısı yaşanması, Moğolistan'daki Türk yazıtlarına nazaran lirizmden ve anlatım zenginliğinden uzak olması gibi sebeplerle bu yazıtlar üzerine yapılan çalışma sayısı oldukça azdır. Fakat Yenisey yazıtları VIII-X. yüzyıllarda Türkçenin işlek bir şekilde yazıya geçirildiğinin bir kanıtı olarak bugün hâlâ müzelerde veya dikildiği yerlerde durmaktadır.

Bugüne kadar Yenisey yazıtları üzerine kapsamlı bir gramer çalışması bulunmamaktadır. Yenisey yazıtlarını ses, şekil ve cümle bilgisi açısından incelemenin bu alandaki boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

TEZİN DENENCESİ (HİPOTEZİ)

Yenisey yazıtlarının ses, şekil ve cümle özelliklerinin ortaya konması, Orhon Türkçesi ile farklılık gösteren fonolojik, morfolojik ve sentaktik özelliklerin belirlenmesi Türk dilinin daha sonraki dönemlerinin dil özelliklerinin daha doğru analiz edilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Türk dilinin en eski dil verilerinden olan Yenisey yazıtlarının ses, şekil ve cümle bilgisi açısından incelenmesi Türk dili sahasında yapılan akademik çalışmalara ve bu konudaki eksikliklerin tamamlanmasına katkıda bulunacaktır.

TEZİN AMACI

1) Yenisey yazıtlarının ses bilgisi yönünden incelenmesiyle Yenisey yazıtlarının fonolojik niteliklerini ortaya koymak.

2) Yenisey yazıtlarının şekil bilgisi yönünden incelenmesiyle Yenisey yazıtlarının morfolojik özelliklerini belirlemek.

3) Yenisey yazıtlarının şekil bilgisi yönünden incelenmesiyle metinlerde sözcük türetme sistemini ortaya koymak.

4) Yenisey yazıtlarının şekil bilgisi yönünden incelenmesiyle metinlerdeki sözcük türlerini saptamak.

5) Yenisey yazıtlarının cümle bilgisi yönünden incelenmesiyle metinlerdeki sözcük gruplarını tespit etmek.

6) Yenisey yazıtlarının daha doğru okunması ve yorumlanmasını sağlamak.

7) Yenisey yazıtlarına özgü dil özelliklerini ortaya koymak.

8) Yenisey yazıtlarını taramak ve incelemek.

9) Türk diline hizmet etmek ve bu alanda yapılan çalışmalara olumlu katkıda bulunmak.

TEZİN YÖNTEMİ

Tarama yöntemi ile Yenisey yazıtları taranacaktır. Araştırmamıza Yenisey yazıtlarının tamamı dâhil edilecektir.

Tespit yöntemi ile Yenisey yazıtlarının fonolojik, morfolojik ve sentaks özellikleri belirlenecektir.

Sınıflandırma yöntemi ile ses, şekil ve cümle özellikleri tasnif edilecektir.

Ulaşılan veriler yardımıyla Yenisey yazıtlarının ses, şekil ve cümle bilgisi hakkında değerlendirmeler yapılacaktır.

TEZİN ARAŞTIRMACIYA SAĞLAYACAĞI YARARLAR

Çalışma, Türk dilinin ilk yazılı dönemini kapsadığı için araştırmacıya bilgi birikimini temellendirebilmesine imkân sağlayacaktır. Araştırmacı eldeki ilk verilerden akademik düzeyde haberdar olacaktır. Buna bağlı olarak Türk dilinin devam eden dönemleri ve bugünü üzerinde sağlıklı çıkarımlar yapabilecektir.

TEZİN İLGİLİ ANABİLİM DALINA SAĞLAYACAĞI YARARLAR (ÖZGÜN KATKI)

İlgili anabilim dalına konu alanı ve yöntem bilgisi olmak üzere iki açıdan katkı sağlayabilir. Konu alanı olarak Türk dilinin ilk yazılı dönemini kapsayan Yenisey yazıtlarının incelenmesi ve fonolojik, morfolojik ve sentaktik özelliklerinin analiz edilmesi neticesinde elde edilen veriler ışığında tertip edilecek bir çalışma olacaktır. Yöntem bilgisi açısından tarama, tespit ve sınıflandırma olmak üzere üç açıdan yarar sağlayacaktır. Çalışma Yenisey yazıtlarının tamamını kapsadığı için tarama yöntemi bu noktada oldukça önemlidir. Ses ve şekil bilgisi konusunda ek kısmının analiz edilmesi; cümle türlerinin ve sözcük gruplarının belirlenmesinde tespit yöntemi devreye girecektir. Fonolojik, morfolojik ve sentaktik unsurların tasnif edilmesinde ise sınıflandırma yöntemi yarar sağlayacaktır.

Tez, Yenisey yazıtlarının taranmasıyla oluşturulacağı için ilgili anabilim dalı çalışanlarının kaynak olarak yararlanabileceği bir eser olacaktır.

Bu çalışma; Yenisey yazıtlarının ses olaylarındaki varyantlaşmanın belirlenmesine, daha sonraki yazı dilinin oluşumunda yapım ve çekim eklerindeki değişikliklerin tespit edilmesine ve dönem özelliklerinin belirlenerek değerlendirilmesine katkıda bulunacaktır.

TEZİN TÜRKOLJİYE SAĞLAYACAĞI YARARLAR

Bu tez Yenisey yazıtlarının ses, şekil ve cümle özellikleri ortaya koyarak bugüne kadar yapılan çalışmalara farklı bir boyut kazandıracaktır.

Çalışmada Yenisey yazıtlarının daha doğru okunmasında ve anlaşılmasında fonoloji, morfoloji ve sentaksın önemi vurgulanacaktır.

Yenisey yazıtlarının dil özelliklerinin toplu olarak görülecektir.

Yenisey yazıtlarının daha iyi tanınmasını ve anlaşılmasını sağlayacaktır.

Yenisey yazıtları üzerine yapılacak çalışmalara katkı sağlayacaktır.

YENİSEY YAZITLARI

Yenisey yazıtları, Türk dilinin en eski yazılı dil yadigârlarından olup Sayan-Altay bölgesinde yaşamış önemli bazı şahsiyetler için dikilmiş mezar taşlarıdır. Bu yazıtlarda, Moğolistan bölgesi yazıtlarındaki lirizm ve anlatım zenginliği bulunmayıp bu yazıtlar daha çok özlü sözleri andırmaktadır.

Yenisey yazıtları ifadesi ile daha çok, Bugünkü Tuva ve Hakasya sınırları içerisinde ele geçmiş yazıtlar anlaşılmaktadır (Aydın, 2015: 13).

Yenisey yazıtları, ilk bulunan yazıtlar olmasına rağmen Moğolistan'daki büyük kağanlık yazıtlarının gölgesinde kalmıştır. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri II. Türk Kağanlığı ve Uygur Kağanlığı yazıtlarının Yenisey yazıtlarından hacimli olmasıdır. Bunun diğer nedeni olarak Yenisey yazıtlarının günümüzdeki mezar taşlarındaki özlü sözlere benzeyen bazı kalıplaşmış cümlelerden oluşmasıdır (Aydın, 2015: 13).

Yenisey yazıtlarında kapalı e sesi farklı bir işaret ile (ǯ) gösterilmesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Kapalı e sesini taşıyan sözcüklerin çoğunda bu işaret kullanılmıştır.

YENİSEY YAZITLARI HAKKINDAKİ İLK BİLGİLER VE YENİSEY YAZITLARININ BULUNUŞLARI

Yenisey Yazıtları ile ilgili ilk tarihi bilgi, Romen asıllı Nicolaie Miclescu'nun 1675 yılında tuttuğu kayıtlarda bulunmaktadır. 1671 yılından 1708'e kadar Moskova'da Rusya Yabancılar Dairesinde mütercim başı görevinde bulunan Miclescu, 1675 yılında şahsi keşiflere ve yerlilerden aldığı bilgilere dayanarak Sibiry'a'nın bir haritasını çizmek için seyahate çıktı. Bu yolculuk sırasında, 9 Temmuz 1675 tarihinde Yenisey bölgesine ulaşmıştır. N. Miclescu'nun notlarında Yenisey Nehri'nin yukarı kısmında bazı taş abidelere ait, kayıtlar bulunmaktadır (Aydın, 2014: 27).

Yenisey Yazıtları ile ilgili olarak N. Miclescu'nun bu kayıtlarının ardından ilk büyük keşif Alman bilgin Daniel G. Messerschmidt'e aittir. Messerschmidt, Rus Çarı Büyük Petro'nun hizmetinde, 1720'den itibaren Sibiry'a'da tarih, etnografya, genel

coğrafya üzerinde araştırmalar yapmıştır. 1721 yılında, Yenisey bölgesinde araştırmalar yaparken Yenisey Nehri'nin yukarı kısmında yer alan Uybat kolunda “runik yazılı” bir dikili taş bulmuştur. İlk bulunan bu yazıt, günümüz envanterlerinde E 32: Uybat 1 yazıtı olarak geçmektedir (Temir, 1991: 38-40). Büyük Petro'nun emri ile Messerschmidt ve İsveçli subay Philipp-Johann von Tabbert-Strahlenberg 1722 yazında, kuzeydoğuda yer alan Tuba Nehri civarına araştırma yapmaya gönderildi. Bu seyahat esnasında Strahlenberg, Yenisey'in sol kıyısında, Erba ve Tes Nehirleri arasında, Abakan'ın 110 km. kadar kuzeybatısında, runik yazılı üç dikili taş bulmuştur. D. G. Messerschmidt'in seyahat notları hiçbir zaman yayımlanmazken, Strahlenberg, İsveç'e dönerek 1730 yılında Stockholm'de, Messerschmidt'in bulduğu yazıtlar ile kendi bulduklarını kopyaları ile yayımlamıştır.

Yenisey Yazıtlarının daha sonraki kâşifleri ise Peter Simonoviç Pallas, G. Ivanoviç Spasskiy, Matthias Aleksander Castrén, N. A. Kostrov, E. F. Korçakov, Petr Evdoksimoviç Kuznetsov-Krasnoyarskiy, İvan Timofeyeviç Savenkov, Proskuryakov, Johan Reinhold Aspelin, D. D. Vasilyev gibi isimlerdir.

YENİSEY YAZITLARI İLE İLGİLİ İLK ÇALIşMALAR

Runik alfabenin çözümünden sonra ilk derli toplu ve bilimsel çalışma W. Radloff tarafından 40 yazıtı yer verdiği “*Die Alttürkischen Inschriften der Mongolei*” adlı eserdir (Aydın, 2015: 17).

Hüseyin Namık Orkun, 1938'de *Eski Türk Yazıtları II* ve 1940'da *Eski Türk Yazıtları III* adlı çalışmalarıyla toplam 47 Yenisey yazıtını yayımlamıştır. Daha sonra 1952'de S. Ye. Malov, “*Yeniseyskaya pis'mennost' Tyurkov, Teksti i Perevodı*” adlı çalışmasında toplam 51 Yenisey yazıtını yayımlar. Malov bu çalışmasında Uyuk-Tarlak'a 1 numara vererek Yenisey yazıtlarını numaralandırmıştır (Aydın, 2015: 17).

1983'te D. D. Vasilyev “*Korpus Tyurksih runičeskih pamyatnikov basseyna Yeniseya*” adlı çalışmasında 145 yazıtın harf çevrimli metnini, envanter bilgilerini, metin görüntülerini ve fotoğraflarını vermiştir (Aydın, 2015: 17).

Yenisey yazıtlarını numara sırası yerine bulunduğu bölgeye göre, 1997’de İ. V. Kormuşın “*Tyurkskiye Yeniseyskiye epitafi, teksti i issledovaniya*” adlı çalışmasıyla sıralamıştır (Aydın, 2015: 17).

YENİSEY YAZITLARI İLE İLGİLİ TÜRKİYE’DE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Hüseyin Namık Orkun’un 1938’de yayımladığı *Eski Türk Yazıtları II* ve 1940’da yayımladığı *Eski Türk Yazıtları III* Yenisey yazıtları ile ilgili Türkiye’de yapılan ilk çalışmalardır.

Osman Nedim Tuna 1957’de “Bazı İmlâ Gelenekleri” adlı makalesinde eski Türkçe belgelerindeki yazım özelliklerini verirken Yenisey yazıtlarından da örnekler verir (Tuna, 1957). Tuna 1960’da “Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurca’da Uzun Vokaller” başlıklı makalesinde Yenisey yazıtlarındaki uzun ünlüleri de ele alır ve Yenisey yazıtlarından örnekler verir (Tuna, 1960).

Osman Fikri Sertkaya 1988’de “Eski Türkçe (Göktürkçe ve Uygurca) Araştırmacıları Olarak Wilhelm Radloff” adlı çalışmasında eski Türk yazıtları ve Yenisey yazıtları ile ilgili bilgileri yüzyıllara göre verir (Sertkaya, 1988).

İ. L. Kızlasov ve L. R. Kızlasov tarafından kaleme alınan “Sayan-Altay Türklerinin Yeni Runik Yazısı” adlı makale, 1994’de Muvaffak Duranlı tarafından Türkçeye çevrilmiştir (L. Kızlasov ve R. Kızlasov, 1994).

Osman Nedim Tuna 1994’de “Eski Doğu Türk Yazısında Kullanılan Ligatürler ve Bunlarla İlgili Bazı Meseleler Hakkında” adlı çalışmasında, özellikle Yenisey yazıtlarındaki bazı işaretleri ligatür olarak değerlendirir ve bazı ses değerleri vererek yeni okuma önerileri getirir (Tuna, 1994).

Talat Tekin 1995 yılında “Elegest (Körtle Han) Yazıtı” başlıklı makalesinde Elegest I (E 10) yazıtının metin, yazı çevirimi ve günümüz Türkçesine çevirisini verir. Metinde önemli gördüğü bazı sözcük ve sözcük gruplarını ayrıntılı olarak işler (Tekin, 1995).

Osman Fikri Sertkaya 1995’te “*Göktürk Tarihinin Meseleleri: Yenisey Yazıtlarının Yayınlarındaki Bazı Okuma ve Anlamlandırmaların Düzeltilmesi, Yeni*

Okuma ve Anlamlandırma Teklifleri” adlı makalesinde Uyuk-Turan (E 3), Barık III (E 7), Elegest I (E 10), Begre (E 11) ve Elegest IV (E 70) yazıtlarında bazı okuma ve anlamlandırma önerileri getirmiştir (Sertkaya, 1995).

Talat Tekin 1998’de “*The Second Altınköl Inscription*” adlı makalede Altın-Köl II (E 29) yazıtını yayımlar. Tekin, bu yazıtla ilgili Radloff, Orkun, Malov, Klyastorniy ve Mori’nin çalışmalarını da karşılaştırır (1998: 5-14). Daha sonra 1999 yılında “Hemçik-Çırgakı Yazıtı” adlı çalışmasını yayımlamıştır (Tekin, 1999).

Doğan Aksan 2000 yılında “*En Eski Türkçenin İzlerinde, Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlatığı Gerçekler*” adlı kitabının bazı yerlerinde Yenisey yazıtları ile ilgili önemli bilgiler vermektedir (Doğan, 2000).

Talat Tekin 1968 yılında yayımlamış olduğu “*A Grammar of Orkhon Turkic*” çalışmasını sonra 2000 yılında Türkçe olarak yayımlanır. İlk yayımında Yenisey yazıtları yokken yeni yayımında bazı Yenisey yazıtlarından örneklerle de yer verir (Tekin, 2000).

İ. V. Kormuşin 2001’de “*Kuzey Tuva Öğök-Turan Vadisindeki Göktürk Anıtlarının Bazı Özellikleri*” başlıklı makalesinde Oznaçennaya I (E 25), Tuva D (E 51), Uyuk Oorzak II (E 109), Uyuk-Oorzak III (E 110) yazıtlarındaki bazı sözcük ve damgalar üzerinde durmuştur (Kormuşin, 2001).

2002’de P. Zieme’nin 60. Doğum yılını kutlamak için hazırlanan kitapta, M. Erdal “*Anmerkungen zu den Jenissei-Inschriften*” başlıklı çalışmada Yenisey yazıtlarındaki kimi sorunlu yerler için bazı önerilerde bulunur (Zieme, 2002).

Zeki Kaymaz 2004 yılında “*Yenisey Yazıtları’ndaki Bir Kelime Üzerine*” adlı çalışmada, *yemlig* sözcüğünü “sert, kuvvetli” şeklinde anlamlandırır (Kaymaz, 2004).

Erdem Uçar 2006 yılında, Talat Tekin’in 1964 yılında “*On a Misinterpreted Word in the Old Turkic Inscriptions*” başlıklı İngilizce makalesini “Eski Türk Yazıtlarında Yanlış Yorumlanan Bir Kelime” başlığıyla Türkçe çevirisini yapmıştır (Uçar, 2006).

Eski Türkçe konusunda önemli çalışmalar ortaya koyan Erhan Aydın, 2013 yılında “*Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig*” adlı kitapta Yenisey yazıtları ile ilgili o tarihe kadarki en kapsamlı çalışmayı yapar. Daha sonra Erhan Aydın 2015 yılında “*Yenisey Yazıtları*” adlı kitabında 175 yazıtın metin, transkripsiyon, anlamlandırmalarını yaparak bazı sözcük ve sözcük grupları ile ilgili ayrıntılı bilgi verir (Aydın, 2015).

YENİSEY YAZITLARININ LİSTESİ

Uyuk-Tarlak (E 1)

Uyuk-Arjan (E 2)

Uyuk-Turan (E 3)

Ottuk-Daş I (E 4)

Barık I (E 5)

Barık II (E 6)

Barık III (E 7)

Barık IV (E 8)

Kara-Sug (E 9)

Elegest I (E 10)

Begre (E 11)

Aldı-Bel I (E 12)

Çaa-Höl I (E 13)

Çaa-Höl II (E 14)

Çaa-Höl III (E 15)

Çaa-Höl IV (E 16)

Çaa-Höl V (E 17)

Çaa-Höl VI (E 18)

Çaa-Höl VII (E 19)

Çaa-Höl VIII (E 20)

Çaa-Höl IX (E 21)

Çaa-Höl X (E 22)

Çaa-Höl XI (E 23)

Haya-Baji (E 24)

Oznaçennaya I (25)

Oçurı (E 26)

Oya (E 27)

Altın-Köl I (E 28)

Altın-Köl II (E 29)

Uybat I (E 30)

Uybat II (E 31)

Uybat III (E 32)

Uybat IV (E 33)

Uybat V (E 34)

Tuba I (E 35)

Tuba II (E 36)

Tuba III (E 37)

Ak-Yüs I (E 38)

Kara-Yüs (E 39)

Taşeba (E 40)

Hemçik-Çırgakı (E 41)

Bay-Bulun I (E 42)

Kızıl-Çıraa I (E 43)

Kızıl-Çıraa II (E 44)

Köjeelig-Hovu (E 45)

Telee (E 46)

Suci (E 47)

Abakan (E 48)

Bay-Bulun II (E 49)

Tuva B (E 50)

Tuva D (E 51)

Elegest II (E 52)

Elegest III (E 53)

Ottuk-Daş III (E 54)

Tuva D (E 55)

Malinovka (E 56)

Saygın (E 57)

Kezek-Hüree (E 58)

Herbis-Baarı (E 59)

Sargal-Aksı (E 60)

Suglug-Adır-Aksı (E 61)

Kanmıldığ-Hovu (E 62)

Ortaa-Hem (E 63)

Ottuk-Daş II (E 64)

Kara-Bulun I (E 65)

Kara-Bulun II (E 66)

Kara-Bulun III (E 67)

El-Bajı (E 68)

Çer-Çarık (E 69)

Elegest IV (E 70)

Podkuninskaya (E 71)

Aldı-Bel II (E 72)

İyme I (E 73)

Samagaltay (E 74)

Kuten-Buluk (E 75)

Ayna I (E 76)

Ayna II (E 77)

Para I (E 78)

Para II (E 79)

Kemer Takımındaki Bronz Levha (E 80)

Kopön Altın Küp I (E 81)

Kopön Altın Küp II (E 82)

Uybat VII (E 83)

Ayna III (E 84)

Ayna IV (E 85)

Oçırı'dan Taş Tılsım (E 86)

Taş Ağırşak I (E 87)

Ağırşak-Damga (E 88)

Övür I (E 89)

Övür II (E 90)

Bedelig Valun (E 91)

Demir-Sug (E 92)

Yır-Sayır I (E 93)

Yır-Sayır II (E 94)

Hemçik-Bom I (E 95)

Hemçik-Bom II (E 96)

Hemçik-Bom III (E 97)

Uybat VI (E 98)

Ortaa-Tey (E 99)

Bayan-Kol (E 100)

Baykalovo (E 101)

Arjan I (E 102)

Arjan II (E 103)

Oznaçennaya II (E 104)

Tuva Koleksiyonundaki Levha (E 105)

Çerbi (E 106)

Hadınnıg (E 107)

Uyuk-Oorzak I (E 108)

Uyuk-Oorzak II (E 109)

Uyuk-Oorzak III (E 110)

Tepsey I (E 111)

Tepsey II (E 112)

Tepsey III (E 113)

Tepsey IV (E 114)

Tepsey V (E 115)

Tepsey VI (E 116)

Tepsey VII (E 117)

Turan I (E 118)

Saglı (E 119)

Tugutüp I (E 120)

Tugutüp II (E 121)

İyme II (E 122)

Tepsey VIII (E 123)

Tepsey IX (E 124)

Tepsey X (E 125)

Tepsey XI (E 126)

Ayna V (E 127)

Ayna Parçası VI (E 128)

Ayna Parçası VII (E 129)

Ayna Parçası VIII (E 130)

Bronz Levha (E 131)

Uybat VIII (E 132)

Kopön Altın K p III (E 133)

Ust-Sos (E 134)

Ust-Kulog (E 135)

Mugur-Sargol I (E 136)

Kres-Haya (E 137)

Kara-Y s II (E 138)

 apt kov Taşı (E 139)

Murgul-Sargol III (E 140)

Aymırl g Kurganından Yay Kılıfı I (E 141)

Aymırl g Kurganından Yay Kılıfı II (E 142)

Ayna Parçası IX (E 143)

Novosyolovo (E 144)

Mugur-Sargol (E 145)

----- (E 146)

Yeerbek I (E 147)

----- (E 148)

Yeerbek II (E 149)

----- (E 150)

----- (E 151)

Şanci III (E 152)

Alaş I (E 153)

Alaş II (E 154)

Lisiç'ya I

Kök Haya

Kunya Dağı Kaya Yazıtı

Beyskoye Köyünden Gümüş Kama

Knışi Köyünden Bronz Ayna Satırı

Kamenka Köyünden Bronz Para

Bronz Para-Krasnoyarsk

Devlet Ermitajı'ndan Gümüş Kap

Kulplu Sedyarski Maşrapası

Kulplu Gümüş Maşrapa

Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt

Sargol

Ozernaya II

Egedey I

Egedey II

Egedey III

Çinge

Egedey IV

Egedey V

Egedey VI

1. SES BİLGİSİ

Eski Türk yazıtlarındaki runik harfli yazım sistemi, alfabetik yazım sistemi ile hece yazım sisteminin karışımından oluşmaktadır. Belirli kurallara bağlı bu yazım sisteminde ünlü harflerin kullanımı oldukça sınırlıdır (Tekin, 2016: 29). Alfabe; dört büyük yazıtta dört ünlü işareti (a/e, ı/i, o/u ve ö/ü) varken çalışma konumuz olan Yenisey yazıtlarında kapalı e (è) (𐰽) ile birlikte toplam 5 işaret bulunmaktadır.

Yazım kuralları başlığı altında sözcüklerin önce transliterasyonu, sonra transkripsiyonu daha sonra da anlamı verildi.

1.1. Yazım Kuralları

1.1.1. Ünlülerin Yazımı

1.1.1.2. Söz Başı Ünlüleri

Söz başındaki a/e ünlüleri yazımda genellikle gösterilmemiştir. Sadece *anta* ‘onlara’ ve *erinç* ‘elbette’ sözcüklerinde gösterilmiştir. Yenisey yazıtlarında özel bir işareti olan kapalı è sesi ise bazı sözcüklerde gösterilirken bazılarında gösterilmemektedir. Söz başındaki ı/i ünlüsü ile yuvarlak ünlüler o/u, ö/ü ise sistemli bir şekilde yazımda gösterilmiştir.

Gösterilen (a/e)

/AntA/ *anta* ‘onlara’ (Begre (E 11) 3)¹

/Arnç/ *erinç* ‘elbette’ (Uyuk-Oorzak II (E 109) 4)

Gösterilmeyen (a/e)

/LTİ/ *altı* ‘altı’ (Uyuk-Turan (E 3) 5)

/DŞMA/ *adaşım* ‘yoldaşım’ (Elegest I (E 10) 8)

/DKLG/ *adaklıg* ‘ayaklı’ (Elegest I (E 10) 11)

¹ Yenisey yazıtlarında söz başında a/e ünlüsü sistemli bir biçimde gösterilmezken Begre yazıtındaki *anta* sözcüğünde ve Uyuk-Oorzak II yazıtındaki *erinç* sözcüğünde söz başında a/e ünlüsü gösterilmiştir. Böyle yazılmasının nedeni ise yazıcı hatası olarak değerlendirilebilir.

/ntLG/ *antlig* ‘antlı’ (Begre (E 11) 8)

/LTUN/ *altun* ‘altın’ (Oznaçennaya I (25) 3)

/nçA/ *ança* ‘böyle’ (Oznaçennaya I (25) 7)

/ÇuK/ *açuk* ‘Açuk (kişi adı)’ (Oya (E 27) 1)

/DRTI/ *adırtı* ‘ayırdı’ (Altın-Köl I (E 28) 8)

/ÇIG/ *açığ* ‘ne acı!’ (Abakan (E 48) 2)

/Y/ *ay* ‘ay’ (Yır-Sayır II (E 94) 1)

/sIz/ *esiz* ‘kutlu’ (Uyuk-Tarlak (E 1) 1)

/r/ *er* ‘erkeklik’ (Barık I (E 5) 1)

/gnn/ *egnin* ‘sırt’ (Elegest I (E 10) 5)

/dgÜ/ *edgü* ‘iyi’ (Begre (E 11) 8)

/snI/ *esni* ‘ne yazık!’ (Çaa-Höl III (E 15) 1)

/nçArmŞ/ *ança ermiş* ‘böyle imiş’ (Oznaçennaya I (25) 7)

/rn/ *eren* ‘askerler’ (Oçurı (E 26) 3)

/rk/ *erk* ‘güçlü’ (Altın-Köl II (E 29) 4)

/sn/ *esen* ‘sağ, salim’ (Ak-Yüs I (E 38) 5)

/rdm/ *erdem* ‘kahramanlık’ (Taşeba (E 40) 1)

Gösterilen Kapalı (è) (Ǽ)

/ElmA/ *elim e* ‘eyvah!’ (Uyuk-Tarlak (E 1) 1)

/ElçI/ *elçi* ‘elçi’ (Uyuk-Tarlak (E 1) 2)

/Eşm/ *eşim* ‘eşim’ (Uyuk-Arjan (E 2) 1)

/Eçm/ *eçim* ‘ağabeyim’ (Herbis-Baarı (E 59) 8)

Gösterilmeyen Kapalı (è) (İ)

/İltIdI/ *èletdi* ‘taşıdı’ (Altın-Köl I (E 28) 1)

/İdA/ *èlde* ‘yurtta’ (Telee (E 46) 3)

Gösterilen (ı/i)

/İDmN/ *ıdman* ‘elden bırakmayın’ (Elegest I (E 10) 7)

/İçrkI/ *içreki* ‘bağlı (mensup)’ (Begre (E 11) 2)

/İnm/ *inim* ‘kardeşim’ (Çaa-Höl VI (E 18) 2)

/İİÜgsİInçU/ *èl ögesi inançu* ‘El Ögesi Inançu’ (Oçurı (E 26) 1)

/İngn/ *ingen* ‘dişi deve’ (Altın-Köl I (E 28) 3)

/İDuK/ *ıdok* ‘kutlu’ (Bay-Bulun I (E 42) 1)

/İŞkAm/ *iş kem* ‘İş Kem Irmağı’ (Bay-Bulun I (E 42) 5)

/ÇUBUÇINL/ *çuwuç inal* ‘Çuvuç Inal’ (Köjeelig-Hovu (E 45) 1)

/KRAINçU/ *kara inançu* ‘Kara Inançu’ (El-Bajı (E 68) 3)

/İŞBR/ *ışwara* ‘İşwara’ (Turan I (E 118) 2)

Gösterilen (o/u, ö/ü)

/UGLnm/ *oglanım* ‘çocuklarım’ (Uyuk-Tarlak (E 1) 1)

/ÜzdA/ *özde* ‘vadide’ (Uyuk-Turan (E 3) 1)

/ÜÇ/ *üç* ‘Üç’ (Barık II (E 6) 1)

/ULGATm/ *ulgatım* ‘büyüttüm’ (Barık III (E 7) 2)

/ÜÇn/ *üçün* ‘için’ (Barık IV (E 8) 1)

/Ükzn/ *öküzün* ‘öküzle’ (Elegest I (E 10) 2)

/Ürnm/ *ürünümüg* ‘soylu’ (Begre (E 11) 3)

/Üldm/ *öldüm* ‘öldüm’ (Çaa-Höl XI (E 23) 3)

/UL/ *ol* ‘o’ (Haya-Bajı (E 24) 2)

/ÜlknI/ *ülkeni* ‘yurdunu’ (Haya-Baji (E 24) 5)

1.1.1.3. İlk Hece Ünlüleri

Yenisey yazıtlarında ilk hece ünlüsündeki a/e genellikle yazımda gösterilmemiştir. Sadece *apası* ‘ceddi, atası’ sözcüğünde gösterilmiştir. Diğer ünlü harfleri bazen gösterilirken bazen de gösterilmemiştir.

Gösterilen (a/e)

/pASI/ *apası* ‘ceddi’ (Çaa-Höl VI (E 18) 1)²

Gösterilmeyen (a/e)

/BANTm/ *bantım* ‘bağladım’ (Uyuk-Turan (E 3) 2)

/tɲrIdkI/ *teɲrideki* ‘gökteki’ (Barık III (E 7) 3)

/bɲÜsÜ/ *beɲüsü* ‘ebedî’ (Kara-Sug (E 9) 3)

/Kɲm/ *kaɲım* ‘hanım’ (Elegest I (E 10) 4)

/KTGLnGL/ *katıɣlangıl* ‘çalışın, çabalayın’ (Begre (E 11) 1)

/skz/ *sekiz* ‘sekiz’ (Begre (E 11) 3)

/bn/ *ben* ‘ben’ (Çaa-Höl VII (E 19) 1)

/KDŞm/ *kadaşım* ‘akrabalarım’ (Oznaçennaya I (25) 1)

KZGNUR/ *kazganur* ‘kazanır’ (Oznaçennaya I (25) 6)

Gösterilen (ı/i)

/kInm/ *kinim* ‘akrabalarım’ (Uyuk-Turan (E 3) 1)

/kItm/ *kit<d>im* ‘gittim’ (Çaa-Höl III (E 15) 2)

/BIɲ/ *bıɲ* ‘bin (sayısız)’ (Çaa-Höl IV (E 16) 2)

/ÇİɲIz/ *çıɲız* ‘güçlü’ (Çaa-Höl IV (E 16) 2)

/KIRK/ *kırk* ‘kırk’ (Çaa-Höl XI (E 23) 1)

/IsIgInL/ *isig inal* ‘İsig Inal (kişi adı)’ (Çaa-Höl XI (E 23) 4)

/bItm/ *bitidim* ‘yazdım’ (Haya-Baji (E 24) 6)

² İlk hecede a ünlüsünün yazımda gösterilmesi yazıcı hatası olarak değerlendirilebilir.

Gösterilmeyen (ı/î)

/YTA/ *yıta* ‘eyvah!’ (Uyuk-Turan (E 3) 1)

/YILKI/ *yılkı* ‘at sürüsü’ (Begre (E 11) 3)

/blgA/ *bilge* ‘Bilge’ (Çaa-Höl I (E 13) 1)

/Çm/ *êçim* ‘ağabeyim’ (Çaa-Höl VI (E 18) 2)

/KNm/ *kanım* ‘hanım’ (Haya-Baji (E 24) 2)

/Elmı/ *êlimı* ‘yurdumun’ (Haya-Baji (E 24) 2)

/kŞI/ *kişi* ‘kişi’ (Haya-Baji (E 24) 4)

/kİrdm/ *kirdim* ‘girdim’ (Oznaçennaya I (25) 1)

/KNıjz/ *kanınız* ‘hanınız’ (Oznaçennaya I (25) 6)

Gösterilen (o/u, ö/ü)

/KUŋUYUm/ *kunçuyum* ‘eşim’ (Uyuk-Tarlak (E 1) 1)

/BUDnmA/ *bodunum a* ‘halkım’ (Uyuk-Tarlak (E 1) 1)

/KUYDA/ *kuyda* ‘obada’ (Uyuk-Turan (E 3) 1)

/kÜnItİrg/ *köni tirig* ‘Köni Tirig’ (Barık II (E 6) 1)

/BULDm/ *boldum* ‘oldum’ (Barık II (E 6) 1)

/TUGDm/ *tugdum* ‘doğdum’ (Kara-Sug (E 9) 2)

/tÜrpA/ *tör apa* ‘Tör Apa (kişi adı)’ (Begre (E 11) 2)

/SUB/ *suw* ‘su’ (Aldı-Bel I (E 12) 4)

/BUŋA/ *buŋ a* ‘ne sıkıntı!’ (Oznaçennaya I (E 25) 1)

Gösterilmeyen (o/u, ö/ü)

/BDUn/ *bodun* ‘halk’ (Barık I (E 5) 1)

/dgıjz/ *edgıjüz* ‘iyiniz’ (Haya-Baji (E 24) 1)

/BİŋÇK/ *bıŋ açuk* ‘Bin Açuk (kişi adı)’ (Oya (E 27) 1)

/tÜzRUK/ *tüz aruk* ‘Tüz Aruk (kişi adı)’ (Ayna I (E 76) 1)

/YUGm/ *yogum* ‘yoğ törenim’ (Oznaçennaya I (E 25) 6)

1.1.1.4. Söz İçi Ünlüleri

Söz içinde a/e ünlüsü sistemli bir şekilde gösterilmemektedir. Diğer ünlüler bazen gösterilirken bazen gösterilmemektedir.

Gösterilmeyen (a/e)

/KRMG/ *karamıg* ‘avam’ (Begre (E 11) 3)

/ÜlknI/ *ülkeni* ‘yurdunu’ (Haya-Baji (E 24) 5)

/KDŞm/ *kadaşım* ‘akrabalarım’ (Oznaçennaya I (25) 1)

KZGNUR/ *kazganur* ‘kazanır’ (Oznaçennaya I (25) 6)

/rnl/ *eren* ‘askerler’ (Oçurı (E 26) 3)

Gösterilen (ı/i)

/ÇİnIz/ *çııız* ‘güçlü’ (Çaa-Höl IV (E 16) 2)

/bgImkA/ *begimke* ‘beyime’ (Çaa-Höl V (E 17) 3)

/kIsIm/ *kişim* ‘eşim’ (Çaa-Höl VI (E 18) 3)

/YGIKA/ *yagıka* ‘düşmana’ (Oznaçennaya I (25) 1)

/lgIn/ *ölügin* ‘cenazesi’ (Oçurı (E 26) 1)

/UGLITI/ *oglıtı* ‘oğulları’ (Oçurı (E 26) 2)

Gösterilmeyen (ı/i)

/BRmG/ *barımıg* ‘malı’ (Begre (E 11) 3)

/ntLG/ *antlıg* ‘ant içilen’ (Begre (E 11) 8)

/Elg/ *elig* ‘elli’ (Çaa-Höl III (E 15) 1)

/UGLNm/ *oglanım* ‘çocuklarım’ (Çaa-Höl IV (E 16) 1)

/KDNm/ *kadınım* ‘kaynım’ (Çaa-Höl V (E 17) 2)

/DRLUBRDmZ/ *adrılı bardımız* ‘ayrılıverdik’ (Çaa-Höl VI (E 18) 3)

/KDR/ *kadır* ‘güçlü’ (Çaa-Höl VII (E 19) 1)

/bkmdm/ *bökmedim* ‘doymadım’ (Çaa-Höl IX (E 21) 1)

/Knm/ *kanım* ‘hanım’ (Haya-Baji (E 24) 2)

/btglI/ *bitigli* ‘yazan’ (Haya-Baji (E 24) 3)

/DRLTm/ *adrıltım* ‘ayrıldım’ (Oznaçennaya I (E 25) 1)

/Tıyz/ *atıyız* ‘atınız’ (Oçurı (E 26) 3)

/ygrmI/ *yëgirmi* ‘yirmi’ (Oçurı (E 26) 5)

Gösterilmeyen (o/u, ö/ü)

/TUGDm/ *tugdum* ‘doğdum’ (Kara-Sug (E 9) 2)

/Üldm/ *öldüm* ‘öldüm’ (Çaa-Höl V (E 17) 2)

/dgÜıyz/ *edgüıyüz* ‘iyiniz’ (Haya-Baji (E 24) 1)

Gösterilen (o/u, ö/ü)

/tÜıÜrm/ *tüıürüm* ‘dünürüm’ (Begre (E 11) 7)

/KTUn/ *katun* ‘Katun (ırmak adı)’ (Aldı-Bel I (E 12) 4)

/UmUGDŞ/ *umugdaş* ‘kutlu’ Çaa-Höl I (E 13) 1)

/bıÜm/ *beıüm* ‘ebedî’ (Çaa-Höl I (E 13) 5)

/kÜlÜgpA/ *külüg apa* ‘Külüg Apa (kişi adı)’ (Çaa-Höl VIII (E 20) 2)

/dgÜıyz/ *edgüıyüz* ‘iyiniz’ (Haya-Baji (E 24) 1)

/bıgÜsI/ *beıgüsi* ‘ebedî’ (Haya-Baji (E 24) 2)

/LTUNKEŞ/ *altun kês* ‘altın ok’ (Oznaçennaya I (25) 3)

/YuKLYUR/ *yoklayur* ‘göge yükselir’ (Oznaçennaya I (25) 6)

/KZGNUR/ *kazganur* ‘kazanır’ (Oznaçennaya I (25) 6)

1.1.1.5. Söz Sonu Ünlüleri

Söz sonunda bütün ünlüler sistemli bir şekilde gösterilmiştir. Sadece alıntı bir sözcük olan *ışwara* ‘İşwara’ sözcüğünün sonundaki a ünlüsü gösterilmemiştir.

Gösterilen (a/e)

/YŞmDA/ *yaşımda* ‘yaşımda’ (Uyuk-Tarlak (E 1) 1)

/YTDA/ *yatda* ‘yad ellerde’ (Begre (E 11) 7)

/KRA/ *kara* ‘avam’ (Çaa-Höl VII (E 19) 2)

/kÜlÜgpA/ *külüg apa* ‘Külüg Apa (kişi adı)’ (Çaa-Höl VIII (E 20) 2)

/YGIKA/ *yagıka* ‘düşmana’ (Oznaçennaya I (25) 1)

/bIlgAtIrg/ *bilge tirig* ‘Bilge Tirig (kişi adı)’ (Oçurı (E 26) 1)

/rA/ *ara* ‘arasında’ (Uybat III (E 32) 10)

/LTUŞŋA/ *altu şaŋa* ‘Altı Şan’a (yer adı)’ (Ak-Yüs I (E 38) 1)

/nça/ *ança* ‘öylece’ (Tuva Koleksiyonundaki Levha (E 105) 1)

Gösterilmeyen (a/e)

/IŞBR/ *ışwara* ‘Işwara (yüksek bir unvan)’ (Turan I (E 118) 2)³

Gösterilen (ı/i)

/kI/ *éki* ‘iki’ (Çaa-Höl IV (E 16) 1)

/pASI/ *apası* ‘ceddi’ (Çaa-Höl VI (E 18) 1)

/nI/ *anı* ‘onu’ (Haya-Baji (E 24) 3)

/bŋgÜsI/ *beŋgüsi* ‘ebedî’ (Haya-Baji (E 24) 2)

/btgII/ *bitigli* ‘yazan’ Haya-Baji (E 24) 3)

/kŞI/ *kişi* ‘kişi’ (Haya-Baji (E 24) 4)

/ÜlknI/ *ülkeni* ‘yurdunu’ (Haya-Baji (E 24) 5)

/UGLITI/ *oglıtı* ‘oğulları’ (Oçurı (E 26) 2)

/ygrmI/ *yégirmi* ‘yirmi’ (Oçurı (E 26) 5)

Gösterilen (o/u, ö/ü)

/IIÜgsIINçU/ *él ögesi inançu* ‘El Ögesi Inançu (kişi adı)’ (Oçurı (E 26) 1)

/LTUŞŋA/ *altu şaŋa* ‘Altı Şan’a (yer adı)’ (Ak-Yüs I (E 38) 1)

/BU/ *bo* ‘bu’ (Ak-Yüs I (E 38) 4)

/YRYU/ *yarayu* ‘yararlı’ (Kara-Yüs (E 39) 6)

/LpGU/ *alpagu* ‘kahraman’ (Kara-Yüs (E 39) 6)

³ *ışwara* sözcüğü Yenisey yazıtlarında iki yerde (Uybat III ve Turan I) geçmektedir. Her iki yazıtta da söz sonunda a ünlüsünün gösterilmemesinin nedeni yazım yanlışlığı olabilir.

/bgÜtrkn/ *böğü terken* ‘Böğü Terken (kişi adı)’ (Elegest II (E 52) 2)

/dgÜ/ *edgü* ‘iyi’ (Podkuninskaya (E 71) 2)

/brÜ/ *berü* ‘geri’ (İyme I (E 73) 7)

/BGU/ *bugu* ‘erkek geyik’ (Uybat VI (E 98) 6)

/bñkÜ/ *beñkü* ‘ebedî’ (Ust-Sos (E 134) 1)

1.1.2. Ünsüzlerin Yazımı

Türk runik alfabesinde /b/, /d/, /g/, /k/, /l/, /n/, /r/, /s/, /t/, /y/ ünsüzlerini karşılayan ikişer harf mevcuttur. Bunlardan biri art ünlülü seslerin yazımı için kullanılırken diğeri ise ön ünlülü seslerin yazımı için kullanılır. Buna örnek teşkil edecek bazı sözcükler aşağıda verilmiştir:

/BGm/ *bagım* ‘birleşik boyum’ Oya (E 27)7) --- /bgm/ *begim* ‘beyim’ (Uybat III (E 32) 10)

/BRDm/ *bardım* ‘gittim’ Uybat III (E 32)6) --- /brdm/ *bërdim* ‘verdim’ (Adr./3)

/KLp/ *kalıp* ‘kalıp’ Köjeelig-Hovu (E 45) 2) --- /klp/ *kelip* ‘gelip’ (Ak-Yüs I (E 38) 1)

/TAG/ *tag* ‘dağ, yaban’ Abakan (E 48) 4) --- /tg/ *teg* ‘gibi’ (Oçurı (E 26) 7)

1.1.2.1. Hece İşaretleri

1.1.2.1.1. /UK, KU/ Hece İşareti

Art ünlülü /UK, KU/ hece işareti /ok, uk/ hecesi ve art /k/ ünsüzünü karşılamaktadır.

/TUTUK/ *totok* ‘Totok (bir unvan)’ (Uyuk-Tarlak (E 1) 2)

/Ukr/ *ukar* ‘Ukar’ (Uyuk-Arjan (E 2) 3)

/TUKUz/ *tokuz* ‘Dokuz’ (Barık I (E 5) 1)

/YUKrmŞ/ *yok ermiş* ‘yok imiş’ (Kara-Sug (E 9) 3)

/TUKbÜgÜ/ *tok böğü* ‘Tok Böğü (kişi adı)’ (Elegest I (E 10) 6)

/YrUKtn/ *yaruk tēgin* ‘Yaruk Tegin (kişi adı)’ (Çaa-Höl III (E 15) 3)

/BıñçUK/ *bıñ açuk* ‘Bin Açuk (kişi adı)’ (Oya (E 27) 1)

/TUTUUK/ *totok* ‘Totok (bir unvan)’ (Tuba I (E 35) 2)

/ŞNUKI/ *aşnukı* ‘Eski (önceki)’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 2)

/IDUK/ *ıdok* ‘Kutlu’ (Bay-Bulun I (E 42) 1)

/YDKUUKñçYmA/ *yadak ukunç yama* ‘Yadak Ukunç Yama (kişi adı)’ (Kara-Bulun I (E 65) 1)

/tñrIKULI/ *teñri kuli* ‘Tanrı kulu’ (Çer-Çarık (E 69) 2)

/BUYRUUKLpŞñUn/ *buyruk alp sañun* ‘Buyruk Alp Sangun (kişi adı)’ (Podkuninskaya (E 71) 4)

/DUKDA/ <al>*dokda* ‘Aldığımızda’ (Uybat VI (E 98) 3)

/UKm/ *okum* ‘boyum’ (Uyuk-Oorzak III (E 110) 3)

/UkUG/ *ukug* ‘bilinç’ (Kök Haya/2)

1.1.2.1.2. /Ük, kÜ/ Hece İşareti

Ön ünlülü /Ük, kü/ hece işareti /ök, ük/, /kö, kü/ heceleri ile ön /k/ ünsüzünü karşılamaktadır.

/bÜkmdm/ *bökmedim* ‘doymadım’ (Uyuk-Turan (E 3) 2)

/gÜk/ *egök* ‘uyuk’ (Uyuk-Turan (E 3) 4)

/kÜÜKtñrIdA/ *kök teñride* ‘Mavi gökte’ (Elegest I (E 10) 3)

/rlrmdÜkYuK/ *er ölürmedöküm yok* “asker öldürmediğim yok.” (Elegest I (E 10) 8)

/kÜkmkg/ *kökmekig* ‘(Sibirya) leoparı’ (Begre (E 11) 10)

/kItmÜk/ *kit<d>im ök* “gittim bizzat (kendim)” (Çaa-Höl III (E 15) 2)

/rdÜkmL/ *erdöküm ol* “olduğum için” (Haya-Baji (E 24) 5)

/kÜüşkÜİTUTUK/ *küç köl totok* ‘Küç Köl Totok (kişi adı)’ (Oznaçennaya I (25) 2)

/yÜkI/ *yüki* ‘Yükü’ (Altın-Köl I (E 28) 3)

/dkÜÜ/ *edkü* ‘iyi’ (Taşeba (E 40) 1)⁴ *

/ÜknçIg/ *ökünçüg* ‘Pişmanlığı’ (Bay-Bulun I (E 42) 7)

/gsÜkm/ *egsüküm* ‘Eksiğim’ (Kızıl-Çıraa II (E 44) 5)

/bdÜk/ *bedük* ‘büyük’ Köjeelig-Hovu (E 45) 10)

/bÜkmdÜk/ *bökmedök* ‘doymadınız’ (Abakan (E 48) 6)

/kÜkmŞTUT/ *kükmiş tot<ok>* ‘Kükmiş Totok (kişi adı)’ (Tuva B (E 50) 2)

/bldÜkÜç/ *ewledök üçü<n>* ‘Yurt kıldığı için’ (El-Bajı (E 68) 6)

/tÜkndmA/ *tükendim e* ‘Öldüm’ (Yeerbek II (E 149) 6)

1.1.2.1.3. /ıK, Kı/ Hece İşareti

Art damaksıl /ıK, Kı/ hece işareti /kı/ ve /ık/ ses gruplarını karşılar.

/KıŞK/ *kısk<a>* ‘Kısa (kişi adı)’ (Uyuk-Arjan (E 2) 5)

/BlıK/ *balık* ‘köy (şehir)’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 1)

/KızIbkA/ *kızı böke* ‘kızı Böke’ (Uybat VI (E 98) 5)

1.1.2.1.4. /aş/ Hece İşareti

/aş/ hece işareti /aş/ ve /eş/ ses gruplarını karşılamaktadır.

/KDaşLRM/ *kadaşlarım* ‘Akrabalarım’ (Çaa-Höl IV (E 16) 2)

/BaşDA/ *başda* ‘Başımda’ (Çaa-Höl IV (E 16) 3)

/YaşmdA/ *yaşımda* ‘Yaşımda’ (Çaa-Höl IV (E 16) 3)

/eşm/ *eşim* ‘eşim (dostum)’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 1)

⁴ Taşeba yazıtında geçen *edküü* sözcüğünün sonunda aynı ünlünün tekrarı yazıcı hatası olarak düşünülmektedir.

/aʃNUKI/ *aʃnukı* ‘önceki, eski’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 2)

/Taʃ/ *taʃ* ‘taş’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 2)

/eʃntm/ *eʃintim* ‘Koşturdum’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 4)

/reʃn/ *ereʃin* ‘?’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 8)

1.1.2.1.5. /baʃ/ (Hece İşareti)

/KıʃKbaʃ/ *kısk<a> baş* ‘Kısa Baş (kişi adı)’ (Uyuk-Arjan (E 2) 5)

/Kbaʃ/ *ak baş* ‘Ak baş (kişi adı)’ (Bay-Bulun II (E 49) 2)

1.1.2.1.6. /çi/ Birleşik Harfi

/grçi/ *gerçi<n>* ‘semiz’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 5)

/gmçigt/ *gemçigt<e>* ‘Kemçik’ten’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 6)

/lçirgñA/ *elç<i> ergeñe* ‘Elçi Ergene (kişi adı)’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 8)

1.1.2.1.7. /dem/ Hece İşareti

Bu hece işareti sadece Yenisey yazıtlarında vardır.

/ÜgdemINLp/ *ögdem inal a<l>p* ‘Ögdem Inal Alp (kişi adı)’ (Ak-Yüs I (E 38) 4)

/rrdem/ *er erdemim* ‘erkeklik kahramanlığım’ (Bay-Bulun II (E 49) 3)

/ldem/ *eldem* ‘erdem’ (Bay-Bulun II (E 49) 4)

1.1.2.1.8. /kış/ Hece İşareti

Bu hece işareti de sadece Yenisey yazıtlarına özgüdür.

/TUkışm/ *tokışım* ‘savaşım’ (Bay-Bulun II (E 49) 3)

/RKkış/ *arkkış* ‘övgü’ (Bay-Bulun II (E 49) 4)

/kışLm/ *kışalım* ‘yapalım’ (El-Bajı (E 68) 14)

1.1.2.2. Çift Ünsüz İşaretleri

1.1.2.2.1. /LT/ Çift Ünsüz İşareti

Art ünlülü /LT/ çift ünsüzü sözbaşında /alt/ sesini karşılarken söz içinde /lt/ ses grubunu karşılamaktadır. (Hemçik-Çırgakı (E 41)) yazıtında ön ünlülü sesi karşılamak için kullanılmıştır.

/LTN/ *altun* ‘Altın’ (Taşeba (E 40) 1)

/LTI/ *altı* ‘Altı’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 4)

/yrLTm/ *yiriltim* ‘Ayrıldım’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 6)

/LTm/ *altım* ‘Aldım’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 10)

1.1.2.2.2. /nt/ Çift Ünsüz İşareti

/BÜnt/ *bünt<a>* ‘burada (bu zamanda)’ (Elegest I (E 10) 10)⁵

/AntA/ *anta* ‘onlara’ (Begre (E 11) 3)

/ntLG/ *antlıg* ‘ant içtiğim’ (Begre (E 11) 8)

/ntN/ *<ka>ntan* ‘Han’dan’ (Bay-Bulun I (E 42) 7)

1.1.2.2.3. /nç/ Çift Ünsüz İşareti

/KUñcUYmA/ *kunçuyum a* ‘eşim’ (Uyuk-Tarlak (E 1)1)

/INñcU/ *inançu* ‘İnançu (kişi adı)’ (Haya-Baji (E 24) 5)

/rñç/ *erinç* ‘Elbette’ (Haya-Baji (E 24) 5)

/ñcA/ *ança* ‘Böyle’ (Oznaçennaya I (25) 7)

/Ükñçñ/ *ökünçñ* ‘Pişmanlığın’ (Altın-Köl I (E 28) 2)

/znçÜm/ *ezençüm e* ‘İzdirabım’ (Altın-Köl I (E 28) 6)

⁵ Elegest yazıtında geçen *bünt<a>* sözcüğünün doğru yazımı *bunt<a>* biçiminde olmalıdır. Buradaki yanlış yazımın nedeni yazıcı hatası olarak düşünülmektedir.

/kÜzncÜm/ *küzençüm* ‘Koruyucum’ (Altın-Köl I (E 28) 6)

/sdmknc/ *eşidmekinç* <e> ‘İşitmedikçe’ (Kara-Yüs (E 39) 4)

/nçG/ *ançığ* ‘Öylece’ (Kara-Yüs (E 39) 6)

/YDKUuKncYmA/ *yadak ukunç yama* ‘Yadak Ukunç Yama (kişi adı)’ (Kara-Bulun I (E 65) 1)

/skznc/ *sekizinç* ‘Sekizinci’ (Hemçik-Bom II (E 96) 1)

/Unnc/ *onunç* ‘Onuncu’ (Uyuk-Oorzak II (E 109) 1)

/nç/ *enç* ‘huzur’ (Kök Haya/2)

1.1.2.3. İkiz Ünsüzler

Söz içindeki ikiz ünsüzlerden biri genellikle gösterilmez.

/K/ = k(k)

/YRLKDI/ *yarlık* <k> *adı* ‘lütfecti’ (Uybat III (E 32) 5) < yar+lık+ka-dı

/t/ , /d/ = t<d> ~ <d>t

/yÜtm/ *yü* <d> *tüm* ‘sırtladım’ (Elegest I (E 10) 5) < yüd-tü-m

/AltI/ *élet* <d> *i* ‘taşdı’ (Altın-Köl II (E 29) 1) < /AltdI/ *életdi* (Altın-Köl I (E 28) 1)

/RTM/ *art* <d> *ım* ‘artırdım’ (Bay-Bulun I (E 42) 4) < art-dı-m

/TUTUM/ *tut* <d> *um* ‘savundum’ (Köjeelig-Hovu (E 45) 4) < tut-du-m

/ULGTUR/ *ulga* <d> *tur*- ‘büyütmek’ (Herbis-Baarı (E 59) 1) < ulug+ad-tur-

/YURTI/ *yorıt* <d> *ı* ‘yürüttü’ (Şancı III (E 152) 1) < yorı-t-dı

/L/ , /l/ = l(l)

/èldm/ *él* <l> *edim* ‘yurt sahibi yaptım’ (Köjeelig-Hovu (E 45) 4) < èl-le-di-m

1.1.2.4. Noktalama

Yenisey yazıtlarında sözcükleri ayırmak için iki nokta (:) ve nokta (.) işareti kullanılmıştır. Bu noktalama işaretleri ile ilgili bazı tespitlerimiz maddeler hâlinde aşağıda bulunmaktadır:

1. Normal uzunluktaki sözcükler birbirinden iki nokta (:) işareti ile birbirinden ayrılır:

esizim e : yıta : bökmedim : adrıltım : kinim : kadaşım : yıta : adrıltım “Ne yazık! Eyvah! Doymadım, ayrıldım. Akrabalarım, eyvah! (Sizlerden) ayrıldım.” (Uyuk-Turan (E 3) 1)

kadaşım : adrıldım : ıyu : kuyda : kunçuyum : adrıldım : “Akrabalarımından ayrıldım, yazık! Obada eşimden ayrıldım.” (Çaa-Höl I (E 13) 2)

yalawaç : barıpan : kelmediñiz : begimiz e “Elçi (olarak) gidip gelmediniz beyimiz.” (Uybat I (E 30) 5)

bodunum a : oglum a : yutuzum a “(Ey) halkım! Çocuklarım! Eşim! (Kızıl-Çıraa I (E 43) 1)

2. Tek heceli sözcükler genellikle önceki veya sonraki sözcükle birlikte yazılır:

üç yaşımda : ‘üç yaşımda’ (Barık II (E 6) 1)

ben öltüm “Ben öldüm.” (Tuba III (E 37) 3)

er erdemim : ‘erkeklik kahramanlığım’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 1)

yüz kadaşım a : ‘yüz akrabam’ (Bay-Bulun II (E 49) 1)

3. Birleşik sözcükler ve söz grupları genellikle birlikte yazılır:

kök teñride : ‘mavi gökte’ (Elegest I (E 10) 3)

uyur kadınım <ü>çün : “kudretli kaynım için” (Çaa-Höl V (E 17) 2)

külüg apa : “Külüg Apa (kişi adı)” (Çaa-Höl VIII (E 20) 2)

kadır yagıda : ‘güçlü düşmanın’ (Oya (E 27) 6)

sekiz kırk : ‘otuz sekiz’ (Ak-Yüs I (E 38) 6)

4. Bazen bir sözcük noktalama işareti ile ikiye ayrılır:

kunçuy : *um a* ‘eşim’ (Uyuk-Tarlak (E 1) 1)

um : *ugdaş* ‘kutlu, aziz’ (Çaa-Höl I (E 13) 1)

bulga : *k* ‘karışık’ (Çaa-Höl III (E 15) 1)

kunçuyum : *ka* ‘eşime’ (Çaa-Höl X (E 22) 1)

yêr : *ig* ‘yeri’ (Ayna III (E 84) 1)

5. Bazı satırlarda noktalama işareti kullanılmamıştır:

êşim <u>rim azışdım “Eşimden, çocuklarımdan ayrıldım.” (Uyuk-Arjan (E 2) 1)

tokuz kırk yaşımda elim için “Otuz dokuz yaşımda yurdum için” (Çaa-Höl XI (E 23) 1)

tört kadaşım a <esi>z e adrıldım “Dört akrabamdan, ne yazık! Ayrıldım.” (Tuva B (E 50) 3)

6. Bazen iki nokta yerine tek nokta (.) konduğu da olur:

yêti: bôri . öldürdüm e barsıg . kökmekig ölürmedim e “Yedi kurt öldürdüm, pars ve Sibirya leoparı öldür(e)medim.” (Begre (E 11) 10)

suw yêr . kem katun : tarlak “Su ve yer, Kem (ve) Katun (ırmakları)” (Aldı-Bel I (E 12) 4)

<...> ı/i . esizim e : buñum a : kuyda : kunçuyum a : bökişmedim “<...> ne yazık! Ne sıkıntı! Obada eşime doyamadım.” (Herbis-Baarı (E 59) 2)

beglik . kümüş bértimiz “Beylik (için) gümüş verdik” (Kopön Altın Küp I (E 81))

özde : oglum a . esiz e alp erdemimdaki “Vadide çocuklarım, ne yazık! Kahraman erdemimdeki(?)” (Lisiç’ya I)

7. Bazı satır başları iki nokta ile başlar:

: alt<ı> otuz yaşım a erti “Yirmi altı yaşındayım.” (Tuba III (E 37) 2)

: *erdem* : *anar* : *at* : *edkü* : *elge tagı* : *bar altun* “Kahramanlık Anar? adın iyisi? yurda dağı? var. Altın” (Taşeba (E 40))

8. Bazı satır sonları iki nokta ile biter:

bo kan : *eki* : *elig yaşı* : *esizim e* : “Bu han, kırk iki yaşı(nda idi). Ne yazık!” (Kızıl-Çıraa I (E 43) 6)

arslan külüg : *tirig* : *oglı ben* : *külüg toğan* : *ben* : “(Ben) Arslan Külüg Tirig(‘in) oğluyum. (Adım) Külüg Togan’dır.” (Kızıl-Çıraa II (E 44) 6)

bıy : *bodrak* : *yunt* : *esizim e* : “Bin kahverengi atım, ne yazık!” (Köjeelig-Hovu (E 45) 8)

kadaşım a yıta : *esizim ebökmedim yıta* : “Akrabalarım, eyvah! Ne yazık! Doymadım, eyvah!” (Yeebek II (E 149) 5)

9. Satır sonu nokta (.) ile biten bir örnek tespit edilmiştir:

toņa külüg : *tarkan* : *beg m[en]* . “(Ben) Tonga Külüg Tarkan Bey’im.” (Yeebek II (E 149) 1)

1.1.2.5. Ünlüler

Yenisey yazıtlarında /a/, /e/, /è/, /ı/, /i/, /o/, /ö/, /u/ ve /ü/ sesi olmak üzere toplam 9 ünlü vardır. Bu ünlüler kapalı /è/ (Ǻ) dışında sistematik bir biçimde birbirlerine karşıtlık oluştururlar (Tekin, 2016: 47).

Art ünlüler (a, ı, o, u) ↔ Ön ünlüler (e, i, ö, ü)

Alçak ünlüler (a, e, o, ö) ↔ Yüksek Ünlüler (ı, i, u, ü)

Düz ünlüler (a, e, ı, i) ↔ Yuvarlak Ünlüler (o, ö, u, ü)

Orhon Türkçesinde ünlülerin kısa ve uzun şekilleri vardır. Bu seslerin uzunluk ve kısalığı anlam farkı oluşturmaktadır.

aç- ‘açmak’ : *āç*- ‘acıkmak’ ve *āç* ‘aç’

at ‘at’ : *āt* ‘ad, unvan’

ak- ‘akmak, akın etmek’ : *āk* ‘ak, beyaz’, vb. (Tekin, 2016: 47).

1.1.2.5.1. İlk Hece Ünlüleri

/a/ Ünlüsü

Kısa /a/

İlk hecede bulunan kısa /a/ ünlüsü yazımda gösterilmez.

/LTİ/ *altı* ‘altı’ (Uyuk-Turan (E 3) 5)

/DK/ *adək* ‘ayak’ (Elegest I (E 10) 11)

/LTUN/ *altun* ‘altın’ (Oznaçennaya I (25) 3)

/DR/ *adır-* ‘ayırmaq’ (Altın-Köl I (E 28) 8)

Uzun /a/

Yenisey yazıtlarında ilk hecede uzun /a/ ünlüsü yazımda genellikle gösterilmemektedir.

/RA/ *ara* ‘arasında’ (Uybat III (E 32) 10)

/Y/ *ay* ‘ay, kamer’ (Bay-Bulun I (E 42) 4)

/KL/ *kal-* ‘kalmak’ (Abakan (E 48) 5)

/K/ *ak* ‘ak, beyaz’ (Bedelig Valun (E 91) 1)

/S/ *as* ‘kakım’(Uybat VI (E 98) 6)

Tekin’e göre yazımdan anlaşılmamasına rağmen aşağıdaki sözcüklerin ilk hecelerindeki /a/ ünlüsü uzun olmalıdır (2016: 48).

yat ‘yabancı (el)’ (Begre (E 11) 7)

bay ‘zengin’ (Kara-Yüs (E 39) 6)

sarig ‘sarı’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 5)

açıg ‘ne acı!’ (Abakan (E 48) 8)

aş- ‘aşmak, geçmek’ (Malinovka (E 56) 2)

kan ‘han’ (Suglug-Adır-Aksı (E 61)1)

katun ‘Katun Irmağı’ (Aldın-Bel II (E 72) 1)

bar ‘var’ (Novosyolovo (E 144) 2)

/ı/ Ünlüsü

Kısa /ı/

Yenisey yazıtlarında kısa /ı/ ünlüsü yazımda gösterilir.

/KIL/ kıl- ‘kılmak, yapmak’ (Barık II (E 6) 2)

/YILKI/ yılki ‘at sürüsü’ (Begre (E 11) 3)

/YŞ/ yış ‘ormanlı dağ’ (Altın-Köl I (E 28) 7)

Uzun /ı/

Yenisey yazıtlarında ilk hecede uzun bir /ı/ ünlüsünün varlığı yazımdan anlaşılmaz. Tarihi ve çağdaş lehçelerdeki durumuna bakılarak aşağıdaki sözcüklerdeki /ı/ ünlüsünün uzun olduğu söylenebilir.

/KIZ/ kız ‘kız, dişi’ (Uyuk-Turan (E 3) 6)

/ID/ ıd- ‘göndermek’ (Elegest I (E 10) 7)

/TDG/ tıdıg ‘engel’ (Herbis-Baarı (E 59) 5)

/o/ Ünlüsü

Kısa /o/

/Kuñ/ koñ ‘koyun’ (Uyuk-Arjan (E 2) 4)

/BUDN/ bodun ‘halk’ (Uyuk-Turan (E 3) 6)

/TUK/ tok ‘tok’ (Elegest I (E 10) 6)

/ULR/ olor- ‘oturmak’ (Abakan (E 48) 5)

Uzun /o/

Tekin'e göre Orhon Türkçesinde uzun /o/ ünlüsünün varlığı *yok* sözcüğünün bazı yazıtlardaki farklı yazımından anlaşılır. Genel olarak /Y/, /U/ ve /K/ harfleri ile yazılan bu sözcük nadiren /YUUK/, yani /o/ harfinden sonra /UK/ hece işareti kullanılarak da yazılmıştır. Bu durumda /o/ ünlüsü iki kez yazılmış sayılır (2016: 49).

/TUTUuK/ *totok* 'Totok (kişi adı)' (Tuba I (E 35) 2)

Yazımdan belli olmamakla beraber karşılaştırma yöntemiyle şu sözcüklerdeki /o/ ünlüsünün uzun olduğunu söyleyebiliriz.

/BUL/ *bol*- 'olmak' (Barık II (E 6) 1)

/YUK/ *yok* 'yok' (Kara-Sug (E 9) 3)

/ON/ *on* 'on' (Altın-Köl II (E 29) 1)

/u/ Ünlüsü

Kısa /u/

/BULu/ *buluŋ* 'köşe, bucak, taraf' (Uybat II (E 31) 3)

/KUL/ *kul* 'köle' (Uybat III (E 32) 1)

/KUUL/ *kul* 'köle' (Çer-Çarık (E 69) 2)

/ULG/ *ulug* 'ulu, büyük' (Hemçik-Bom II (E 96) 3)

Uzun /u/

Orhon Türkçesinde uzun ünlünün varlığı, Tonyukuk yazıtında geçen /BUUKA/ *būka* "boğa" sözcüğündeki /u/ ünlüsünün iki defa yazılmasından anlaşılmaktadır. (Tekin, 2016: 50). Yenisey yazıtlarında yazımdan anlaşılmamasına rağmen aşağıdaki sözcüklerin ilk hecelerindeki /u/ ünlüsü uzun olamlıdır.

/YURu/ *yurç* 'kayınbirader' (Çaa-Höl V (E 17) 2)

/YURT/ *yurt* 'yurt' A(İdi-Bel II (E 72) 2)

/Uç/ uç ‘uç’ (Alaş I (E 153) 3)

/e/ Ünlüsü

Kısa /e/

/r/ er- ‘olmak (yardımcı fiil)’ (Uybat IV (E 33) 3)

/b/ ew ‘ev’ (Hemçik-Bom II (E 96) 2)

Uzun /e/

İlk hecedeki açık uzun /e/ ünlüsünün varlığı Bay-Bulun II yazıtındaki yazımdan anlaşılmaktadır.

/AsnI/ esni ‘ne yazık!, ne acı!’ (Bay-Bulun II (E 49) 3)

Yazımdan anlaşılmamasına rağmen karşılaştırma yöntemiyle aşağıdaki sözcüklerin ilk hecelerindeki /u/ ünlüsünün uzun olduğu söylenebilir.

/r/ er ‘adam, erkek’ (Uyuk-Arjan (E 2) 3)

/brÜ/ berü ‘beri’ (İyme I (E 73) 7)

Kapalı /e/ (ǰ) Ünlüsü (è)

Orhon yazıtlarında kapalı /e/ ünlüsünü gösteren özel bir işaret olmasına rağmen Yenisey yazıtlarında bu ses için özel bir işaret (ǰ) vardır. Yenisey yazıtlarında tespit edilen kapalı /e/ (ǰ) ünlüsü ile yazılmış sözcükler aşağıda verilmiştir. Bu ses Azeri Türkçesinde kısa kapalı /e/ olarak korunmasına karşın Türkmencede kurallı bir biçimde uzun /ı/’ya dönüşmüştür.

Kısa Kapalı /e/ (è)

/yr/ yèr ‘yer, yeryüzü’ (Aldı-Bel I (E 12) 4)

/kyk/ kèyik ‘yabani hayvan’ (Altın-Köl I (E 28) 7)

/st/ èşit- ‘işitmek’ (Kara-Yüs (E 39) 6)

/ygrml/ yègirmi ‘yirmi’ (Eleget IV (E 70) 5)

/yg/ yèg ‘daha iyi’ (Hemçik-Bom II (E 96) 3)

Uzun Kapalı /e/ (è)

/et/ èt- ‘etmek, yapmak’ (Uyuk-Arjan (E 2) 2)

/bl/ bèl ‘bel, sırt’ (Elegest I (E 10) 5)

/Ş/ èş ‘eş’ (Çaa-Höl VI (E 18) 4)

/kes/ kèş ‘okluk, sadak’ (Oznaçennaya I (25) 3)

/IkI/ èki ‘iki’ (Uybat II (E 31) 5)

/bes/ bèş ‘beş’ (Köjeelig-Hovu (E 45) 2)

/ytI/ yèti ‘yedi’ (Tuva D (E 51) 3)

/br/ bèr- ‘vermek’ (El-Bajı (E 68) 5)

/tA/ tè- ‘demek’ (El-Bajı (E 68) 8)

/i/ Ünlüsü

Kısa /i/

/tk/ tik- ‘dikmek’ (Elegest I (E 10) 2)

/bII/ bil- ‘bilmek’ (Uybat III (E 32) 3)

/ç/ iç ‘iç, hasa’ (Kara-Yüs (E 39) 2)

/Iç/ iç ‘iç, hasa’ (Abakan (E 48) 4)

Uzun /i/

Orhon Türkçesinde ilk hecede uzun bir /i/ ünlüsünün varlığı yazımdan anlaşılmamaktadır. Ancak karşılaştırma yöntemiyle aşağıdaki sözcüklerin ilk hecesindeki /i/ ünlüsü uzun olmalıdır.

/kIr/ kir- ‘girmek’ (Oznaçennaya I (25) 1)

/bn/ bin- ‘binmek’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 9)

/trg/ *tirig* ‘canlı’ (Tuva D (E 51) 1)

/trIg/ *tirig* ‘canlı’ (Oçurı (E 26) 1)

/bIr/ *bir* ‘bir’ (Hemçik-Bom II (E 96) 1)

/ö/ Ünlüsü

Kısa /ö/

/Ug/ *ög* ‘anne’ (Altın-Köl I (E 28) 1)

/bUk/ *bök*- ‘doymak’ (Abakan (E 48) 8)

/tUr/ *törö*- ‘yaratılmak’ (Elegest III (E 53) 3)

/bkA/ *böke* ‘güçlü, cesur’ (Uybat VI (E 98) 5)

Uzun /ö/

Orhon Türkçesinde ilk hecede uzun bir /ö/ ünlüsünün varlığı Elegest I ve Taryat yazıtında geçen /kÜÜK/ kök ‘mavi’ sözcüğünden anlaşılmaktadır.

/kÜÜK/ kök ‘mavi’ (Elegest I (E 10) 3)

Yazımdan anlaşılmamasına rağmen karşılaştırma yöntemiyle aşağıdaki sözcüklerin ilk hecelerindeki /ö/ ünlüsü uzun olmalıdır.

/Üz/ *öz* ‘öz, kendi’ (Uyuk-Turan (E 3) 5)

/bÜrI/ *böri* ‘kurt’ (Begre (E 11) 10)

/kÜI/ *köl* ‘göl’ (Oznaçennaya I (25) 2)

/tÜrt/ *tört* ‘dört’ (Uyuk-Oorzak III (E 110) 1)

/ü/ Ünlüsü

Kısa /ü/

/kÜznç/ *küzenç* ‘koruyucu’ (Altın-Köl I (E 28) 6)

/tÜşr/ *tüşür*- ‘getirmek’ (Abakan (E 48) 6)

Uzun /ü/

Yazımdan anlaşılmamasına rağmen karşılaştırma yöntemiyle aşağıdaki sözcüklerin ilk hecelerindeki /ü/ ünlüsü uzun olmalıdır.

/kÜç/ *küç* ‘güç, kuvvet’ (Oçurı (E 26) 2)

/yÜz/ *yüz* ‘yüz’ (Oçurı (E 26) 9)

/kÜn/ *kün* ‘gün, güneş’ (Kızıl-Çıraa II (E 44) 3)

/yÜz/ *yüz* ‘yüz (100)’ (El-Bajı (E 68) 20)

/sÜ/ *sü* ‘ordu’ (İyme I (E 73) 5)

1.1.2.5.2. İlk Hece Dışındaki Ünlüler

1.1.2.5.2.1. Damak Uyumu

Damak uyumunda bir sözcüğün bütün ünlülerin ya art ünlülü ya da ön ünlülü olma koşulu vardır. Başka bir ifadeyle bir sözcüğün ilk hecesindeki ünlü art ünlü ise diğer hecelerin de art ünlülü olması; ilk hecesindeki ünlü ön ünlülü ise diğer hecelerdeki ünlülerin de ön ünlülü olması gerekir.

Damak uyumu kuralının işlemediği durumlar da vardır. Bazı sözcükler ilk hecelerindeki art ünlülerin komşu ünsüzler nedeniyle öndamaksıllaşması sonucu ünlü uyumundan çıkmıştır. Ayrıca, belli bazı eklerin ön ünlülü tek biçimi vardır ve bu nedenle ünlü uyumu kuralına uymaz (Tekin, 2016: 53). Bu ekler art ünlülü sözcüklere gelince uyum bozulur.

1.1.2.5.2.1.1. Öndamaksıllaşma Sonucu Uyumdan Çıkma

Yenisey yazıtlarında herhangi bir hecede düz-dar olan art ünlü öndamaksıllaşarak uyumdan çıkmıştır. Öndamaksıllaşma sonucu uyumdan çıkan sözcükler aşağıdadır:

/LTUNİg/ *altunlig* ‘altınlı’ (Uyuk-Turan (E 3) 2)

/YRİdm/ *yırıldım* ‘ayrıldım’ (Haya-Bajı (E 24)5)

/SRİg/ *sarig* ‘sarı’ (Hemçik-Çırgakı (E 41)5)

Tekin'e göre Orhon yazıtlarında 1. kişi istek-emir eki (-ayın) almış sözcükler öndamaksıllaşma sonucu uyumdan çıkar (2016: 53). Yenisey yazıtlarında ise istek-emir eki almış sözcükler uyumdan çıkmamıştır.

adrılai(n) 'ayrılalım' (Elegest I (E 10) 9)

kal<a>y(i)n 'kalayım' (Elegest I (E 10) 9)

[ya]lıkay(i)n 'yalnız başıma kalayım' (Elegest I (E 10) 9)

1.1.2.5.2.1.2. Damak Uyumuna Girmeyen Ekler

Orhon yazıtlarında damak ya da artlık-önlük uyumuna genellikle girmeyen ekler şunlardır: **1.** 3. kişi iyelik eki “+(s)i”, **2.** 1. ve 2. kişi tekil iyelik almış sözcüklere eklenen belirli nesne eki /+ın/, **3.** Sıfat-fiil eki “-mış” (Tekin, 2016: 54).

1.1.2.5.2.1.2.1. 3. Kişi İyelik Eki +(s)i

3. kişi iyelik eki Orhon yazıtlarında genellikle /+i/ ve /+si/ biçiminde ön ünlölüdür. Bu durum yazımdan anlaşılmaktadır: Bu eki almış art ünlölü sözcüklere eklenen belirli nesne eki /+n/ genellikle ön /n/ harfi ile, iyelik ekinin /+si/ türünü almış art ünlölü sözcüklerdeki /s/ ünsüzü de genellikle ön /s/ harfi ile yazılır (Tekin, 2016: 54). Yenisey yazıtlarında bazen uyum devam ederken bazen de uyumdan çıkılmıştır.

ugr(i)nta 'uğrunda' (Elegest I (E 10) 8)

ogl(i)n 'oğullarını' (Uybat II (E 31) 5)

yas(i)nda 'yasında, mateminde' (Oçurı (E 26) 5)

taş(i)n 'taşını' (Bay-Bulun II (E 49) 4)

uç(i)n 'ucuyla' (Alaş I (E 153) 3)

1.1.2.5.2.1.2.2. Belirli Nesne Durumu Eki +In

Tekil 1. ve 2. kişi iyelik ekli sözcüklere eklenen belirtme durumu eki /+In/ de bazı yazıtlarda (Orhon yazıtları, Süci yazıtı ve İrk Bitig'de) genellikle ön /n/ harfi ile yazılmıştır (Tekin, 2016: 55). Yenisey yazıtlarında bu duruma örnek olabilecek iki

sözcük vardır. Bunlardan biri ön /n/ harfi ile yazılmışken diğeri art /n/ harfi ile yazılmıştır.

ogulum(i)n ‘oğlumu’ (Uyuk-Turan (E 3) 5)

ogulanım(i)n ‘oğullarımı, evlatlarımı’ (Herbis-Baarı (E 59) 1)

1.1.2.5.2.2. Dudak Uyumu

Dudak uyumu (düzlük-yuvarlaklık uyumu) iki kurala göre belirlenir. Bunlardan birincisi bir sözcüğün ilk hecesinde yuvarlak bir ünlü varsa diğeri hecesindeki ünlü ya yuvarlak olmalı ya da düz-geniş ünlülü olmalıdır. İkincisi ise bir sözcüğün ilk hecesinde düz ünlü varsa diğeri hecenin de düz ünlülü olması gerekir.

Orhon Türkçesinde ise dudak ya da düzlük-yuvarlaklık uyumu henüz ilk gelişme aşamasındadır. Başka bir ifadeyle, Orhon Türkçesinde sadece bağlama ünlüleri ve CVC (Konsonant-Vokal-Konsonant) biçiminde ekler dudak uyumu kuralına uyar (Tekin, 2016: 56).

1.1.2.5.2.2.1. Bağlama Ünlüleri

Yuvarlak ünlülü gövde ve hecelerden sonra gelen bağlama ünlüleri Yenisey yazıtlarında dudak uyumuna girmektedir.

kunçuy+u+m ‘eşim’ (Uyuk-Tarlak (E 1) 1)

erdem+i+g ‘kahramanlığı’ (Barık I (E 5) 1)

bodun+u+g ‘halkı’ (Altın-Köl II (E 29) 4)

kan+ı+n ‘hanın’ (Abakan (E 48) 2)

er+i+g ‘askeri’ (El-Bajı (E 68) 20)

1.1.2.6.2.2. Dudak Uyumuna Giren Ekler

Yenisey yazıtlarında dudak uyumuna giren CVC biçimindeki ekler şunlardır: Sıfat yapan “+IXg, +IXk” ekleri, 1. ve 2. kişi tekil ve çoğul belirli geçmiş zaman ekleri ve geçmiş zaman sıfat-fiil “mış” ekleri

1.1.2.5.2.2.2.1. +IXg

/LTUNlg/ *altunlig* ‘altınlı’ (Uyuk-Turan (E 3) 2)

/dklg/ *adaklig* ‘ayaklı’ (Begre (E 11) 3)

/rklg/ *erklig* ‘güçlü’ (Altın-Köl I (E 28) 8)

/ZGLG/ *azıglıg* ‘azılı, vahşi’ (Uybat VI (E 98) 3)

/bdzlg/ *bedizlig* ‘resimli, yazılı’ (Tepsey I (E 111))

/KUTLUG/ *kutlug* ‘kutlu’ (Tepsey V (E 115))

1.1.2.5.2.2.2.2. +lık

/Üzlk/ *özlük* ‘has’ (Altın-Köl I (E 28) 6)

/YRLK/ *yarlıka-* ‘lütfetmek’ (Uybat III (E 32) 5)

/bgllk/ *beglik* ‘beylik’ (Kopön Altın Küp I (E 81))

1.1.2.5.2.2.2.3. 1./2. Kişi Tekil ve Çoğul Kesin Geçmiş Zaman Eki

/LMDıg/ *almadıg* ‘almadın’ (Altın-Köl I (E 28) 6)

/klmdıgz/ *kelmedıgız* ‘gelmediniz’ (Uybat I (E 30) 5)

/ALTM/ *altım* ‘aldım’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 10)

/DRLDM/ *adrıldım* ‘ayrıldım’ (Tuva B (E 50) 3)

/brtmz/ *bértimiz* ‘verdik’ (Kopön Altın Küp I (E 81))

1.1.2.5.2.2.2.4. Geçmiş Zaman Sıfat-Fiil Eki –mış

Geçmiş zaman sıfat-fiil eki “-mış” Orhon Türkçesinde artlık-önlük uyumuna girmeyen eklerdendir. Çünkü bu ekin sonundaki /ŝ/ ünsüzü art ünlülü sözcüklerde de, eğer /ŝ/ harfi ile yazılmamışsa, genellikle ön /s/ işareti ile yazılmıştır (Tekin, 2016: 55). Yenisey yazıtlarında geçmiş zaman sıfat-fiilini alan iki sözcük de /ŝ/ harfi ile yazılmıştır. Bu sebeple Yenisey yazıtlarındaki “-mış” geçmiş zaman sıfat-fiili uyumu bozmamaktadır.

alınm(ı)şım ‘aldığım’ (Begre (E 11) 2)

alm(ı)ş ‘almış’ (Abakan (E 48) 7)

1.1.2.5.2.3. Dudak Uyumuna Girmeyen Ekler

Yenisey yazıtlarında dudak uyumuna girmeyen ekler şunlardır: Belirli geçmiş zaman eki “-DI”, aitlik eki “+GI” ve geçmiş zaman sıfat-fiil eki “-mİş”.

1.1.2.5.2.3.1. 3. Kişi Belirli Geçmiş Zaman Eki (-DI)

/BULTI/ boltı ‘oldu’ (Köjeelig-Hovu (E 45) 9)

/kÜrtI/ körti ‘gördü’ (Şanci III (E 152) 1)

1.1.2.5.2.3.2. Aitlik Eki (+KI)

/ŞNUKI/ aşnukı ‘önceki, eskisi’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 2)

1.1.2.5.2.3.3. Geçmiş Zaman Sıfat-fiil Eki “+mİş”

/Ülrmşm/ ölürmüşim ‘öldürdüğüm’ (Uyuk-Oorzak I (E 108) 2)

/Ülms/ ölmüş ‘ölmüş’ (Tugutüp I (E 120) 1)

1.1.2.5.3. Öndamaksıllaşma

Öndamaksıllaşma, bir sözcükteki art ünlü veya ünlülerin bazı seslik nedenlerle ön ünlüye veya ünlülere dönüşmesidir.

bıŋ ‘bin, sayısız’ (Çaa-Höl IV (E 16) 2) ~ *biŋ* ‘bin, sayısız’ (Oçurı (E 26) 9)

altunlıg ‘altınlı’ (Elegest I (E 10) 5) ~ *altunlig* ‘altınlı’ (Uyuk-Turan (E 3) 2)

1.1.2.5.4. Artdamaksıllaşma

Artdamaksıllaşma, bir sözcükteki ön ünlü veya ünlülerin bazı seslik nedenlerle art ünlüye veya ünlülere dönüşmesidir (Eker, 2011: 289). Orhon Türkçesinde artdamaksıllaşma örneği sadece Çinceden dilimize geçmiş olan *seŋün* ‘general’ sözcüğünde görülür. Orhon yazıtlarında ön ünlülü olan bu sözcük Yenisey yazıtları ile Dunhuang yazmalarında genellikle saŋun biçiminde geçer (Tekin, 2016: 60).

bayça saŋun “General Bayça” (Barık III (E 7) 1)

çoçı böri saşun “General Çoçı Böri” (Aldı-Bel I (E 12) 1)

bilge saşun “General Bilge” (Haya-Başı (E 24) 5)

körtle saşun “General Körtle” (Elegest II (E 52) 1)

buyruk alp saşun “General Buyruk Alp” (Podkuninskaya (E 71) 4)

saşun totok “General Totok” (Demir-Sug (E 92) 2)

1.1.2.5.5. Ünlü Benzeşmeleri

1.1.2.5.5.1. İlerleyici Benzeşme

1.1.2.5.5.1.1. Yakın Benzeşme

Yenisey yazıtlarında hem yakın hem de uzak ünlü benzeşmeleri için örnekler vardır. Bunlardan tespit ettiklerimiz şunlardır:

1.1.2.5.5.1.1.1. 3. Tekil Kişi İyelik +In

ugru ‘uğru’ (Elegest I (E 10) 8) < **ugur-in*

yasın ‘yasında’ (Oçurı (E 26) 5) < **yas-in*

taşın ‘taşını’ (Bay-Bulun II (E 49) 4) < **taş-in*

1.1.2.5.5.1.1.2. 1. Tekil Kişi İyelik Eki +im

adaşım ‘yoldaşım’ (Begre (E 11) 8) < **adaş-im*

yaşım ‘yaşım’ (Çaa-Höl III (E 15) 3) < **yaş-im*

ataşım ‘babacığım’ (Uybat III (E 32) 14) < **ataş-im*

atlarım ‘atlarım’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 4) < **atlar-im*

tañım ‘tayım’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 5) < **tañ-im*

1.1.2.5.5.1.2. Uzak Benzeşme

Yenisey yazıtlarında ilerleyici ünsüz benzeşmesi sadece bir örnekte görülmektedir.

andag ‘öyle, onun gibi’ (Altın-Köl II (E 29) 8) < *anı teg* ‘onun gibi’

1.1.2.5.5.2. Gerileyici Benzeşme

İlk ve orta hecelerin düz-dar ünlüsünü izleyen hecenin ya da sözcüğün yuvarlak ünlüsünün etkisi ile yuvarlaklaşır (Tekin, 2016: 62).

/ı-u/ > /u-u/

Ulga<d>туру umadım- ‘büyütmeye muktedir olamadım’ (Herbis-Baarı (E 59) 2) < *ulugadt(ı)ru uma-*

1.1.2.5.6. Ünlü Düşmesi

Türkçede iki heceli bazı sözcükler ünlü ile başlayan ek aldığı anda ünlü düşmesine uğrarlar.

1.1.2.5.6.1. İçseste Ünlü Düşmesi

Yenisey yazıtlarında içseste ünlü düşmesine uğrayan sözcükler şunlardır:

oglanım ‘oğullar, evlatlar’ (Uyuk-Tarlak (E 1) 1) < **ogıl+an*

altmış ‘altmış’ (Uyuk-Tarlak (E 1) 1) < *altı+mış*

adrılıtım ‘ayrıldım’ (Uyuk-Turan (E 3) 1) < *adır-ı-l-tım*

ulgatım ‘büyüdüm’ (Barık III (E 7) 2) < *ul+lug+a-tım*

egnin ‘omuza, sırta’ (Elegest I (E 10) 5) < *egin+in*

ugrinta ‘uğruna’ (Elegest I (E 10) 8) < *ugur+inta*

oglit ‘oğullar, evlatlar’ (Oçurı (E 26) 2) < *ogıl+ıt*

yetmiş ‘yetmiş’ (Oçurı (E 26) 10) < *yeti+mış*

seçlinme ‘seçilme’ (Altın-Köl I (E 28) 6) < *seç-il-in-me*

tegzindim ‘dolaştım’ (Altın-Köl II (E 29) 2) < *teg-iz-in-dim*

balbal ‘balbal’ (Tuba II (E 36) 3) < **barmal* < Mo. *barimal* ‘heykel’ (Tekin, 2016: 62)

aşnu ‘önceki, eski’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 2) < *aşın-u*

egri ‘eğri’ (Telee (E 46) 3) < *egir-i*

yalğuz ‘yalnız, kişi adı’ (El-Bajı (E 68) 7) < *yalıñ+öz*⁶

1.1.2.5.6.2. Sonseste Ünlü Düşmesi

Yenisey yazıtlarında sonseste ünlü düşmesi sadece bir örnekte görülmüştür.

küç köl totok ‘Küç Köl Totok’ (Oznaçennaya I (25) 2) < *küli çor* (Tekin, 2016: 63)

1.1.2.5.7. Ünlü Türemesi

1.1.2.5.7.1. İçseste Ünlü Türemesi

Yenisey yazıtlarında sadece bir örnekte ünlü türemesi görülmüştür.

buñusuz ‘sıkıntısız’ (Barık II (E 6) 3) ~ *buñsuz* ‘sıkıntısız’ (Oçurı (E 26) 7)

1.1.2.5.7.2. Büzülme

Büzülme bir sözcükte, bazen ünlülerden birinin, bazen de ünlülerle birlikte, yanlarında bulunan güçsüz ünsüzlerin kaybolmasıdır. (Eker, 2011: 288).

andag ‘öyle, onun gibi’ (Altın-Köl II (E 29) 8) < *anı teg* ‘onun gibi’

1.1.2.5.8. Ek Yığılması

kunçuyumgaka ‘eşimden’ (Barık III (E 7) 4)

1.1.2.6. Ünsüzler

Yenisey yazıtlarında bulunan ünsüzler şunlardır: /p, b, t, d, k, g, ç, s, z, ş, m, n, ɳ, ñ, l, r, y/. Bu ünsüz boğumlanma yerlerine göre şöyle sınıflandırılabilir:

1. Dudak ünsüzleri: /p, b, m/

2. Diş ve dişeti ünsüzleri: /t, d, ç, s, z, ş, n, l, r/

⁶ Bu sözcük Yenisey yazıtlarında hem *yalğus* hem de *yalğuz* biçiminde geçmektedir. Erdal sözcüğün *yalıñ* ve *us* sözcüklerinin birleşimi olarak görür (1991: 338). Tekin sözcüğün Yenisey yazıtlarında *z*’li biçimlerinin var olduğunu söyleyerek karşı çıkarak **yalıñ öz* biçiminde olduğunu ileri sürer (1994: 263). Aydın *yalğus* ve *yalğuz* biçimlerinde yazılmış sözcüğün *yalay* ‘yalın, çıplak’ sözcüğünün anlamsal olarak mümkün görmektedir. Fakat sözcüğün sonunda bulunan *s* ve *z* seslerinin Türkçe bir ek olma ihtimalinin yanında ilk sözcüğünün ünlüsünün yuvarlak olma ihtimalinin yüksek olduğunu belirtir (2015: 65). Bu sözcük etimolojilerine dair ayrıntılı bilgi için bk. (Aydın: 2015: 65).

3. Öndamak ünsüzleri: /ñ, y/

4. Artdamak ünsüzleri: /k, g, ŋ/

/d, g, ŋ, ñ, r, z/ dışındaki tüm ünsüzler sözbaşında bulunurken /l, p, ş/ ünsüzleri alıntı sözcüklerde söz başında bulunabilir.

Söz başında hiçbir ünsüz çifti bulunmaz. Söz sonunda bulunan ünsüz çiftleri şunlardır: /lt/, /nç/, /nt/.

1.1.2.6.1. Dudak Ünsüzleri

Yenisey yazıtlarında çift dudak patlayıcısı /p/ söz başında tespit edilememiştir.

/p/ Ünsüzü

Söz içi

apa ‘ced, ata’ (Haya-Baji (E 24) 13)

kapırçak ‘tabut’ (Altın-Köl II (E 29) 8)

alpagu ‘yiğit savaşçı’ (Kara-Yüs (E 39) 6)

kapçı ‘Kapçı (kişi adı)’ (Lisiç’ya II)

Söz sonu

alp ‘cesur, yiğit’ (Uybat III (E 32) 1)

kop ‘bütün, hepsi’ (Uybat III (E 32) 3)

/b/ Ünsüzü

Yenisey yazıtlarında çift dudak patlayıcısı /b/ söz sonunda tespit edilememiştir.

Söz başı

bodun ‘halk’ (Uyuk-Tarlak (E 1) 1)

ben ‘ben’ (Uyuk-Tarlak (E 1) 2)

bag ‘birleşik’ (Uyuk-Tarlak (E 1) 2)

beg ‘bey’ (Uyuk-Tarlak (E 1) 2)

bök- ‘doymak’ (Uyuk-Turan (E 3) 1)

Söz içi

tebsey ‘Tebsey (yer adı)’ (Tepsey VI (E 116))

tebremiş ‘Tebremiş (kişi adı)’ (Çaptıkov Taşı (E 139))

/m/ Ünsüzü

Yenisey yazıtlarında çiftudak-geniz ünsüzü /m/ her durumda tespit edilmiştir.

Söz başı

men ‘ben’ (Elegest I (E 10) 12)

meñgü ‘ebedî’ (Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt /1)

mugur ‘Mugur (yer adı)’ (Bayan-Kol (E 100) 3)

Söz içi

tamkalıg ‘damgalı’ (Oçurı (E 26) 6)

alma- ‘almamak’ (Altın-Köl I (E 28) 6)

kümül ‘Kümül (bir boy adı)’ (Kızıl-Çıraa II (E 44) 4)

kümüş ‘gümüş’ (Kopön Altın Küp I (E 81))

Söz sonu

erdem ‘kahramanlık’ (Uyuk-Arjan (E 2) 3)

tegim ‘saldırı, taarruz’ (Altın-Köl I (E 28) 4)

kulum ‘Kulum (kişi adı)’ (Kızıl-Çıraa II (E 44) 1)

barım ‘varlık, servet’ (Hemçik-Bom II (E 96) 1)

yalım ‘yalçın, sarp’ (Kara-Yüs II (E 138) 1)

kem ‘Yenisey ırmağı’ (Novosyolovo (E 144) 1)

1.1.2.6.2. Diş ve Dişeti Ünsüzleri

/t/ Ünsüzü

Yenisey yazıtlarında ötümsüz diş patlayıcısı /t/ her durumda tespit edilmiştir.

Söz başı

teŋri ‘kutlu, aziz’ (Uyuk-Tarlak (E 1) 2)

taş- ‘artmak, çoğalmak’ (Altın-Köl I (E 28) 7)

tarkan ‘Tarkan (yüksek bir unvan)’ (Uybat I (E 30) 3)

tag ‘dağ’ (Abakan (E 48) 4)

tap- ‘bağlanmak’ (Sargal-Aksı (E 60) 2)

teg ‘gibi’ (Uybat VI (E 98) 3)

Söz içi

altmış ‘altmış’ (Uyuk-Tarlak (E 1) 1)

yıta ‘eyvah!’ (Uyuk-Turan (E 3) 1)

altun ‘altın’ (Uyuk-Turan (E 3) 2)

boto ‘deve yavrusu’ (Altın-Köl I (E 28) 6)

kata ‘defa’ (Uybat II (E 31) 4)

kanta ‘nerede’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 8)

Söz sonu

at ‘ad’ (Uyuk-Tarlak (E 1) 2)

ët- ‘düzene sokmak’ (Uyuk-Arjan (E 2) 2)

bört ‘Bört (kişi adı)’ (Altın-Köl I (E 28) 5)

art ‘art, arka’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 10)

yunt ‘at’ (Köjeelig-Hovu (E 45) 8)

/d/ Ünsüzü

Yenisey yazıtlarında ötümlü diş patlayıcısı /d/ söz içinde ve söz sonunda tespit edilmiştir.

Söz içi

erdem ‘kahramanlık’ (Uyuk-Arjan (E 2) 3)

adrıl- ‘ayrılmak’ (Uyuk-Turan (E 3) 1)

adaş ‘yoldaş’ (Begre (11) 8)

kadın ‘kayınbirader’ (Çaa-Höl V (E 17) 2)

adak ‘ayak’ (Bay-Bulun I (E 42) 6)

bedük ‘büyük’ (Köjeelig-Hovu (E 45) 10)

Söz sonu

êçid- ‘işitmek’ (Uyuk-Arjan (E 2) 3)

/ç/ Ünsüzü

Yenisey yazıtlarında ötümsüz dişeti katışığı /ç/ her durumda tespit edilmiştir.

Söz başı

çiwilig ‘Çivilig (yer adı)’ (Elegest I (E 10) 8)

çawıç ‘Çavış (kişi adı ve unvanı)’ (Uybat I (E 30) 3)

çaη ‘Çang (kişi adı)’ (Tuba III (E 37) 3)

çad ‘Çad (bir unvan)’ (Bay-Bulun I (E 42) 6)

çııız ‘güçlü’ (Abakan (E 48) 1)

Söz içi

elçi ‘elçi’ (Uyuk-Tarlak (E 1) 2)

êçid- ‘ışitmek’ (Uyuk-Arjan (E 2) 3)

biçig ‘yazıt’ (Tuba III (E 37) 3)

ançig ‘öyle, öylece’ (Kara-Yüs (E 39) 6)

ewçi ‘eş, zevce’ (Bay-Bulun I (E 42) 8)

açig ‘ne acı!’ (Abakan (E 48) 2)

akça ‘akçe, para’ (Para I (E 78))

Söz sonu

iç ‘iç’ (Kara-Yüs (E 39) 2)

êçiç ‘ağabeycik’ (Elegest II (E 52) 3)

iç- ‘içmek’ (Kopön Altın Küp II (E 82))

enç ‘huzur, sakinlik’ (Kök Haya/2)

êkinç ‘ikinci’ (Kulplu Sadyarski Maşrapası)

/s/ Ünsüzü

Yenisey yazıtlarında ötümsüz diş sızıcısı /s/ her durumda tespit edilmiştir.

Söz başı

sekiz ‘sekiz’ (Elegest I (E 10) 5)

saç ‘saç’ (Oçurı (E 26) 11)

say ‘çakıl taşı’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 5)

sarig ‘sarı’ (Bay-Bulun II (E 49) 5)

sagır ‘kadeh, maşrapa’ (Kopön Altın Küp II (E 82))

salga ‘gem’ (Arjan I (E 102))

sañun ‘general’ (Uyuk-Oorzak II (E 109) 3)

señir ‘dağ sırtı’ (Mugur-Sargol III (E 145))

sözle- ‘söylemek’ (Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/3)

Söz içi

esiz ‘eyvah!’ (Uyuk-Tarlak (E 1) 1)

esen ‘sağ, salim’ (Haya-Baji (E 24) 10)

esirke- ‘esirgemek, korumak’ (Altın-Köl II (E 29) 3)

esre- ‘beslemek, büyütme’ (Tuva B (E 50) 2)

esil ‘Esil (ırmak adı)’ (Murgul-Sargol III (E 140) 2)

Söz sonu

bars ‘pars’ (Altın-Köl I (E 28) 5)

tölis ‘Tölis (boy adı)’ (Abakan (E 48) 7)

as ‘kakım’ (Uybat VI (E 98) 6)

yalñus ‘yalnız’ (Tugutüp I (E 120) 1)

/z/ Ünsüzü

Yenisey yazıtlarında ötümlü diş sızıcısı /z/ söz içinde ve söz sonunda tespit edilmiştir.

Söz içi

esizim ‘ne yazık!’ (Uyuk-Tarlak (E 1) 1)

azıñ- ‘ayrıl-’ (Uyuk-Arjan (E 2) 1)

kazgan- ‘kazanmak’ (Begre (E 11) 9)

ezgene ‘Ezgene (kişi adı)’ (Tuba III (E 37) 1)

kezel kaya ‘Kezel Kaya (yer adı)’ (Kara-Yüs II (E 138) 1)

Söz sonu

öz ‘vadi’ (Uyuk-Turan (E 3) 1)

ekiz ‘ikiz’ (Altın-Köl II (E 29) 3)

biz ‘biz’ (Uybat III (E 32) 9)

kız ‘kız’ (Herbis-Baarı (E 59) 7)

bediz ‘yazıt’ (Uybat VII (E 83))

/ş/ Ünsüzü

Yenisey yazıtlarında ötümsüz öndamak sızıcısı /ş/ söz içinde ve söz sonunda tespit edilmiştir.

Söz içi

çaŋşı ‘Çangşı (bir unvan)’ (Uybat II (E 31) 1)

êşit- ‘işitmek’ (Kara-Yüs (E 39) 6)

aşnu ‘önce, eski’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 2)

eşin- ‘at koşturmak’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 4)

ışwara ‘Işvara (yüksek bir unvan)’ (Turan I (E 118) 2)

Söz sonu

yaş ‘yaş’ (Uyuk-Tarlak (E 1) 1)

azış- ‘ayrılmak’ (Uyuk-Arjan (E 2) 1)

kêş ‘okluk’ (Elegest I (E 10) 5)

adaş ‘yoldaş’ (Oçurı (E 26) 10)

aş- ‘aşmak’ (Malinovka (E 56) 2)

bêş ‘beş’ (El-Bajı (E 68) 1)

irbiş ‘Sibirya panteri’ (Tepsey VIII (E 123))

/n/ Ünsüzü

Yenisey yazıtlarında dış genizsili /n/’nin söz içinde ve söz sonunda tespit edilmiştir.

Söz içi

inançu ‘İnançu (bir unvan)’ (Oznaçennaya I (25) 5)

ingen ‘dişi deve’ (Altın-Köl I (E 28) 3)

ini ‘erkek kardeş’ (Uybat I (E 30) 2)

kanta ‘nerede’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 8)

una- ‘doğru bulmak, onaylamak’ (Uyuk-Oorzak II (E 109) 4)

Söz sonu

bodun ‘halk’ (Uyuk-Tarlak (E 1) 1)

kin ‘akraba’ (Uyuk-Turan (E 3) 1)

kelin ‘gelin’ (Uyuk-Turan (E 3) 6)

kan ‘han’ (Ak-Yüs I (E 38) 2)

kazgan- ‘kazanmak’ (Uybat VI (E 98) 1)

/l/ Ünsüzü

/l/ ünsüzünün art ve ön ünlülü olmak üzere iki çeşidi vardır. Art damaksıl /l/ art ünlülerle, ön damaksıl /l/ ise ön ünlülü sözcüklerle kullanılır. Yenisey yazıtlarında /l/ ünsüzü söz içi ve söz sonunda kullanılmıştır.

Söz içi

elçi ‘elçi’ (Uyuk-Tarlak (E 1) 2)

altun ‘altın’ (Uyuk-Turan (E 3) 2)

yalawaç ‘elçi’ (Uybat I (E 30) 5)

yalım ‘yalçın, sarp’ (Kara-Yüs II (E 138) 1)

ulug ‘ulu, büyük’ (Yeerbek I (E 147) 5)

Söz sonu

el ‘yurt’ (Uyuk-Tarlak (E 1)1)

adrıl- ‘ayrılmak’ (Uyuk-Turan (E 3)1)

agıl ‘ağıl’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 9)

yıl ‘yıl, sene’ (Köjeelig-Hovu (E 45) 3)

bol- ‘bolmak’ (Elegest III (E 53) 3)

/r/ Ünsüzü

Titremeli /r/ ünsüzü söz içinde ve söz sonunda bulunur.

Söz içi

er ‘erkeklik’ (Uyuk-Arjan (E 2) 3)

erdem ‘kahramanlık’ (Uyuk-Arjan (E 2) 3)

adrıl- ‘ayrılmak’ (Uyuk-Turan (E 3) 1)

ara ‘arasında’ (Uybat III (E 32) 10)

barım ‘varlık, servet’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 7)

Söz sonu

er- ‘imek fiili’ (Uyuk-Tarlak (E 1) 2)

kadır ‘güçlü’ (Haya-Başı (E 24) 4)

batur ‘Batur (bir unvan)’ (Altın-Köl II (E 29) 4)

bakır ‘para’ (Para II (E 79))

çor ‘Çor (yüksek bir unvan)’ (Alaş I (E 153) 2)

1.1.2.6.3. Öndamak Ünsüzleri

/y/ Ünsüzü

/y/ ünsüzünün art ve ön ünlülü olmak üzere iki çeşidi vardır. Ötümsüz öndamak ünsüzü /y/ kalın sıradan ünlülerle, karşıtı olan /y/ ünsüzü ise ince sıradan ünlülü sözcüklerle kullanılır. Yenisey yazıtlarında öndamaksıl /y/ ünsüzü her durumda kullanılmıştır.

Söz başı

yalaŋ ‘yalın’ (Kara-Sug (E 9) 3)

yalık- ‘yalnız kalmak’ (Elegest I (E 10) 10)

yagı ‘düşman’ (Çaa-Höl VII (E 19) 1)

yas ‘yas, matem’ (Oçurı (E 26) 5)

yég ‘daha iyi’ (Abakan (E 48) 1)

yégirmi ‘yirmi’ (Elegest IV (E 70) 5)

yèti ‘yedi’ (Hemçik-Bom II (E 96) 2)

Söz içi

bayça ‘Bayça (kişi adı)’ (Barık III (E 7) 1)

ıyu ‘ne yazık!, ne acı!’ (Çaa-Höl I (E 13) 2)

kaya ‘kaya’ (Kara-Yüs (E 39) 1)

buyruk ‘Buyruk (bir unvan)’ (Podkuninskaya (E 71) 4)

ayag ‘Ayag (kişi adı)’ (Turan I (E 118) 1)

Söz sonu

akbay ‘Akbat (bir boy adı)’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 10)

arguy ‘siper’ (Bay-Bulun I (E 42) 4)

ay ‘ay, kamer’ (Demir-Sug (E 92) 3)

tepsey ‘Tepsey (yer adı)’ (Tepsey II (E 112))

bay ‘zengin’ (Novosyolovo (E 144) 2)

kalay ‘Kalay (bir ırmak)’ (Alaş I (E 153) 3)

/ñ/ Ünsüzü

Öndamak genizsili /ñ/ söz içinde ve söz sonunda kullanılmıştır.

Söz içi

turña ‘turna’ (Abakan (E 48) 5)

Söz sonu

koñ ‘koyun’ (Uyuk-Arjan (E 2) 4)

tañ ‘tay’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 5)

/ŋ/ Ünsüzü

Damak genizsili /ŋ/ söz içinde ve söz sonunda kullanılmıştır.

Söz içi

teŋri ‘kutlu, aziz’ (Uyuk-Tarlak (E 1) 2)

çaŋşı ‘Çangşı (bir unvan)’ (Uybat II (E 31) 1)

eŋle- ‘avlanmak’ (Bay-Bulun I (E 42) 5)

çıŋız ‘güçlü’ (Abakan (E 48) 1)

benġü ‘ebedî’ (Demir-Sug (E 92) 2)

buŋu ‘sıkıntı, tasa’ (Uybat VI (E 98) 1)

Söz sonu

biŋ ‘bin (sayısız)’ (Oçurı (E 26) 8)

buluŋ ‘köşe, bucak, taraf’ (Uybat II (E 31) 3)

çaŋ ‘Çang (bir kişi adı)’ (Tuba III (E 37) 3)

çuŋ ‘Çung (kişi adı)’ (Uybat VII (E 83))

kaŋ ‘baba’ (Uyuk-Oorzak II (E 109) 4)

1.1.2.6.4. Damak Ünsüzleri

/k/ Ünsüzü

/k/ ünsüzünün art ve ön ünlülü olmak üzere iki çeşidi vardır. Ötümsüz artdamak patlayıcısı /k/ kalın sıradan ünlülerle, ön karşıtı olan /k/ ise ince sıradan ünlülü sözcüklerle kullanılır. Yenisey yazıtlarında /k/ fonemi her durumda kullanılmıştır.

Söz başı

kunçuy ‘eş’ (Uyuk-Tarlak (E 1) 1)

kuy ‘oba’ (Uyuk-Turan (E 3) 1)

kin ‘akraba’ (Uyuk-Turan (E 3) 1)

kadın ‘kayınbirader’ (Çaa-Höl V (E 17) 2)

kêş ‘okluk’ (Oznaçennaya I (25) 3)

kata ‘defa’ (Uybat II (E 31) 4)

kem ‘Yenisey ırmağı’ (Mugur-Sargol I (E 136) 1)

Söz içi

ülke ‘yurt’ Haya-Baji (E 24) 7)

esirke- ‘esirgemek, korumak’ (Altın-Köl II (E 29) 3)

alku ‘herkes, her şey’ (Podkuninskaya (E 71) 1)

eki ‘iki’ (İyme I (E 73) 6)

ukug ‘anlayış, bilinç’ (Kök Haya /2)

Söz sonu

adak ‘ayak’ (Elegest I (E 10) 11)

yaruk ‘Yaruk (kişi adı)’ (Çaa-Höl III (E 15) 3)

kèyik ‘yabani hayvan’ (Kızıl-Çıraa II (E 44) 2)

kırk ‘kırk’ (Uybat VI (E 98) 2)

yok ‘yok’ (Uyuk-Oorzak I (E 108) 3)

/g/ Ünsüzü

/g/ ünsüzünün art ve ön ünlülü olmak üzere iki çeşidi vardır. Ötümlü artdamak sızıcısı /g/ kalın sıradan ünlülerle, ön karşıtı olan /g/ ise ince sıradan ünlülü sözcüklerle kullanılır. Yenisey yazıtlarında /g/ fonemi her durumda kullanılmıştır.

Söz başı

gèyik ‘yabani hayvan’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 7)

gadaş ‘akraba’ (Malinovka (E 56) 1)

gut ‘Gut (kişi adı)’ (Malinovka (E 56) 2)

Söz içi

ogul ‘çocuk(lar)’ (Ağırşak-Damga (E 88) 3)

kazgan- ‘kazanmak’ (Begre (E 11) 9)

bagır ‘ah!, vah!’ (Oçurı (E 26) 11)

agı ‘ipekli kumaş’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 5)

arguy ‘siper’ (Bay-Bulun I (E 42) 4)

alpagu ‘yiğit savaşı’ (Kara-Yüs (E 39) 6)

Söz sonu

bag ‘birleşik’ (Uyuk-Tarlak (E 1) 2)

beg ‘bey’ (Uyuk-Tarlak (E 1) 2)

keçig ‘geçit’ (Haya-Bajı (E 24) 2)

elig ‘elli’ (Bay-Bulun II (E 49) 3)

kırıg ‘kıyı, kenar’ (Aldı-Bel II (E 72) 2)

açıg ‘ne acı!’ (Uybat VI (E 98) 2)

1.1.2.6.5. Ünsüz Değişimleri

1.1.2.6.5.1. k>g Değişimi

gëyik ‘yaban hayvanı’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 7) < *këyik* (Kızıl-Çıraa II (E 44) 2)⁷

gaşga ‘alnı akıtmalı at’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 11) < *kaşga*

gadaş ‘akraba’ (Malinovka (E 56) 1) < *kadaş* (Yeerbek II (E 149) 5)⁸

totog ‘askerî vali’ (El-Bajı (E 68) 13) < *totok* (Abakan (E 48) 8)

gut ‘baht, talih; kişi adı’ (Malinovka (E 56) 2) < *kut* (Tepsey VII (E 117))

1.1.2.6.5.2. z>s Değişimi

as ‘kakım’ (Uybat VI (E 98) 6), < *az* (Tepsey VIII (E 123))

yalhus ‘yalnız’ (Tugutüp I (E 120) 1) < *yalhuz* (El-Bajı (E 68) 7)

esis “ne yazık!, ne acı!” (Novosyolovo (E 144) 1) < *esiz* (Köjeelig-Hovu (E 45) 9)

⁷ *gëyik*, *gaşga*, *gut*, *gadaş* sözcüklerindeki ünsüz değişimlerine dair ayrıntılı bilgi için bk. (Aydın, 2018: 172-176).

⁸ Yenisey yazıtlarında çok sık kullanılan *kadaş* sözcüğü Malinovka (E 56) yazıtında *gadaş* biçiminde geçmektedir. Aydın söz başında k->g ötümlüşmesi, yazıcının diyalektinde bu ötümlüşmenin başlamış olabileceğini ihtiyatla öne sürmektedir (Aydın, 2018: 173).

1.1.2.6.5.3. l>ş Değişimi

kış- ‘yapmak, etmek’ (El-Bajı (E 68) 14) < *kıl-* (Uybat VI (E 98) 2)

1.1.2.6.5.4. t>d Değişimi

êşid- ‘işitmek’ (Kara-Yüs (E 39) 4) < *êşit-* (Kara-Yüs (E 39) 6)

1.1.2.6.5.5. t>ç Değişimi

biçig ‘yazıt’ (Tuba III (E 37) 3) < *bitig* (Ust-Kulog (E 135) 3)⁹

1.1.2.6.5.6. ç>ş Değişimi

çad ‘bir unvan’ (Bay-Bulun I (E 42) 6) < *şad*

çigçi ‘bir unvan’ (Tepsey III (E 113)) < *çigşi* (Çaa-Höl VII (E 19) 1)

irbiş ‘Sibiryalı leoparı’ (Tepsey VIII (E 123)) < *irbiç* (*taht yazıtında ç ile*)

1.1.2.6.6. Genizsilleşme

Söz başındaki /b/ ünsüzü, söz içinde kendisini izleyen genizsil bir ünsüzün etkisi ile genizsilleşerek /m/ye dönüşür (Tekin, 2016: 70).

men ‘ben’ (Elegest I (E 10) 12) ~ *ben* ‘ben’ (El-Bajı (E 68) 3)

meṅgü ‘ebedî (taş)’ (Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/1) ~ *beṅgü* (Uybat IV (E 33) 3)

meṅkü ‘ebedî (taş)’ (Kara-Yüs (E 39) 5) ~ *beṅgü* (Altın-Köl I (E 28) 9)

1.1.2.6.7. Benzeşme

1.1.2.6.7.1. İlerleyici Benzeşme

1.1.2.6.7.1.1. Yakın Benzeşme

Yenisay yazıtlarında tespit ettiğimiz ilerleyici yakın benzeşme örnekleri şunlardır:

/gş/ > /gç/, /bk/ > /bg/, /mk/ > /mg/, /nk/ > /ng/, /ng/ > /nk/, /rk/ > /rg/, /dg/ > /dk/.

⁹ *bitig* sözcüğü Tuba III (E 37) yazıtında ve Kök Haya yazıtında *biçig* olarak geçmektedir. Aydın Yenisey bölgesindeki bu iki yazıtta ç’li biçim, her iki yazıtın yazıcısının dilinde -t->-ç- değişmesinin örneği olarak düşünülmektedir (Aydın, 2018: 177). Sözcük ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Aydın, 2018: 176-177).

/gʃ/ > /gʃ/

çigçi ‘bir unvan’ (Tepsey III (E 113)) < *çigşi* (Çaa-Höl VII (E 19) 1)

/bk/ > /bg/

awga ‘ava’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 4) < *awka*

/mk/ > /mg/

aglımga ‘ağılımda’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 9)

artımg ‘arkama’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 10)

yaşımg ‘yaşımda’ (Köjeelig-Hovu (E 45) 5)

kunçuyumga ‘eşimden’ (Barık II (E 6) 4)

/nk/ > /ng/

künge ‘güneşe’ (Köjeelig-Hovu (E 45) 5)

kanga ‘hana’ (Begre (E 11) 9)

uyamga ‘akrabamdan’ (Çaa-Höl III (E 15) 1)

/ng/ > /nk/

menkü ‘ebedî (taş)’ (Kara-Yüs (E 39) 5) ~ *benğü* (Altın-Köl I (E 28) 9)

benkü ‘ebedî (taş)’ (Uyuk-Oorzak I (E 108) 4) ~ *benğü* (Tuba II (E 36) 3)

/dg/ > /dk/

edkü ‘iyi’ (E 40) < *edgü* (Oçurı (E 26) 10)

/rk/ > /rg/

arguy ‘siper’ (Bay-Bulun I (E 42) 4) < *arkuy* (Tonyukuk yazıtı 53.satır)

1.1.2.6.7.1.2. Uzak Benzeşme

Yenisey yazıtlarında uzak benzeşmeye örnek teşkil edecek sadece bir sözcük tespit edilmiştir.

/b-m/ > /b-b/

balbal ‘balbal’ (Uybat III (E 32) 10) < **barbal* < **barmal* < Mo. *barimal* ‘heykel’ (Tekin, 2016: 73).

1.1.2.6.7.2. Gerileyici Benzeşme

1.1.2.6.7.2.1. Uzak Benzeşme

Yenisey yazıtlarında gerileyici uzak benzeşmeye örnek teşkil edecek sadece bir sözcük tespit edilmiştir.

/l-l/ < /r-l/

balbal ‘balbal’ (Uybat III (E 32) 10) < **barbal* < **barmal* < Mo. *barimal* ‘heykel’ (Tekin, 2016: 74).

1.1.2.6.8. Ötümsüzleşme

Ötümsüzleşme, bazı fonetik nedenlerle sözcükteki ötümlü ünsüzlerin ötümsüz ünsüzlere dönüşmesidir (Eker, 2011: 296). Orhon Türkçesinde, ötümlü /l, n, r, z, m/ ünsüzlerinden sonra gelen bazı ötümlü ünsüzler, kendilerini korumaları beklenirken, tam tersine, ötümsüzleşirler (Tekin, 2016: 74) Yenisey yazıtlarında tespit ettiğimiz ötümsüzleşmeler şunlardır: /ld/ > /lt/, /nd/ > /nt/, /rd/ > /rt/, /kd/ > /kt/, /md/ > /mt/, /şd/ > /şt/.

/ld/ > /lt/

yılta ‘yılında’ (Elegest I (E 10) 9) < *yılta*

ölti ‘öldü’ (Oçurı (E 26) 5) < *öldi*

boldı ‘oldu’ (Altın-Köl I (E 28) 1) < *boldı*

kaltı ‘kaldı’ (Abakan (E 48) 5) < *kaldı*

/nd/ > /nt/

bodunta ‘halkta’ (Uyuk-Tarlak (E 1) 2) < *bodunda*

anta ‘onda, orada’ (Begre (E 11) 3) < *anda*

yasinta ‘yasında’ (Oçurı (E 26) 5) < *yasında*

tegzinti ‘dolaştı’ (Uybat II (E 31) 4) < *tegzindi*

kanta ‘nerede’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 8) < *kanda*

bunta ‘bunda, burada’ (Bay-Bulun II (E 49) 4) < *bunda*

içinte ‘içinde’ (Podkuninskaya (E 71) 1) < *içinde*

/rd/ > /rt/

kara seŋirte ‘Kara Sengirde’ (Haya-Baji (E 24) 2) < *kara seŋirde*

kelürti ‘getirdi’ (Altın-Köl I (E 28) 1) < *kelürdi*

adırtı ‘ayrıldı’ (Altın-Köl I (E 28) 8) < *adırdı*

tike bërti ‘dikiverdi’ (Altın-Köl I (E 28) 9) < *tike bërdi*

ölürti ‘öldürdü’ (Abakan (E 48) 3) < *ölürdi*

körmez ertiŋiz ‘körmediniz’ (Oçurı (E 26) 11) < *erdiŋiz*

körti ‘gördü’ (Şanci III (E 152) 1) < *kördi*

/kd/ > /kt/

tikti ‘dikti’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 2) < *tikdi*

/md/ > /mt/

bëlimte ‘belimde’ (Uyuk-Turan (E 3) 2) < *bëlimde*

ëlimte ‘yurdumdan’ (Uyuk-Turan (E 3) 3) < *ëlimde*

yaşımta ‘yaşımda’ (Uybat III (E 32) 16) < *yaşımda*

/ʃd/ > /ʃt/

yaşta ‘yaşında’ (Hemçik-Bom II (E 96) 1)

1.1.2.6.9. Yer Değiştirme

Yenisey yazıtlarında bir tane yer değiştirme örneği tespit edilmiştir. Bu örnekte *alkış* sözcüğündeki /l/ ünsüzü ile *erdem* sözcüğündeki /r/ ünsüzü yer değiştirmiştir.

arkkış eldem ‘övgü ve erdem’ (Bay-Bulun II (E 49) 4) < **alkış erdem* (Tekin, 2016: 76).

1.1.2.6.10. Kaynaşma

Kaynaşma, söz içinde yan yana bulunan iki ünsüzün zamanla birleşip tek fonem hâline gelmesidir. Yenisey yazıtlarında şu ünsüz çiftlerinde kaynaşma örneği görülür: /ng/ > /ŋ/ ve belki de /ny/ > /ñ/.

/ng/ > /ŋ/

utışınja ‘uğruna’ (Elegest I (E 10) 9) < **utuş+ın+ga*

baña ‘bana’ (Elegest I (E 10) 10) < **ben+ge*

kaniña ‘hanına’ (Çaa-Höl I (E 13) 4) < **kan+ın+ga*

boduninja ‘halkına’ (Uybat III (E 32) 7) < **bodun+ın+ga*

eliñe ‘yurduna’ (Uybat III (E 32) 8) < **el+ın+ge*

oglıña ‘oğluna’ (Uybat III (E 32) 9) < **ogıl+ın+ga*

eşiñe ‘eşine’ (Abakan (E 48) 8) < **eş+ın+ge*

begiñe ‘beyine’ (Herbis-Baarı (E 59) 3) < **beg+ın+ge*

añar ‘ona’ (Demir-Sug (E 92) 2) < **an+gar*

1.1.2.6.11. Ünsüz Düşmesi

Söz sonundaki /n/ ünsüzü birkaç sözcüğün yalın durumunda düşmüş ise de bazı söz gruplarında kendini korumuştur:

eki ‘iki’ (Kızıl-Çıraa I (E 43) 6) < **ekin*

yagi ‘düşman’ (Tugutüp I (E 120) 1) < **yagin* < Mo. *dayin* ‘düşman; savaş’ < **dagin* (Tekin, 2016: 77).

2. ŞEKİL BİLGİSİ (MORFOLOJİ)

Şekil bilgisi (Morfoloji), bir dildeki kök ve ekleri, bunların birleşme yollarını, eklerin anlam ve görevlerini, dilin türetme ve çekim özelliklerini ve şekille ilgili öteki konuları inceleyen gramer dalıdır (Korkmaz, 2003: 203).

2.1. Yapım Ekleri

Köklerden daha geniş kökler, yani gövdeler türeten eklerle yapım ekleri denir (Ergin, 2003: 121). Türkçede sözcüklerin anlamlarını, görevlerini ve türlerini değiştiren dört çeşit yapım eki vardır:

2.1.1. İsimden İsim Yapan Ekler

İsimden isim yapma ekleri isim kök ve gövdelerinden isim yapmak için kullanılan yapım ekleridir (Ergin, 2003: 154).

+A+

Tekin, +A+ ekinin eski verme-bulunma durumu olduğunu belirterek, *üze* “üstte, yukarıda” <üz+e, *kiçe* “akşamleyin” <keç+e örneklerini verir (2016: 79).

Eraslan, vokatif (çağrı, hitap) eki olduğunu belirterek *kutada* <kutad+a, *sevine* <sevin+e gibi örnekler verir (2012: 93). Bu ek sadece *üze* sözcüğünde tespit edilmiştir.

üze “üzerinde” (Kara-Sug (E 9) 4) : *üz+e*, < *üz “üst, üst taraf” (Tekin, 2016: 79)

+(X)ç+

Gabain, küçültme, sevgi ve okşama anlamı bildiren bir ek olduğunu belirterek *öğüçüm* “anneciğim” <ög+üç+üm ve *ataçım* “babacığım” <ata+ç+ım örneklerini verir (1988: 43).

Tekin, küçültme ve sevgi anlamları türeten bir ek olduğunu belirterek *beğiçim* “beyciğim” <beg+iç+ım, *kañıçım* “babacığım” <kañ+ıç+ım gibi örnekler verir (2016: 80).

Hacıeminoğlu, isme büyüklük anlamı katan +(X)ç+ ekinin pek işlek olmadığını belirterek *anaç* “küçükken büyük anlayış gösteren kız” < ana+ç, *aşıç* “topraktan yapılmış çömlek” < aşı+ç gibi örnekler verir (2008: 13).

küç eçiçim “Güçlü sevgili ağabeyciğim” (Uybat III (E 32) 1) : *eçi+ç+im*, <*eçi*, *içi* “ağabey” (Tekin, 2016: 79).

bir yaşımta ataçımka adrındım “Bir yaşımda babacığımdan ayrıldım.” (Uybat III (E 32) 14) : *ata+ç+ım+ka*

er erdemim egeçim “Erkeklik kahramanlığı, anneciğim” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 6) : *ege+ç+im*

kañıçım alp <u>*kuşça* *buñı tüşürmek ertiniz* “Babacığım yiğit bir anlayışla bunu söylemek istediniz.” (Abakan (E 48) 6) : *kañ+(ı)ç+ım*

altı yègirmi yaşım a almış kunçuyumuz bökmédi begiçim “On altı yaşımda aldığımız eşimiz doymadı beyciğim.” (Abakan (E 48) 7) : *beg+iç+im*

+çI+

Tekin, meslek mensubu veya bir işi sürekli yapan anlamında isimler türeten bir ek olduğunu belirterek *bedizçi* “ressam, heykeltıraş” < bediz+çi, *sığıtçı* “yas tutucu, ağlayıcı” < sığıt+çı gibi örnekler verir (2016: 80).

Eraslan, ekin ünlüsünün düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlı olmadığını belirterek *kuşçı* “kuşçu” < kuş+çı, *orunçı* “memur” < orun+çı gibi örnekler verir (2012: 94).

elçisi ertim “elçisi idim.” (Uyuk-Tarlak (E 1) 2) : *el+çi+si*

<...> *bitigçi* <...> “<...> yazıcı <...>” (Uybat III (E 32) 3) : *biti-g+çi*

ka[dır ya]gıda yagiçi ben “güçlü düşmana (karşı) savaşçıyım.” (Kızıl-Çıraa II (E 44) 2) : *yagi+çi*

ewçim esiz e “Eşim, ne yazık!” (Kara-Bulun II (E 66) 1) : *ew+çi+m*

+dAş+

Gabain, beraberlik, ortaklık, yoldaşlık bildiren bir ek olduğunu belirterek *kadaş* “kardeş” < ka+daş, *karındaş* “kardeş” < karın+daş örneklerini verir (1988: 46).

Hacıeminoğlu, ekin ünlüsünün önlük-artlık uyumuna bağlı olduğunu belirterek ekin aynı özelliklere sahip veya bağlı olma anlamları verdiğini düşünür (2008: 14).

kinim kadaşım “akrabalarım” (Uyuk-Turan (E 3) 1) : ka+daş+ım, < *kā ‘aile’, (Tekin, 2016: 80)

kadaşlarıңыз kazganur esiz e <...> “akrabalarınız kazanır, ne yazık! <...>” (Oznaçennaya I (25) 6) :ka+daş+ım

+dem+

Gabain, seyrek kullanılan bir ek olduğunu belirtir. Ekin yapısını +tam < ta-m biçiminde düşünerek +tağ ve +taş ekleriyle ilgili bulur. *erdem* “güç, yiğitlik,erdem” < er+dem, *kündem* “güneşli” < kün+dem gibi örnekler verir (1988: 46). Yenisey yazıtlarında +dem+ eki sadece *erdem* sözcüğünde tespit edilmiştir.

er erdemim “erkeklik kahramanlığım” (Uyuk-Arjan (E 2) 3) : er+dem+im

er erdemim “erkeklik kahramanlığını” (Kök Haya/1) : er+dem+in

+gU+

Gabain, seyrek kullanılan bu ekin sıfat ve isim yaptığını belirtir ve *esengü* “sağlamlık, sıhhat, afiyet” < esen+gü, *oglangu* “çocuk gibi muamele edilen, nazik” < oglangu gibi örnekler verir (1988: 45).

Tekin, Eski Türkçe dönemine özgü bir ek olduğunu vurgulayarak nitelik isimleri türettiğini belirtir ve *edgü* “iyi; yarar, kazanç” < ed+gü, *başgu* “alnı beyaz akıtmalı” < baş+gu gibi örnekler verir (2016: 81). Yenisey yazıtlarında +gU+ eki sadece *edgü* sözcüğünde kullanılmıştır.

... *edgü eşim* “iyi eşim” (Begre (E 11) 8) :ed+gü, < *ed “mal, değerli şey” (Tekin, 2016:81)

edgüg edim “İyi olanı yaptım.” (Çaa-Höl III (E 15) 2) :*ed+gü+g*

edgühüz “İyi olanınız.” (Haya-Baji (E 24) 1) :*ed+gü+üz*

<...> *türki edgü begim e* “Türki(?) iyi beyime” (Podkuninskaya (E 71) 2) :*ed+gü*

+kAn+

Tekin, sadece unvanlarda ve özel isimlere eklendiğini belirterek *teñriken* “tanrısal, tanrı gibi” < *teñri+ken*, *tarkan* “yüksek bir rütbe” < *tar+kan* gibi örnekler verir (2016: 81). Yenisey yazıtlarında sadece *teñriken* sözcüğünde kullanılmıştır.

teñrikenim *çök* “Azizim, amin!” (Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/2) :*teñri+ken+im* (Şimşek, 2014: 32).¹⁰

teñrikeniñ e “Kutluna (kutlu göğe?).” (Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/4) :*teñri+ken+iñ*

+lXg+

Gabain, bir şeyle donatılmış olmayı bildiren +lXg+ ekinin genellikle sıfat yaptığını belirterek *tınlıg* “canlı” < *tın+lıg*, *kullıg* “esirli, esir sahibi” < *kul+lıg* gibi örnekler verir (1988: 44).

Tekin, sahip olan manasında sıfatlar türettiğini belirterek *başlıg* “başlı, mağrur” < *baş+lıg*, *tizlig* “dizli, güçlü” < *tiz+lig*, *künlüg* “kadın kölesi olan” < *kün+lüg* gibi örnekler verir (2016: 82). Yenisey yazıtlarında en çok tespit edilen eklerdendir.

altunlig kęşig “Altınlı okluk” (Uyuk-Turan (E 3) 2) : *altun+lig*

teñri elimte yemlig ben “Kutlu yurdumda güçlü, kuvvetliyim.” (Uyuk-Turan (E 3) 3) : *yem+lig*

külüg kadaşım “Yakın akrabalarım” (Uyuk-Turan (E 3) 6) : *kü+lüg*

altunlig kęş egnin yü<d>tüm “Altınlı okluğu sırtıma vurdum.” (Elegest I (E 10) 5) : *altun+lig*

¹⁰ Yaşar Şimşek 2014 yılında “Yenisey Yazıtlarında Ekler” başlıklı makalesinde Yenisey yazıtlarında geçen bütün yapım ve çekim eklerini incelemiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. (Şimşek, 2014: 29-67).

antlig adaşım “Ant içtiğim yoldaşım” (Begre (E 11) 8) : *ant+lig*

tamkalig yılki “Damgalı at sürüleri” (Oçurı (E 26) 6) : *tamka+lig*

erdemligim e bökm[edim] “Kahramanlığıma doymadım.” (Altın-Köl I (E 28) 4) :
er+dem+lig+im

bizni erklig adırdı “Bizi güçlü (Tanrı) ayırdı.” (Altın-Köl I (E 28) 8) : *erk+lig* <erk
“güç, irade” (Tekin, 2016: 82).

altı bag bodunum küçligin için “Altı birleşik boyum güçlü olduğu için” (Bay-Bulun II
(E 49) 4) : *küç+lig+in*

tépsey keçig kutlug keçig “Tepsey Geçidi, kutlu geçit.” (Tepsey IV (E 114)) : *kut+lug*

atlig boluñ in<i>lig boluñ “Unvanlı olun, kardeş olun!” (Devlet Emirtaj’ından Gümüş
Kap) : *at+lig*

+IXk+

Gabain, ekin soyut-somut isimler ve sıfatlar türettiğini, Moğolcada da aynı görevde kullanıldığını belirterek *agılık* “ambar, hazine” < agı+lık, *adgırlık* “hara” < adgır+lık, *yimişlik* “meyve bahçesi, bahçe” < yimiş+lik gibi örnekler verir (1988: 44).

beglik kaşı “Beylik kaş[ı]” (Oçurı (E 26) 9) : *beg+lik*

özlük at özin “Has atların kendilerini” (Altın-Köl I (E 28) 6) : *öz+lük*

+mİş+

üç yétmiş yaşımka adrılıtm “Altmış üç yaşımda öldüm.” (Uyuk-Turan (E 3) 4) :
yeti+miş

[alt]mış er adaşınız “Altmış er yoldaşınız” (Oçurı (E 26) 10) : *altı+mış*

yetmiş yaşımnda “Yetmiş yaşımda” (Bay-Bulun II (E 49) 2) : *yeti+mış*

+(X)nç+

Tekin, sıra sayı eki olduğunu belirterek *törtünç* “dördüncü” < dört+ünç ve *bişinç* “beşinci” < biş+inç örneklerini verir (2016: 82).

*sekiz**in**ç* yaş[ta?] “Sekizinci yaşında” (Hemçik-Bom II (E 96) 1) :*sekiz+inç*

*on**un**ç* ay “Onuncu ay” (Uyuk-Oorzak II (E 109) 1) :*on+unç*

+η+

Söz konusu ek sadece *kaη* sözcüğünde tespit edilmiştir.

*tört yaşında ka**η**sı[z bolup]* “Dört yaşında babasız kalıp” (Çaa-Höl IV (E 16) 3) :
ka+η+sız, <*kā “aile”, (Tekin, 2016:80)

*ka**η**çım alp* <u>kuşça *bunı tüşürmek ertiñiz* “Babacığım yiğit bir anlayışla bunu söylemek istediniz.” (Abakan (E 48) 6) : *ka+η+ıç+ım*

*ka**η**ım bar üçün* “Babam olduğu için” (Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/1) :
ka+η+ım

+rAk+

Eraslan, kuvvetlendirme eki olduğunu daha çok sıfat ve zarf türettiğini belirterek *artukrak* “çok fazla, mükemmel” < artuk+rak, *aşnurak* “daha önce, çok önce” < aşnu+rak, *yigrek* “çok iyi, daha iyi” < yig+rek gibi örnekler verir (2012: 101).

*beg**re**kim e esizim e adrıltım* “Soylu beyimden, ne yazık ki, ayrıldım.” (Barık I (E 5) 3) :
beg+rek+ım

+sXz+

Gabain, yokluk bildirdiğini ve genellikle sıfat yaptığını belirterek *körksüz* “çirkinlik” < körk+süz, *ögsüz* “öksüz” < ög+süz gibi örnekler verir (1988: 45). Yenisey yazıtlarında en çok kullanılan eklerden biridir.

*bun**u**suz erde ben erdim* “Sıkıntısı olmayan bir insan idim.” (Barık II (E 6) 3) :
bun+u+suz

*ka**η**sız [kaldım]* “Babasız kaldım.” (Barık IV (E 8) 3) : *ka+η+sız*

*ant**sız**da edgü eşim* “Ant ile bağlı olmayan iyi eşim” (Begre (E 11) 8) : *ant+sız+da*

tokuz yègirmi yaşımgə ögsüz “On dokuz yaşımda annesiz” (Köjeelig-Hovu (E 45) 2) :
ög+süz

+z+

Gabain, artık canlı olmayan +z+ ekinin ikilik bildirdiğini belirterek *kögüz* “göğüs”, *köz* “göz”, *tiz* “diz” gibi örnekler verir (1988: 46).

ëkizim e “Ey ikizim.” (Altın-Köl II (E 29) 3) :*ëki+z+im*

2.1.2. İsimden Fiil Yapan Ekler

İsim köklerinden veya gövdelerinden ve fiil türetmek için kullanılan eklerdir. Sayıları da pek fazla değildir (Ergin, 2003: 179).

+A-

Tekin, ekin daha çok geçişsiz fiiller türettiğini belirterek *ata-* “unvan vermek, tayin etmek” < at+a-, *sıgta-* “yas tutmak, ağlamak” < sıgıt+a-, *yaşa-* “yaşamak, ... yaşında olmak” < yaş+a- gibi örnekler verir (2016: 84).

Hacıeminoğlu, ekin genellikle kök isimlere gelerek daha çok etken-geçişli fiiller türetirken sıfatlardan türetilen fiillerin oluş ifade edip geçişsiz olduğunu belirterek *aşa-* “aş yemek, yemek yemek” < aş+a-, *başa-* “kertik yapmak, yara açmak” < baş+a-, *buluna-* “esir etmek” < bulun+a- gibi örnekler verir (2008: 148).

erin ulgatım “Erkekçe? büyüdüm.” (Altın-Köl II (E 29) 1) :*ulug+a-tı-m*

yüz yaşayın a “Yüz (yıl) yaşayın!” (Tuba II (E 36) 1) :*yaş+a-y-ın*

tilek bitidin? biti<g> “Dileklerini kazıdı(ğ)ın (bu) yazıt.” (Ust-Kulog (E 135) 3)
:*ti-l+e-k*

+Ad-

Gabain, bir şey olmak veya yapmak anlamında kullanılan bir ek olduğunu belirterek *kutad-* “mutlu olmak” < kut+ad-, *yagıd-* “düşman olmak” < yagı+ı- gibi örnekler verir (1988: 48).

Tekin, geçişsiz fiiller türettiğini belirterek *başad-* “başında olmak, kumanda etmek” < baş+ad-, *küñed-* “cariye olmak” < küñ+ed-, *yokad-* “yok olmak” < yok+ad- gibi örnekler verir (2016: 84).

Hacıeminoğlu, isimlerden oluş bildiren geçişli-dönüşlü fiiller türeten işlek bir ek olduğunu belirtir. İki ayrı ekin (-a-d- / -e-d-) kaynaşması sonucunda oluştuğu düşünür ve *atad-* “tay at olmak, atlaşmak” < at+ad-, *bilged-* “akıllanmak, bilgi sahibi olmak” < bilig+ed-, *köped-* “çoğalmak” < köp+ed- gibi örnekler verir (2008: 149-150).

er erdemi tokuz ogadmadım “Erkeklik kahramanlığımı dokuz (kez) elde edemedim.” (Tuva D (E 51) 2) :og+**ad**-ma-dı-m <*og “ara, fasıla” (Tekin, 2016: 84).

üç oğlanımın ulga<d>туру umadım a “Üç çocuğumu büyötmeye muktedir olamadım.” (Herbis-Baarı (E 59) 1) :ulug+**ad**-tur- <ulug “ulu, büyük” (Gabain, 1988: 48).

+kA-

İsimden fiil türeten +kA- eki sadece *yarlıka-* fiilinde kullanılmıştır.

üze tenri yarlıkadı “Üstte ebedî gök lütfetti.” (Uybat III (E 32) 5) :yar+lık+**ka**-dı <yarlıg, “emir, karar” (Gabain, 1988: 49).

+lA-

Gabain, bu ekin sınırsız kullanım alanı olduğunu belirterek *yilvile-* “büyü yapmak” < yivli+le-, *atlan-* “ata binmek” < at+la-n- gibi örnekler verir (1988: 49).

Hacıeminoğlu, her türlü isme gelerek etken, hem oluş bildiren; hem de taklidi yoluyla fiiller türeten çok işlek bir ek olduğunu belirterek *akıla-* “cömert saymak” < akı+la-, *agula-* “zehirlemek” < agu+la-, *talula-* “seçkin hale getirmek” < talu+la- gibi örnekler verir (2008: 156). Yenisey yazıtlarında işlek olan eklerdendir.

kara bodunum katıglanıñ “Avam halkım, çalışın çabalayın.” (Elegest I (E 10) 7) :katıg+**la**-n-ıñ

kanıñız yoklayur “Hanınız göğö yükselir.” (Oznaçennaya I (25) 6) :yo-k+**la**-y-ur

kadaşım erin enleyü yogladın<ız> “Akraba(lar)ım erleriyle avlanıp, yoğ töreni yaptınız.” (Bay-Bulun I (E 42) 5) :*en+le-y-ü*

iyi kem ügüz beñü yerlendim “İş Kem Irmağı’nın (kenarına) ebedî (olarak) yerleştim.” (Bay-Bulun I (E 42) 5) :*yér+le-n-di-m*

bodun başladım “Halk(ım)a baş oldum.” (Köjeelig-Hovu (E 45) 4) :*baş+la-y-u*

taş yağığ yagıladım el<l>edim “Dış düşmanlarla savaştım, yurt sahibi yaptım.” (Köjeelig-Hovu (E 45) 4) :*yagı+la-dı-m*

taş yağığ yagıladım el<l>edim “Dış düşmanlarla savaştım, yurt sahibi yaptım.” (Köjeelig-Hovu (E 45) 4) :*el+le-di-m*

kuşladaçı bilge totok yok “(Yırtıcı) kuş avcısı bilge Totok (artık) yok.” (Abakan (E 48) 5) :*kuş+la-daçı*

ewledök üçün “Yurt kıldığı için” (El-Bajı (E 68) 6) :*ew+le-dök*

[yét]i yegirmi yaşımda süledim “On yedi yaşımda ordu sefer ettim.” (Hemçik-Bom II (E 96) 2) :*sü+le-di-m*

ukuglı kişi erke sözleyü bérdim “Anlayan insanlar (için) söyleyiverdim.” (Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/3) :*sö-z+le-y-ü*

+sA-

Gabain, arzulama, istek duyma anlamı bildiren bir ek olduğunu belirterek *kaksak* “kindar, kinli” < kak+sa-k örneğini verir (1988: 50). Söz konusu ek sadece *erse-* fiilinde kullanılmıştır.

... *ersedim* “Askerlerimi özledim.” (Altın-Köl I (E 28) 8) :*er+se-di-m*

+sIrA-

Gabain, +sız/ +siz vs. kalmak anlamında fiiller türeten bu ekin sık olmadığını belirtir (1988: 50).

altı yaşımda kañsıradım “Altı yaşımda babasız kaldım.” (Uybat III (E 32) 16) :*kañ+sıra-di-m*

êlsir[edim]? “Yurtsuzlaştırdım.” (Tuva Koleksiyonundaki Levha (E 105) 2)
:*êl+sire-di-m*

2.1.3. Fiilden İsim Yapan Ekler

Fiil köklerinden veya gövdelerinden isim türetmek için kullanılan eklerdir (Ergin, 1997: 185).

-(X)D+

Gabain, artık canlı bir ek olmadığını belirterek *yıd* “koku” < yı-d, *tod* “dolu” < to-d, *kid* “sonra; arka, art” < ki-d örneklerini verir (1988: 51). Bu ek sadece *ögürd* sözcüğünde tespit edilmiştir.

... *ögürdüm* “neşem, hayat kaynağım!” (Altın-Köl I (E 28) 6) :*ög-ür-d+üm*

-(X)g+

Gabain ek için, bir işin neticesinde ortaya çıkan şey, aktif isim gibi çeşitli anlamlar türetir. Moğolca’da da aynı olduğunu belirterek *tapıg* “hürmet, hizmet; huzur” < tap-ıg, *ötüg* “ibadet, rica” < öt-üg gibi örnekler verir (1988: 51).

Tekin, Eski Türkçede fiil sonucunu bildiren isimler türettiğini belirterek *bilig* “bilgi” < bil-ig, *ölüg* “ölü” < öl-ü, *sühüg* “mızrak” < süñ-üg gibi örnekler verir (2016: 87).

Hacıeminoğlu ek için, çok kullanıldığını, yer isimleri ve soyut isimler türettiğini belirterek *açıg* “acı, ızdırap” < aç-ı-g, *adıg* “ayık, uyanık” < ad-ıg, *bışıg* “pişmiş” < bış-ıg gibi örnekler verir (2008: 18). Yenisey yazıtlarında en işlek eklerdendir.

altı bag bodunta “Altı birleşik boyun (halkın)” (Uyuk-Tarlak (E 1) 2) :*ba-g*

êşid kara senjir keçig “İşit Kara Sengir Geçidi’nde” (Haya-Baji (E 24) 4) :*keç-ig*

êl ögesi inançu bilge tirig ölügin? “El Ögesi Inançu Bilge Tirig’in cenazesini (?)” (Oçurı (E 26) 1) :*tir-ig* < **ti:r-* “yaşamak” (Tekin, 2016: 87).

bagım bodunumka “Birleşik boylarımdan” (Oya (E 27) 7) :*ba-g+ım*

<...> *bitigçi* <...> “Yazıcı” (Uybat III (E 32) 3) :*biti-g+çi* <*biti*-“yazmak” (Tekin, 2016: 87).

kadaşım erin eñleyü yogladıñ<ız> “Akraba(lar)ım erleriyle avlanıp, yoğ töreni yaptınız.” (Bay-Bulun I (E 42) 5) :*yo-g+la-dı-ñız*

tezīg kēyikde alp ben “Hızlı koşan yaban hayvanına (karşı) yığidim.” (Kızıl-Çıraa II (E 44) 2) :*tez-īg*

adrıldıñız açığ a “Ayrıldınız, ne acı!” (Uybat VI (E 98) 2) : *açı-g*

-gA+

Gabain, seyrek kullanılan bir ek olduğunu belirterek *bilge* “bilge, hakim” < bil-ge ve *kısğa* “kısa” < kıs-ga örneklerini verir (1988: 51).

Hacıeminoğlu ek için, az kullanıldığını ve somut isimler yaptığını belirterek *kölige* “gölge” köl-i-ge, *öge* “akıllı” < ö-ge gibi örnekler verir (2008: 19).

er atım kışk<a> baş ben “Erkeklik adım Kısa Baş’tır.” (Uyuk-Arjan (E 2) 5) :*kıs-ka* <**kıs*- “kısaltmak, daraltmak” (Tekin, 2016: 87).

bilge beg oğlın a “Bilge beyin oğluna” (Uybat III (E 32) 9) :*bil-ge*

er başı sañun ölürti bilgem yıta “Askerin başı generali öldürdü, bilgem, eyvah!” (Abakan (E 48) 3) :*bil-ge+m*

salga “Gem” (Arjan I (E 102) 1) :*sal-ga*

-gAn+

Yenisey yazıtlarında –gAn+ eki sadece *êçidgen* sözcüğünde tespit edilmiştir.

êçidgen er erdemim “İşiten erkeklik kahramanlığım” (Uyuk-Arjan (E 2) 4) :*êçit-gen*

-gU+

Gabain bu ek için, fail ismi; soyut isimler, alet isimleri ve sık sık sıfat yaptığını belirterek *urungu* “savaşçı” < urun-gu, *belgü* “işaret, alamet” < bel-gü gibi örnekler verir (1988: 52).

Tekin ek için, eylem ve eyleyici isimler türettiğini belirterek *küregü* “kaçak olmak, yönetilmez olmak” < küre-gü, *korıgu* “muhafız” < korı-gu örneklerini verir (2016: 87).

Hacıeminoğlu ek için, Türk dilinin hemen her sahasında ve devrinde sık kullanılmış bir ek olduğunu belirterek *adınagu* “başka, yabancı” < adına-gu, *bergü* “borç” < ber-gü, *kad-gu* “kaygı” < kad-gu gibi örnekler verir (2008: 19).

uruşusı ertim “Savaşçısı idim.” (Uybat III (E 32) 15) :*ur-un-gu*+sı

er <atım> *teñ tekemiş közñüm* “Erkeklik adım Teng Tükemiş(tir). Aynam” (Ayna II (E 77) 1) :*kö-z+ün-gü*

êşidg?ü öd? “İşittiği zaman” (Baykalovo (E 101) 1) :*êşit-gü*

-I+, +U

Tekin ek için, herhangi bir açıklamada bulunmayıp *egri* “eğri, hörgüçlü” < egir-e, *kalı* “kalıntı, artık” < kal-ı, *takı* “daha” < tak-ı gibi örnekler verir (2016: 88).

alpun altun kümüşiğ egri tewe elde kişi kazgandım a “Sıkıntıyla altın, gümüş, tek hörgüçlü deve, yurda adam kazandım.” (Begre (E 11) 9) : *egir-i*

êsizim êki yakılığ “Ne yazık! İki taraflı” (Kara-Bulun I (E 65) 3) :*yak-ı+lıg*

<...> *[i]çinte beş alkusı artuk begimis?* “İçinde (herkesten?) beş fazlası (olan) beyimiz” (Podkuninskaya (E 71) 1) :*alk-u*+sı

-(U)k+

Tekin, fiil sonucu isimler ve nitelikler türeten bir ek olduğunu belirterek *bedük* “büyük” < bedü-k, *artuk* “fazla, çok” < art-uk, *kazgak* “yarar, fayda” < kazga-k gibi örnekler verir (2016: 88).

Hacıeminoğlu ek için, çok işlek bir ek olduğunu, fiilden sıfat, soyut isimler, alet ve eşya isimleri türettiğini belirterek *açuk* “açık” < aç-uk, *agrak* “ağırlık, mal, mülk” < agru-k gibi örnekler verir (2008: 20). Yenisey yazıtlarında en işlek eklerdendir.

kazgakım oğlumın öz oğlum altı bin yuntum “Kazancım, çocuk(lar)ım (ve) altı bin atım” (Uyuk-Turan (E 3) 5) :*kazga-k+ım*

bodun ara bulgak için “Halk arasında karışıklık olduğu için” (Çaa-Höl III (E 15) 1) :*bulga-k* <*bulga-* “kışkırtmak, karıştırmak, düzeni bozmak” (Tekin, 2016: 88).

kaniınız yoklayur “Hanınız göğe yükselir.” (Oznaçennaya I (25) 6) :*yo-k+la-y-ur* <*yo- “yok olmak, mevcut olmamak” (Tekin, 2016: 88).

bin açuk “(Adım) Bin Açuk” (Oya (E 27) 1) :*aç-uk*

yawızıg kümülümün bedük kılıtım “Sefil ve perişan Kümül halkımı büyüttüm.” (Köjeelig-Hovu (E 45) 10) :*bedü-k*

<...> [*i*]çinte beş alkusı artuk begimis? “İçinde (herkesten?) beş fazlası (olan) beyimiz” (Podkuninskaya (E 71) 1) :*art-uk* <*art- “artmak, arta kalmak” (Tekin, 2016: 88).

er erdemim egsüki yok “Erkeklik kahramanlığımın eksiği yok (idi).” (Uyuk-Oorzak I (E 108) 1) :*eksü-k+i* <*egsü- “eksik olmak” (Tekin, 2016: 88).

tilek bitidin? biti<g> “Dileklerini kazıdı(ğı)n (bu) yazıt.” (Ust-Kulog (E 135) 3) :*ti-l+e-k*

-(X)l+

Gabain, Eski Moğolca ile aynı olduğunu belirterek *inal* “bakan gibi yüksek bir mevki unvanı” <ina-l, *kısil* “boğaz, vadi” <kıs-ıl gibi örnekler verir (1988: 53).

Hacıeminoğlu ek için, Eski Türkçeden beri çok işlek kullanılmıştır. -l ile biten isimlerin tek heceli olduğunu düşünür ve *al* “hile” <a-l, *il* “il, devlet” <i-l, *ul* “temel, esas” <u-l gibi örnekler verir (2008: 22).

tilek bitidin? biti<g> “Dileklerini kazıdı(ğı)n (bu) yazıt.” (Ust-Kulog (E 135) 3) :*ti-l+e-k*

erdem için inal <ka>*ntan üntüm* “kahramanlık için Inal Han’ın (huzuruna) çıktım.” (Ak-Yüs I (E 38) 4) :ina-l <ina- “güvenmek, inanmak” (Clauson, 1967: 22). Ayrıntı için bk. (Aydın, 2015: 109).

-(X)m+

Tekin ek için, herhangi bir açıklamada bulunmayıp *batım* “batım, batma” < bat-ım, *kedim* “giyim, giyim kuşam” < ked-im, *ölüm* “ölüm” < öl-üm gibi örnekler verir (2016: 89).

Hacıeminoğlu, işlek bir ek olduğunu, genellikle soyut kavram isimleri türettiğini belirterek *agım* “çıkma, yükselme” < ag-ım, *birim* “verme, borç” < bir-im, *yadım* “yayım, döşek” < yay-ım gibi örnekler verir (2008: 25).

sekiz adaklıg barımım “Sekiz ayaklı malım mülküm” (Elegest I (E 10) 11) :*barı-m+ım*, <**barı-* “tutmak, elde etmek”, (Tekin, 2016:89)

yérdeki bars tegim “Yeryüzündeki pars (gibi) saldırışım” (Altın-Köl I (E 28) 4) :*teg-im*

-mAk+

Tekin ek için, herhangi bir açıklama yapamazken sadece *armak* “aldatmak” < ar-mak örneğini verir (2016: 89).

Fiili isim biçimine sokan bir ektir. Dildeki fiil sayısı kadar geniş olan bir kullanım alanı ve işlekliliğine sahiptir (Korkmaz, 2003: 95-96). Yenisey yazıtlarında sadece *tüşürmek* sözcüğünde tespit edilmiştir.

buñı түşürmek ertiñiz “Bunu düşürmek istediniz.” (Abakan (E 48) 6) :*tüş-ür-mek*

-(X)n+

Gabain, seyrek kullanıldığını, bazen de sıfat yaptığını belirterek *tütün* “duman” < tüt-ün, *yalın* “alev, meşale” < yal-ın gibi örnekler verir (1988: 54).

Tekin, fiil sonucu isimler türettiğini belirterek *bulun* “tutsak, esir” < bul-un, *san* “sayı” < sa-n gibi örnekler verir (2016: 89).

Hacıeminoğlu, bu ekle türetilen isimler, edat olarak, sıfat olarak kullanıldığı gibi, bağımsız sözcükler olarak da kullanıldığını belirterek *adın* “ayrılmak” < ad-ın, *burun* “burun, koku alma organı” < bur-un gibi örnekler verir (2008: 26). Yenisey yazıtlarında sadece *kelin* sözcüğünde tespit edilmiştir.

kelinlerim “Gelinlerim” (Uyuk-Turan (E 3) 6) :*kel-in+ler-im*, < *kel-* “gelmek” (Tekin, 2016:89)

-(X)nç+

Gabain eş anlamlı –n ve –ç’den oluşan birleşik bir ek olduğunu belirterek *ögrünç* “sevinç” < *ögir-nç*, *kirtgünç* “inanç, iman” < *kirtgün-ç* gibi örnekler verir (1988: 54).

ökünçün “Pişmanlığın” (Altın-Köl I (E 28) 2) :*ök-ünç+ün*, < *ök-*: pişman olmak

ezençüm “İzdirabım” (Altın-Köl I (E 28) 6) :*ez-enç-üm*, < *ez-*: zulmetmek

-(X)ş+

Gabain ek için, fiilin sonucunu bildiren soyut isimler türettiğini belirterek *uruş* “savaş” < *ur-uş*, *küsüş* “istek” < *küsü-ş* gibi örnekler verir (1988: 55).

kümülüg er üküş boltı “Kümüle askeri çoğaldı.” (Köjeelig-Hovu (E 45) 9) :*ük-üş*

er erdemim eki elig tokışım “Erkeklik kahramanlığım (için) kırk iki savaş (yaptım).” (Bay-Bulun II (E 49) 3) :*tokı-ş+ım* < *tokı-* “dövmek, vurmak” (Tekin, 2016: 90)

esiz uruş? “Ne yazık! Savaş!” (Ortaa-Tey (E 99) 1) :*ur-uş* < *ür-* “vurmak, dövmek” (Tekin, 2016: 90).

-(X)z+

Gabain, artık canlı olmadığını, sıfat da yaptığını belirterek *uz* “usta, iyi” < *u-z*, *söz* “söz” < *sö-z* gibi örnekler verir (1988: 55).

... *sözleyü bērdim* “söyleyiverdim.” (Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/3) :*sö-z+le-y-ü* < **sö-* (krş. Çuv. *Šimah* “söz” < **sömāk*) (Tekin, 2016: 90).

2.1.4. Fiilden Fiil Yapan Ekler

Fiil köklerinden veya gövdelerinden fiil türetmek için kullanılan eklerdir (Korkmaz, 2003: 123). Sayıları az olan bu ek, işleklik dereceleri olarak çekim eklerine yakındır (Ergin, 2003: 200).

-d-

Tekin, pekiştirme çatısı eki olduğunu belirterek *kod-* “koymak, bırakmak, terk etmek” < ko-d-, *tod-* “doymak” < to-d-, *küt-* “beklemek” < kü-d- gibi örnekler verir (2016: 91).

Hacıeminoğlu ek için, pekiştirme görevinde olduğunu, daha sonraki dönemlerde – d- ve –y- şeklinde görüldüğünü belirterek *bud-* “donmak” < bu-d-, *ked-* “giymek” < ke-d- gibi örnekler vermiştir (2008: 132). Yenisey yazıtlarında sadece *ıdman* sözcüğünde tespit edilmiştir.

el törösin ıdman “Yurdu, yasaları elden bırakmayın.” (Elegest I (E 10) 7) : *ı-d-ma-η* < *ı-* ay. (Tekin, 2016: 91).

-mA

Gabain ek için, olumsuzluk bildirdiğini, bütün yapım eklerinin ma- ekinden önce gelebileceğini; sadece sıfat-fiil veya zarf-fiil eklerinin bu ekten sonra gelebileceğini belirterek *turgurma* “kaldırmamak, durdurmamak” < *turgur-ma-* örneğini verir (1988: 59). Yenisey yazıtlarında en çok kullanılan eklerdendir.¹¹

el törösin ıdman “Yurdu, yasaları elden bırakmayın.” (Elegest I (E 10) 7) : *ıd-ma-η*

er <ö>lürmedöküm yok “Adam öldürmediğim yok.” (Elegest I (E 10) 8) : *öl-ür-me-dök-üm*

edgüg edim azmadım “İyi olanı yaptım. Doymadım.” (Çaa-Höl III (E 15) 2) : *az-ma-dı-m*

alp er özin alıtı kılmadıη “Güçlü, kahraman askerin kendisini yakalatamadın.” (Altın-Köl I (E 28) 6) : *kıl-ma-dı-η*

adrılma seçlinme öğürdüm “Ayrılmayın, neşem, hayat kaynağım!” (Altın-Köl I (E 28) 6) : *seç-il-in-me*

¹¹ Abdullah Yıldırım Yenisey yazıtlarındaki bütün olumsuzluk eklerini “Yenisey Yazıtlarında Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri” başlıklı çalışmasında göstermiştir. Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Yıldırım, 2018: 1736-1743).

bodun ësürkeyü ermedi “Halkı (onu) esirgeyemedi (koruyamadı).” (Altın-Köl II (E 29) 3) :*er-me-di*

töpöt kanka yalawaç bardım kelmedim “Tibet hanına elçi olarak gittim (ancak) geri dönmedim.” (Altın-Köl II (E 29) 7) : *kel-me-di-m*

yoklamaz biz “göğe yükselmeyiz.” (Uybat III (E 32) 9) : *yo-k+la-ma-z*

ëşidmekinç<e> barıp iç ara “İşitmedikçe gidip iç (ordu) arasına” (Kara-Yüs (E 39) 4)

:*ëşid-me-kinçe*

üç yüz bodrak yuntumka bökmedim “Üç yüz kahverengi atıma doymadım.” (Tuva D (E 55) 1) :*bök-me-di-m*

bilmedim buñum bo ermiş “Bilmedim, sıkıntım bu imiş.” (Sargal-Aksı (E 60) 3) :*bil-me-di-m*

ökünmediñiz y[ıta] körmediñiz bütmed[iñiz] “Pişman olmadınız. Ne yazık! Görmediniz, inanmadınız.” (Oçurı (E 26) 12) :*ök-ün-me-di-ñiz*

-(X)l-

Gabain, dönüşlülük veya edilgenlik ve meçhullük bidiren bir ek olduğunu belirterek *katıl-* “katılmak” < kat-ıl-, *saçal-* “saçılmak” < saç-ıl-, *tiril-* “yaşamak” < tir-il- gibi örnekler verir (1988: 59).

begretim e esizim e adırıldım “Soylu beyimden, ne yazık ki ayrıldım.” (Barık I (E 5) 3) :*adır-ıl-dı-m*

seçlinme “Seçilip ayrılmayın.” (Altın-Köl I (28) 6) :*seç-il-in-me*

ana gemçigt<e> yiriltim “Ana Kemçik’ten ayrıldım.” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 6) :*yir-il-ti-m*

-(X)n-

Gabain, son sesi /l/ olan fiillerde dönüşlülük ve edilgenlik görevi üstlenen bir ek olduğunu belirterek *alın-* “alınmak” < al-ın-, *bilin-* “bilmek, pişman olmak, kendini

bilmek” < bil-in-, *ötün*- “rica etmek, hürmet etmek, dua etmek, takdim etmek” < öt-ün- gibi örnekler verir (1988: 59). Yenisey yazıtlarında en çok kullanılan eklerdendir.

altunlig kēşig bēlimte bantım “Altınlı okluğu belime bağladım.” (Uyuk-Turan (E 3) 2) :*ba-n-tı-m*

kara bodunum katıglanıñ “Avam halkım, çalışın çabalayın.” (Elegest I (E 10) 7) :*katıg+la-n-ıñ*

beş yēgirmi yaşda alınımışım kunçuyum “On beş yaşında aldığım eşim” (Begre (E 11) 2) :*al-in-mış-ım*

alpun altun kümüşüg egri tewe êlde kişi kazgandım a “Sıkıntıyla altın, gümüş, tek hörgüçlü deve, yurda adam kazandım.” (Begre (E 11) 9) :*kazga-n-tı-m*

kadaşlarıñız kazganur “Akrabalarınız kazanır.” (Oznaçennaya I (25) 6) :*kazga-n-ur*

seçlinme “Seçilip ayrılmayın.” (Altın-Köl I (28) 6) :*seç-il-in-me*

êlimde tört tegzindim “Yurdumu dört bir tarafını dolaştım.” (Altın-Köl II (E 29) 2) :*teg-iz-in-di-m*

êçiçim e adrındım e “Sevgili ağabeyimden ayrıldım.” (Uybat III (E 32) 13) :*adır-in-dı-m*

uruñusı ertim “Savaşçısı idim.” (Uybat III (E 32) 15) :*ur-un-gu+sı*

altı yaşımta kañsıradım bilinmedim “Altı yaşında babasız kaldım, bilmedim.” (Uybat III (E 32) 16) :*bil-in-me-di-m*

aşnukı atlarım eşintim “Önceki atlarımı koşturdum.” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 4) :*eş-in-tim*

iyi kem ügüz beñü yêrlendim “İş Kem Irmağı’nın (kenarına) ebedî (olarak) yerleştim.” (Bay-Bulun I (E 42) 5) :*yêr-le-n-di-m*

katıglanıp otuz yaşımg<a> öge boltum “Çalışıp çabalayıp otuz yaşında öge oldum.” (Köjeelig-Hovu (E 45) 3) :*katıg-la-n-ıp*

tüz aruk bek kö[zñüsi] “Tüz Aruk Bey’in aynası” (Ayna I (E 76) 1) :*kö-z-ün-gü*

özin alıp kont<ur>madım “Kendini alıp başka yere yerleştirmedim.” (Bayan-Kol (E 100) 3) :*ko-n-tur-ma-dı-m* <*ko- (Tekin, 2016: 91).

töpöt üpede? birke tükendim e “Tibet? ülkesinde? öldüm.” (Yeebek II (E 149) 6) :*tüke-n-di-m*

-(X)r-

Gabain, yaptırma eki olduğunu, çoğu zaman basit halinin anlamını verdiğini belirterek *ölür-* “öldürmek” < öl-ür-, *basur-* “ezilmiş olmak, birini emrine girmek” < bas-ur-, *ertür-* “yapmak, geçirmek” < ert-ür- gibi örnekler verir (1988: 60). -(X)r- eki Yenisey yazıtlarında en çok kullanılan eklerdendir.

azıp kala<y>ın adrılayın<adı-r-ayın “Çekip gideyim, ayrılalım.” (Elegest I (E 10) 9) :*adı-r-ıl-ayın*

yedi böri ölürdüm “Yedi kurt öldürdüm.” (Begre (E 11) 10) :*öl-ür-dü-m*

sekiz er ölürdüm “Sekiz asker öldürdüm.” (Elegest I (E 10) 8) :*öl-ür-dü-m*

yagıka kirdim “Düşmana saldırdım.” (Oznaçennaya I (25) 1) : *ki-r-di-m* <*ki:-r- (krş. *kigür-* “sokmak” <*ki:gür-) (Tekin, 2016: 92).

körmediniz “Görmediniz.” (Oçurı (E 26) 12) :*kö-r-me-di-ñiz*

eld<e> tüşürtünüz “Yurda getirdiniz.” (Altın-Köl I (E 28) 3) :*tüş-ür-tü-ñüz*

adrılma seçlinme ögürdüm “Ayrılmayın, neşem, hayat kaynağım!” (Altın-Köl I (E 28) 6) :*ög-ür-di-m*

alp köğşin? oloru kaltı “Kahraman Köğşin(ler)? oturup kalsın.” (Abakan (E 48) 5) : *ol-or-u* <*ol- (krş. *olgurt-* “oturmak”, Kırg. *olut* “oturulacak yer, sandalye”, vb.) (Tekin, 2016: 92).

egri tewem “Tek hörgüçlü devam” (Telea (E 46) 3) :*eg-ür-i*

-(X)ş-

Gabain ek için, karşılıklı ve tekerrür ifadesi verdiğini, *-ma-* hariç diğer yapım eklerinden sonra geldiğini belirterek *amraş* “sevişmek” < *amra-ş-*, *tapış-* “bulmak” < *tap-ış-*, *körüş-* “görüşmek, selamlaşmak” < *kör-üş-* örneklerini verir (1988: 60).

Tekin, işteşlik çatısı eki olduğunu belirterek *kış-* “birlikte kılmak, birlikte yapmak” < *kı-ş-*, *sözleş-* “konuşmak, konuşup anlaşmak” < *sözle-ş-*, *sünüş-* “(mızrakla) savaşmak” < *sün-üş-* gibi örnekler verir (2016: 92).

êşim <u>rum azışdım “Eşim(den), çocuk(lar)ım(dan), ayrıldım.” (Uyuk-Arjan (E 2) 1)
:*az-ış-dı-m*

kuyda kunçuyum a bökişmedim “Obada eşime doymadım.” (Herbis-Baarı (E 59) 2)
:*bök-iş-me-di-m*

kem katun kawışıp? “Kem (ve) Katun (ırmakları) kavuşarak” (Novosyolovo (E 144) 1)
:*kaw-ış-ıp*

-(X)t-

Tekin, ettirgen çatı eki olduğunu belirterek *akıt-* “akıtmak” < *ak-ıt-*, *ayıt-* “sornak” < *ay-ıt-*, *terit-* “terlemek” < *teri-t-* gibi örnekler verir (2016: 92).

Hacıeminoğlu, geçişli fiilleri ettirgen, geçişsiz fiilleri geçişli duruma getirdiğini belirterek *bedüt-* “büyütmek” < *bedü-t-*, *tagıt-* “dağıtmak” < *tagı-t-*, *bitit-* “yazdırmak” < *biti-t-* gibi örnekler verir (2008: 144-145).

alp er özin alıtı kılmadıñ “Güçlü, kahraman askerin kendisini yakalatamadın.” (Altın-Köl I (E 28) 6) :*al-ıt-ı*

elim yumuşuñ a yorit<d>ı “Yurdumun elçisinin (işlerini) yürüttü?” (Şanci III (E 152) 1)
:*yori-t-dı*

-tUr-

Gabain, -t- ekine göre daha belirli bir yaptırma anlamı taşıdığını belirterek *yidür-* “yedirmek” < yi-dür- ve *amriltur-* “teskin etmek, rahatlatmak” < amrıl-tur- örneklerini verir (1988: 60).

Hacıeminoğlu, -t- ve -ur- ekinin birleşimiyle oluştuğunu belirterek *keldür-* “getirmek” < kel-dür-, *körüntür-* “görünmek” < körün-tür-, *satur-* “saydırmak” < sa-dur- gibi örnekler verir (2008: 146).

üç oğlanımın ulga<d>туру umadım a “Üç çocuğumu büyötmeye muktedir olamadım.” (Herbis-Baarı (E 59) 1) :ulug+ad-**tur**-u

özin alıp kont<ur>madım “Kendini alıp başka yere yerleştirmedim.” (Bayan-Kol (E 100) 3) :ko-n-**tur**-ma-dı-m

-(X)z-

Gabain, çok sık görölmeyen, bir nevi yaptırma işlevi gören bir ek olduğunu belirterek *tutuz-* “tutturmak, teslim etmek” < tut-uz-, *utuz-* “yenilmek” < ut-uz-, *tütüz-* “tüttürmek” < tüt-üz- örneklerini verir (1988: 61).

Hacıeminoğlu ek için, bazen ettirgen, bazen de geçişli fiil oluşturduğunu belirterek *emüz-* “emzirmek” < em-üz-, *tamuz-* “damlamak” < tam-uz-, *tapuz-* “bulmak” < tap-uz- gibi örnekler verir (2008: 147).

étizdim “Yaptım, eyledim.” (Çaa-Höl III (E 15) 2) :ét-**iz**-di-m

közünün “Gözünle” (Oçurı (E 26) 11) :kö-z+ün+ün

elimde tört tegzindim “Yurdumu dört bir tarafını dolaştım.” (Altın-Köl II (E 29) 2) :teg-**iz**-in-dim

2.2. İsimler

Evrendeki canlı cansız tüm varlıkları, insan zihninde canlandırdığı somut ve soyut tüm kavramları, tek tek veya tür olarak karşılayan sözcüklerdir (Korkmaz, 2003: 195).

2.2.1. Görevleri Bakımından İsimler

2.2.1.1. Özel İsim

Benzeri olmayan, kendine has özellikleri ile kendi cinsinden ayrılan varlık veya kavramlara özel isim denir. Yenisey yazıtlarında başta kişi isimleri olmak üzere özel isim çokça tespit edilmiştir.

tawgaç “Çin ” (Begre (E 11) 9)

kara seŋir keçiğ “Kara Sengir Geçidi” (Haya-Baŋi (E 24) 4)

altun soŋa yıŋ “Altun Songa (ormanlık) Dağı” (Altın-Köl I (E 28) 7)

el çor “El Çor” (Uybat III (E 32) 8)

orkon “Orhon ” (Uybat VI (E 98) 3)

yêti kem kalay uçın “Yedi (kollu) Kem (Yenisey) (ırmağı ile) Kalay (ırmağı’nın?) ucuyla” (Alaş I (E 153) 3)

2.2.1.2. Cins İsmi

Aynı türdeki bütün varlık ve kavramları karşılayan isimlere cins isim denir.

tamkalıg yılki “Damgalı at sürüleri” (Oçurı (E 26) 6)

tezig kèyikde alp ben “Hızlı koşan yaban hayvanına (karşı) yiğidim.” (Kızıl-Çıraa II (E 44) 2)

üç oglanımın “Üç çocuğumu” (Herbis-Baarı (E 59) 1)

kırk erig kaŋsız kıl[dıŋız] “Kırk askeri babasız bıraktınız.” (Uybat VI (E 98) 2)

2.2.2. Yapıları Bakımından İsimler

2.2.2.1. Basit İsim

Basit isimler, kök halinde bulunan; yani hiçbir yapım eki almayan isimlerdir.

bakırı buŋsuz erti “Bakırı (parası) sıkıntısız idi.” (Oçurı (E 26) 7)

botomuz umay begimiz “**Deve yavrularımız**, Umay (ve) beyimiz” (Altın-Köl I (E 28) 6)

tagdaki kara adığıg eligin tut[dum] “Dağdaki kara **ayılarım** ellisini yakaladım.” (El-Bajı (E 68) 18)

bıñ bükde an<ı>da kü udımız? “Bin ormanda, Anı Irmağı’nda(?)”(Mugur-Sargol I (E 136) 1)

2.2.2.2. Türemiş İsim

İsim kök ve gövdelerine yapım ekleri getirilerek yeni bir ismi karşılayan sözcüklere türemiş isim denir.

bıñ er beñizi beglik kaş[ı] “Bin askerin benzi, beylik kaşı (gibiydi).” (Oçurı (E 26) 9)

erdeml[ig] bulsar “Kahramanlığı bulduğunda” (Altın-Köl II (E 29) 3)

<...> bitigçi <...> “<...> yazıcı <...>” (Uybat III (E 32) 3)

ka[dır ya]gıda yağıcı ben “güçlü düşmana (karşı) savaşçıyım.” (Kızıl-Çıraa II (E 44) 2)

ewçim esiz e “**Eşim**, ne yazık!” (Kara-Bulun II (E 66) 1)

2.2.2.3. Birleşik İsim

Birleşik sözcükler en az iki sözcüğün, sesçe, biçimce veya anlamca kaynaşmasıyla oluşur (Eker, 2011: 374). Yenisey yazıtlarında birleşik isim tespit edilmemiştir.

2.2.3. İsim İşletme Ekleri

Çekim ekleri, yapım eklerinden çok daha kapsamlı, kullanım alanı çok daha geniş olan eklerdir. Birleştiği kök ve gövdenin anlamında bir değişiklik yapmaz, kök ve gövdenin anlamına bir kullanım inceliği verir (Ergin, 2003: 125).

2.2.3.1. İyelik Ekleri

İyelik ekleri, ismin karşıladığı nesnenin kime veya neye ait olduğunu bildiren, sahiplik gösteren ve isimler ile isimler arasında bağlantı kuran eklerdir. (Korkmaz, 2003: 259-60).

2.2.3.1.1. Teklik Birinci Şahıs İyelik Eki +(X)m

Yenisey yazıtlarında olaylar genellikle birinci şahıs ağzından anlatıldığı için en çok teklik birinci şahıs iyelik eki kullanılmıştır.

*altmış yaşım*da “Altmış yaşımda” (Uyuk-Tarlak (E 1) 1) :yaş+**ım**+da

atım El Togan “Adım El Togan” (Uyuk-Tarlak (E 1) 2) :at+**ım**

elim etdim “Yurdumu düzene soktum.” (Uyuk-Arjan (E 2) 2) :ël+**im**

kinim kadaşım “Akrabalarım” (Uyuk-Turan (E 3) 1) :kin+**im**

kinim kadaş**ım** “Akrabalarım” (Uyuk-Turan (E 3) 1) :ka+daş+**ım**

*altunlig kemiş belim*te bantım “Altınlı okluğu belime bağladım.” (Uyuk-Turan (E 3) 2) :bël+im+te

altı bin yuntum “Altı bin atım” (Uyuk-Turan (E 3) 5) :yunt+um

er küdegülerim “Erkek güveylerim” (Uyuk-Turan (E 3) 6) :küdegü+ler+**im**

ëçim kişi kıldı “Ağabeyim büyüttü.” (Barık II (E 6) 2) :ëçi+**m**

*kuydaki kunçuyum*ga adıldım “Obadaki eşimden ayrıldım.” (Barık II (E 6) 3) :kunçuy+**um**+ga

*yatda tünjürüm*den e adıldım a “Yad ellerdeki dünürümden ayrıldım.” (Begre (E 11) 7) :tünjür+**üm**+den

sekiz urım adıldım “Sekiz oğlumdan ayrıldım.” (Çaa-Höl I (E 13) 2) :urı+**m**

*elig uyam*ga adıldım “Elli akrabamdan aydrıldım.” (Çaa-Höl III (E 15) 1) :uya+**m**+ga

*elim*ke bökmedim “Yurduma doymadım” (Oya (E 27) 5) :ël+**im**+ke

eg[ri tew]em agı yüder tañım “Tek hörgüçlü develerim, ipekli kumaşlar taşıyan taylarım.” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 5) :tewe+**m**

bodunum a oğlum a yutuzum a “(Ey) Halkım! Çocuklarım! Eşim!” (Kızıl-Çıraa I (E 43) 2) :bodun+**um**

benkümin e tik(?)e bërdi “Ebedî taşımı dikiverdi.” (El-Bajı (E 68) 5) :benkü+m+in

er erdemim okum oğlanım elim esizim e “Erkeklik kahramanlığım, boyum?, çocuklarım, yurdum, ne yazık!” (Uyuk-Oorzak III (E 110) 3) :er+dem+im

2.2.3.1.2. Teklik İkinci Şahıs İyelik Eki +(X)ŋ

özünin “Kendini” (Oçurı (E 26) 10) :öz+ün+in

ökünçün “Pişmanlığın” (Altın-Köl I (E 28) 2) :ök-ünç+ün

tugdı turñaŋ artzun “Doğan turnanız çoğalsın.” (Abakan (E 48) 5) :turña+ŋ

bunğa taşın beŋkü tiker men “Buraya taşını ebedî (kalmak üzere) dikiyorum.” (Abakan (E 48) 6) :taş+ın

beŋü elin “Ebedî yurdun” (Ottuk-Daş III (E 54) 1) :el+in

taş esiz e yerin “Taş ne yazık! Yerin” (Kara-Bulun I (E 65) 3) :yér+in

alp yürekini “Kahraman yüreğin” (Çer-Çarık (E 69) 1) :yürek+in

[uru]ŋu <...> atın “Urungu <...> adın” (Uyuk-Oorzak III (E 110) 2) :at+ın

2.2.3.1.3. Teklik Üçüncü Şahıs İyelik Eki +I; +sI

elçisi ertim “Elçisi idim.” (Uyuk-Tarlak (E 1) 2) :el+çi+si

altı bag bodunta beg<i> ertim “Altı birleşik boyun (halkın) beyi idim.” (Uyuk-Tarlak (E 1) 2) :beg+i

benüsü(i?) yok ermiş “Ebedî taşı yok imiş.” (Kara-Sug (E 9) 3) :benü+sü

elim utuşına “Yurdum uğruna” (Elegest I (E 10) 9) :utuş+ı+na

bilge çigşi kanına tapdım “Bilge Çigşi hanıma bağlandım.” (Çaa-Höl I (E 13) 4) :kan+ı+na

çor apası barur “Çor’un ceddi gider.” (Çaa-Höl VI (E 18) 1) :apa+sı

kişi arası “Kişi(ler) arasında” (Haya-Bajı (E 24) 3) :ara+sı

[kır]kız kanı bitimişin “Kırgız kağanının yazdırığı” (Haya-Baji (E 24) 7) :kan+ı

bakırı buhsuz erti “Bakırı (parası) sıkıntısız idi.” (Oçurı (E 26) 7) :bakır+ı

alp er özin “Güçlü, kahraman askerin kendisini” (Altın-Köl I (E 28) 6) :öz+i+n

arslan külüg tirig oglı ben “(Ben) Arslan Külüg Tirig(‘in) oğluyum.” (Kızıl-Çıraa II (E 44) 6) :ogıl+ı

teñri kulu adrılıtımız “Tanrı kulu(undan) ayrıldık.” (Çer-Çarık (E 69) 2) :kul+ı

[i]çinte beş alkusı artuk begimis? “İçinde (herkesten?) beş fazlası (olan) beyimiz” (Podkuninskaya (E 71) 1) :alk-u+sı

el aras<ı> “Yurdumun arası” (Murgul-Sargol III (E 140) 1) :ara+sı

2.2.3.1.4. Çokluk Birinci Şahıs İyelik Eki +(X)mXz

kanım elimiz yıta “Hanım (ve) yurdumuz, ne acı!” (Elegest I (E 10) 4) :el+imiz

botomuz “Deve yavrularımız” (Altın-Köl I (E 28) 6) :boto+muz

umay begimiz “Umay (ve) beyimiz” (Altın-Köl I (E 28) 6) :beg+imiz

begimiz “Beyimiz” (Uybat I (E 30) 5) :beg+imiz

... eçimiz “Ağabayımız” (Uybat III (E 32) 2) eçi+miz

2.2.3.1.5. Çokluk İkinci Şahıs İyelik Eki +(X)XηXz

edgüñüz “İyi olanınız” (Haya-Baji (E 24) 1) :edgü+ñüz

kanıñız yoklayur “Hanınız göğe yükselir.” (Oznaçennaya I (25) 6) :kan+ıñız

kadaşlarıñız kazganur “Akrabalarınız kazanır.” (Oznaçennaya I (E 25) 6) :ka+daş+lar+ıñız

esiz atıñız “Zavallı adınız” (Oçurı (E 26) 3) :at+ıñız

eliñiz üçün kazganu “Yurdunuz için kazanarak” (Oçurı (E 26) 4) :el+ıñız

eliğ er edgü eşiniz “Elli er dostunuz” (Oçurı (E 26) 10) :eş+ıñız

alpıñız “Yiğidiniz” (Oçurı (E 26) 10) :alp+ıñız

iniñizke “Kardeşlerinize” (Altın-Köl I (E 28) 3) :ini+ñiz+ke

yėti urı ogluñuzka bökmedök “Yedi erkek çocuğunuza doymadınız.” (Abakan (E 48) 6)
:ogıl+uñuz+ka

2.2.3.1.6. Çokluk Üçüncü Şahıs İyelik Eki

Yenisey yazıtlarında çokluk üçüncü şahıs iyelik eki tespit edilmemiştir.

2.2.3.2. +n Zamir n’si

yogum ança ermiş “Yoğ törenim böyle imiş.” (Oznaçennaya I (25) 7) :a+n+ça

yasınta erdem ölti “Yasında kahramanlığı da öldü.” (Oçurı (E 26) 5) :yas+ı+n+ta

er erdem bolsar andag ermiş “Erkeklik kahramanlığı olursa böyle imiş.” (Altın-Köl II (E 29) 8) :a+n+ı teg

erdemin añın? élinde “Kahramanlığıyla Angın ilinde” (Uybat I (E 30) 4) :él+i+n+de

ançığ eşitip “Öylece işitip” (Kara-Yüs (E 39) 6) :a+n+ı teg

alkunı kün ay körü yoriyur ben “Her şeyi, güneş ve ayı görüyorum.” (Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/1) :alk-u+n+ı

2.2.3.3. KI Aitlik Eki

İsim kök veya gövdelerine gelerek isimlerde bulunma ve sahiplik bildiren bir ektir.

teñrideki künke yérdeki élimke bökmedim “Gökteki güneşe (ve) yer(yüzün)deki yurduma doymadım” (Barık III (E 7) 3) :teñri+de+ki

kara kan içregi ben “Ben Kara Han’a bağlıyım.” (Tuba III (E 37) 1) :iç+re+gi

yėti aşnuku eşim “Yedi eski eşim” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 4) :aşnu+kı

er erdemimdaki egeçim “Erkeklik erdemimdeki, anneciğim?” (Hemçik-Çırgakı (E 41)-6) :er+dem+im+da+kı

bug<r>a er atı<m> kökdek[i] “Bugra erkeklik adım(dır), gökteki,” (Tuva B (E 50) 4)

tagdaki kara adığıg eligin tut[dum] “Dağdaki kara ayıların ellisini yakaladım.” (El-Bajı (E 68) 18) :tag+da+kı

2.2.3.4. Çokluk Eki

İsimlerin çokluk şekillerini oluşturan işletme ekidir. İsmi karşıladığı varlığın sayısının birden fazla olduğunu ifade eder (Ergin, 2003: 220). Yenisey Yazıtlarında, +lAr, +an ve +t çokluk ekleri tespit edilmiştir.

2.2.3.4.1. +An Çokluk Eki

kuyda kunçuyum eki oğlanım “Obada eşim (ile) iki çocuğum” (Uyuk-Tarlak (E 1) 1) :*oğıl+an, (Tekin, 2016:63)

<...> eren <...> “Askerler” (Oçurı (E 26) 3) :er-en

2.2.3.4.2. +lAr Çokluk Eki

ögler oğlan er küdegülerim kız kelinlerim bökmedim “Annelerim, erkek çocuklarım, erkek güveylem, kızlarım ve gelinlerim, (hepsine) doymadım.” (Uyuk-Turan (E 3) 6) :ög+ler, küdegü+ler+im, kel-in+ler+im

kadaşlarıңыз kazganur “Akrabalarınız kazanır.” (Oznaçennaya I (25) 6) :ka+daş+lar+ınız

tañlarıım “Taylarım” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 2) :tañ+lar+ım

2.2.3.4.3. +t Çokluk Eki

oghtı küç urı oğlan tug[dı] “Oğulları, güçlü erkek çocuklar (olarak) doğdu.” (Oçurı (E 26) 2) :oğıl+t+ı

2.2.3.5. Hâl Ekleri (Durum Ekleri)

Durum ekleri ileriye dönük bir ilişki kuran; sözcük gruplarında ve cümlelerde yardımcı unsurları ana unsurlara bağlayan eklerdir. Hâl eklerinin kapsam alanları çokluk ve iyelik ekinden daha geniş, soru ekinden daha dardır (Ergin, 2003: 227).

2.2.3.5.1. Yalın Hâl (Nominatif)

İsmin cümlede anlam ilişkisi yönünden başka bir sözcüğe bağlı olmayan yalın durumudur. Bu durumdaki bir isim yalnız çokluk ve iyelik eklerini alabilir (Korkmaz, 2003: 267).

altunlig kēşig bēlimte bantım “Altınlı okluğu belime bağladım.” (Uyuk-Turan (E 3) 2)

bilge çigşi kaniña tapdım “Bilge Çigşi hanıma bağlandım.” (Çaa-Höl I (E 13) 4)

kişi arası “Kişi(ler) arasında” (Haya-Başı (E 24) 3)

bilmedim buñum bo ermiş “Bilmedim, sıkıntım bu imiş.” (Sargal-Aksı (E 60) 3)

2.2.3.5.2. Yükleme Hâli (Akkuzatif)

Eski Türkçede yükleme hali iyelik eksiz gövdelerde +(X)g, iyelik ekli gövdelerde de +(I)n şeklindedir. Çok nadir olarak –nI eki ile kurulur (Tekin, 2016: 102).

+(X)g

tokuz at bodun erdemig “Dokuz adlı halk kahramanlığını” (Barık I (E 5) 1) er+dem+**ig**

sekiz adaklıg barımig üçün “Sekiz ayaklı malım mülküm için” (Begre (E 11) 3) :barı-m+**ig**

ürünümüg e karamıg a azdım a “Soylu ve avam halkımdan ayrıldım.” (Begre (E 11) 3) :ürün+üm+**üg**, karam+**ig**

alpun altun kümüşüg egri tewe elde kişi kazgandım a “Sıkıntıyla altın, gümüş, tek hörgüçlü deve, yurda adam kazandım.” (Begre (E 11) 9) :kümüş+**üg**

barsıg kökmekig ölürmedim e “Pars ve Sibiryâ leoparı öldür(e)medim.” (Begre (E 11) 10) :bars+**ig**, kökmeg+**ig**

kümülüg er üküş boltı “Kümül askeri çoğaldı.” (Köjeelig-Hovu (E 45) 9) :kümül+**üg**

tagdaki kara adıgıg “Dağdaki kara ayıyı” (El-Başı (E 68) 18) :adıg+**ig**

+(I)n

el törösın ıdman “Yurdu, yasaları elden bırakmayın.” (Elegest I (E 10) 7) :törö+si+n

beñkümin [tikdi] “Ebedi taşıma dikti.” (Çaa-Höl VIII (E 20) 1) :beñkü+m+ün

[kır]kız kanı bitimişın “Kırgız kağanının yazdırığı” (Haya-Baji (E 24) 7) :biti-miş+ın

el inançı elın “El Inançı yurdunu” (Oznaçennaya I (25) 5) :el+ın

atın erig “Atını, askerini” (Uybat III (E 32) 11) :at+ın

akbay? Urugun artınga altım “Akabay boyunu arkama aldım.” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 10) :urug+un

üç oğlanımın “Üç çocuğumu” (Herbis-Baarı (E 59) 1) :oğıl+an+ım+ın

tepsey keçigin “Tepsey Geçidi” (Tepsey VI (E 116) 1) :keç-ig+ın

+nI

bizni erklig adırdı “Bizi güçlü (Tanrı) ayırdı.” (Altın-Köl I (E 28) 8) :biz+nı

+I

anı bitiglı “onu hâkkeden (yazan)” (Haya-Baji (E 24) 3) :a+n+ı

kara señird<e> ülkeni “Kara Sengirdeki ülkeni” (Haya-Baji (E 24) 5) :ülke+n+ı

...eliki... “Geyiği” (Abakan (E 48) 4) :elik+i

buñı tüşürmek ertıñiz “Bunu söylemek istediniz.” (Abakan (E 48) 6) :bu+ñ+ı

alkunı kün ay körü yorıyur ben “Her şeyi, güneş ve ayı görüyorum.” (Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/1) : alk-u+n+ı

2.2.3.5.3. Yönelme-Bulunma Hâli (Datif-Lokatif)

Eski Türkçede isimlerin yönelme-bulunma hâli genellikle +kA eki ile yapılır. Tekil birinci ve ikinci iyelik ekli sözcükler +A ekini alır. Üçüncü kişi iyelik ekli isimlerin yönelme-bulunma hâli ise +ñA eki ile yapılır (Tekin, 2016: 104).

2.2.3.5.3.1. +A Yönelme Hâli Eki

altu şaşa kelip “Altı Şan’a gelip” (Ak-Yüs I (E 38) 1) :şaş+a

er erdemi <ü>çün elim tapdım “Erkeklik kahramanlığı için yurduma bağlandım.” (Telele (E 46) 2) :ël+im+e

2.2.3.5.3.2. +KA Yönelme Hâli Eki

üç yêtmiş yaşımkā adrıldım “Altmış üç yaşında öldüm.” (Uyuk-Turan (E 3) 4) :yaş+ım+ka

kuydaki kuñçuyumga adrıldım “Obadaki eşimden ayrıldım.” (Barık II (E 6) 3) :kuñçuy+um+ga

tenrideki künke yerdeki elimke bökmedim “Gökteki güneşe, yerdeki yurduma doymadım.” (Barık III (E 7) 3) :kün+ke, ël+im+ke

kuyda kuñçuyumgaka özde oglumka “Obadaki eşimden, vadideki çocuklarımdan” (Barık III (E 7) 4) :kuñçuy+um+ga+ka, ogıl+um+ka

erimke? “Askerime?” (Kara-Sug (E 9) 5) :er+im+ke

bun baña bunt<a> ermiş “Dert bana burada (bu zamanda) erişmiş.” (Elegest I (E 10) 10) :ben+ga

tawgaç kanga bardım “Çin hanına gittim.” (Begre (E 11) 9) :kan+ga

elig uyamga adrıldım “Elli akrabamdan aydıldım.” (Çaa-Höl III (E 15) 1) :uya+m+ga

yagika kirdim “Düşmana saldırdım.” (Oznaçennaya I (25) 1) :yagı+ka

elimke kanımka bökmedim “Yurduma, hanıma doymadım.” (Uybat III (E 32) 17) :ël+im+ke

elimke kanımka bökmedim “Yurduma, hanıma doymadım.” (Uybat III (E 32) 17) :kan+ım+ka

awga ben er altı yüz tamk<a> at “Ava (giderken) bindiğim altı yüz damga(lı) atım” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 4) :aw+ga

kök tenride künge azdım “Mavi gökteki güneşten ayrıldım.” (Köjeelig-Hovu (E 45) 5)
:kün+ge

ayımka adrıldım “ayımdan ayrıldım.” (Hemçik-Bom III (E 97) 1) :ayı+m+ka

tölis alp tarkan atımka bökmedim “Tölis Alp Tarkan adıma doymadım.” (Yeeerbek I (E 147) 3) :at+ım+ka

2.2.3.5.3.3. +ηA Yönelme Hâli Eki

elim utuşıηa “Yurdum uğruna” (Elegest I (E 10) 9) :utuş+i+ηa

bilge çigşi kanıηa tapdım “Bilge Çigşi hanıma bağlandım.” (Çaa-Höl I (E 13) 4)
:kan+i+ηa

tarkan saıun <...> bökmedi bodunıηa “Tarkan (ve) generaller doymadı halkına.” (Uybat III (E 32) 7) :bodun+i+ηa

el çor eliηe “El Çor ülkesine” (Uybat III (E 32) 8) :el+i+ηe

bilge beg oghıηa “bilge beyin oğluna” (Uybat III (E 32) 9) :ogıl+i+ηa

totok eşıηe bökmedi “Askerî vali (olan) eşine doymadı.” (Abakan (E 48) 8) :eş+i+ηe

kaıım bodun begıηe ög[e]? “Babam boy beyinin ögesidir.” (Herbis-Baarı (E 59) 3)
:beg+i+ηe

2.2.3.5.4. Bulunma-Ayrılma Hâli (Lokatif-Ablatif)

Eski Türkçede isimlerin bulunma-ayrılma hâli +DA eki ile yapılır. Ünlü ile biten gövdelere /r, l, n/ dışındaki ünsüzlerden biriyle biten kök ve gövdelerde bu ek genellikle +dA biçiminde, /r, l, n/ ünsüzlerinden sonra ise +tA biçimindedir (Tekin, 2016: 106).

altmış yaşımda “Altmış yaşımda” (Uyuk-Tarlak (E 1) 1) :yaş+ım+da

kuyda kunçuyum “Obada eşim” (Uyuk-Turan (E 3) 1) :kuy+da

özde oglum “Vadide çocuk(lar)ım” (Uyuk-Turan (E 3) 1) :öz+de

tenrı elimte yemlig ben “Kutlu yurdunda güçlü, kuvvetliyim” (Uyuk-Turan (E 3) 3)
:el+ım+te

altı uguş bodunda “Altı boylu halktan” (Barık I (E 5) 2) :bodun+**da**

üç yaşımda kaşsız boldum “Üç yaşımda babasız kaldım.” (Barık II (E 6) 1) :yaş+ım+**da**

yalañ yüzlügd<e> “Yalın yüzlüde(?)” (Kara-Sug (E 9) 3) :yüz+lüg+**de**

b[ar]s? yılta er[ti] “Pars? yılında idi.” (Elegest I (E 10) 9) :yıl+**ta**

yatda tünjürümden e adrıldım a “Yad ellerdeki dünürümden ayrıldım.” (Begre (E 11) 7) :yat+**da**

kadır yagıda “Güçlü düşmanda” (Çaa-Höl VII (E 19) 1) :yagı+**da**

awda gèyik at<d>ım “Avlarda vurduğum yaban hayvanları!” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 7) :aw+**da**

yagız yèrde esiz “Yağız yerde ne yazık!” (Yeerbek I (E 147) 4) :yèr+**de**

2.2.3.6. Yön Eki

Eski Türkçede yön eki +*gArU*, +*ηArU*, +*ArU* ve +*rA* ekleriyle kurulur (Tekin, 2016: 108).

2.2.3.6.1. +rA Yön Eki

küç kıyagan (kıygan?) içreki “Küç Kıyagan (Kıygan?)’a mensub(um).” (Ottuk-Daş I (E 4) 1) :iç+**re+ki**, <iç (Tekin, 2016:83).

tör apa içreki ben “Tör Apa’ya bağlıyım.” (Begre (E 11) 2) :iç+**re+ki**

kara kan içregi ben “Ben Kara Han’a bağlıyım.” (Tuba III (E 37) 1) :iç+**re+gi**

2.2.3.7. İlgi Hâli (Genitif)

Eski Türkçede ilgi durumu eki ünsüzle biten gövdelerde +*İη*, ünlü ile bitenlerde ise +*nİη* biçimindedir. Bu ek artlık-önlük uyumuna (damak uyumuna) girse de düzlük-yuvarlaklık (dudak) uyumuna girmiyor gibidir (Tekin, 2016: 101).

elimîñ beñgüsi “Yurdumun ebedî taşı” (Haya-Bajı (E 24) 2) :ël+im+**iñ**

siziñ er at “Sizin erkeklik adınız” (Oçurı (E 26) 13) :siz+**iñ**

êliŋ öz “Yurdun öz” (Oçurı (E 26) 13) :êl+in

... *anıŋ* “Onun” (Yır-Sayır II (E 94) 1) :a+n+in

êlim yumuşuŋ a yorit<d>ı “Yurdumun elçisinin (işlerini) yürüttü?” (Şanci III (E 152) 1) :yumuş+uŋ

2.2.3.8. Vasıta Hâli (Instrumental)

Eski Türkçede vasıta durumu +(X)n eki ile yapılır. Gövde ile ek arasındaki bağlantı ünlüsü dudak uyumuna girer (Tekin, 2016).

2.2.3.8.1. +n

Yüz erin elig öküzün tikdi “Yüz kişi (ve) elli öküz ile diktiler.” (Elegest I (E 10) 2) :er+in, öküz+ün

altınlıg kês egnin yü<d>tüm “Altınlı okluğu sırtıma vurdum.” (Elegest I (E 10) 5) :egin+in

bugra eçimin “Buğra ağabeyimle” (Çaa-Höl X (E 22) 4) :êçi+m+in

közünün “Gözünle” (Oçurı (E 26) 11) :kö-z-ün-ün

erdemın aŋın? êlinde “Kahramanlığınla Angın ilinde” (Uybat I (E 30) 4) :er+dem+in

esiz er êki oglın birle ölti “Zavallı adam, iki çocuğuyla birlikte öldü.” (Uybat II (E 31) 5) :ogıl+in

eligin kadaşım esizim “Elli akrabam (ile), ne yazık!” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 3) :elig+in

yêti kem kalay uçın “Yedi (kollu) Kem (Yenisey) (ırmağı ile) Kalay (ırmağı’nın?) ucuyla” (Alaş I (E 153) 3) :uç+in

2.2.3.8.2. +la

birle bardım “Birlikte gittim.” (Elegest I (E 10) 6) :bir+le

êki oglın birle ölti “İki çocuğuyla birlikte öldü.” (Uybat II (E 31) 5) :bir+le

2.2.3.9. Birliktelik Hâli Eki

İsimlerde birliktelik (comitative) hâli *+lIgU* eki ile yapılır. Orhon Türkçesinde nadiren kullanılan bu isim durumu filin kiminle birlikte yapıldığını gösterir (Tekin, 2016: 111). Yenisey yazıtlarında sadece bir örnekte bu ek tespit edilmiştir.

tört iniligü ertimiz “Dört kardeş idik.” (Altın-Köl I (E 28) 8) :ini+**ligü**

2.2.3.10. Eşitlik Hâli (Ekvatif)

Bir ismin eşitlik hâli eşitlik-karşılaştırma, yaklaşıklık ve görecelik zarfları olarak görev yapar (Tekin, 2016: 109).

beg er begçe “Bey askeri bey gibi” (Uybat III (E 32) 2) :beg+**çe**

başça barım “Çok sayıda malım” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 7) :baş+**ça**

yaşça yılki “(olgunluğa erişmiş) at sürülerim” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 7) :yaş+**ça**

kañçım alp <u>kuşça buñı tüşürmek ertiniz “Babacığım yiğit bir anlayışla bunu söylemek istediniz.” (Abakan (E 48) 6) :ukuş+**ça**

ança “Öylece” (Tuva Koleksiyonundaki Levha (E 105) 1) :a+n+**ça**

2.2.3.11. Soru Eki

Yenisey yazıtlarında soru eki tespit edilmemiştir.

2.3. Sıfatlar

İsimleri çeşitli yönlerden niteleyen ya da belirten sözcüklere sıfat (önad) denir. Sıfatlar; niteleme sıfatları ve belirtme sıfatları olmak üzere ikiye ayrılırlar.

2.3.1. Görevleri Bakımından Sıfatlar

2.3.1.1. Niteleme Sıfatları

İsimlerin renk, biçim, yetenek gibi çeşitli özelliklerini belirten sıfatlardır.

kara bodun “**Avam** halkım” (Uyuk-Turan (E 3) 6)

külüg kadaşım “**Yakın** akrabalarım” (Uyuk-Turan (E 3) 6)

yalañ yüzlügd<e> “**Yalın** yüzlüde(?)” (Kara-Sug (E 9) 3)

kök tenride kün ay esiz ermiş “**Mavi** gökte(ki) güneş (ve) ay kutlu imiş.” (Elegest I (E 10) 3)

bilge ögüm tapdım “**Bilge** anneme bağlandım.” (Çaa-Höl I (E 13) 1)

uyur begimke adrılıtım “**Kudretli** beyimden ayrıldım.” (Çaa-Höl V (E 17) 3)

kadır yagıda “**Güçlü** düşmanda” (Çaa-Höl VII (E 19) 1)

esiz atınız “**Zavallı** adınız” (Oçurı (E 26) 3)

tamkalığ yilkı “**Damgalı** at sürüleri” (Oçurı (E 26) 6)

kara saçın teg “**Kara** saçın gibi” (Oçurı (E 26) 7)

kalın yagıka “**Güçlü** düşmandan” (Altın-Köl I (E 28) 2)

esiz er eki oğlın birle ölti “**Zavallı** adam, iki çocuğuyla birlikte öldü.” (Uybat II (E 31) 5)

yèti aşnukı eşim “Yedi **eski** eşim” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 4)

erdem yürekim “**Kahraman** yüreğim” (Kızıl-Çıraa II (E 44) 1)

2.3.1.2. Belirtme Sıfatları

İsimleri; işaret, soru, belirsizlik ve sayı yoluyla gösteren sıfatlardır.

2.3.1.2.1 İşaret sıfatları

İşaret sıfatları nesnelerin yerlerini işaret yoluyla gösteren sözcüklerdir. İşaret sıfatları yalnız başlarına zamir görevindedir. Cümle içinde isimleri işaret ederek sıfat özelliği kazanır.

ol kanım “**O** hanım” (Haya-Baji (E 24) 2)

bo kan “**Bu** han” (Kızıl-Çıraa I (E 43) 6)

ol kan ur<ı> törömiş “**O** han, erkek (olarak) yaratılmış.” (Elegest III (E 53) 3)

2.3.1.2.2. Soru Sıfatları

Soru sıfatları, isimleri soru yoluyla belirten sözcüklerdir. Yenisey yazıtlarında soru sıfatı tespit edilememiştir.

2.3.1.2.3. Belirsizlik Sıfatları

Belirsizlik sıfatları; isimlerin özelliklerini, sayılarını, miktarlarını belirsiz bir biçimde gösteren sözcüklerdir. Belirsizlik sıfatı sadece bir örnekte geçmektedir.

kop bodun tike bilir erti “**Bütün** halk dikebilir idi.” (Uybat III (E 32) 3)

2.3.1.2.4. Sayı Sıfatları

Tek başlarına sayı isimleri olan bu sözcükler, isimlerin sayısını belirterek sayı sıfatı özelliği kazanır.

2.3.1.2.4.1. Asıl Sayı Sıfatları

Üç yétmiş yaşımka adrıltım “**Altmış üç** yaşımda öldüm.” (Uyuk-Turan (E 3) 4)

altı biñ yuntum “**Altı bin** atım” (Uyuk-Turan (E 3) 5)

tokuz at bodun “**Dokuz** adlı halk” (Barık I (E 5) 1)

altı uguş bodunda “**Altı** boylu halktan” (Barık I (E 5) 2)

Yüz er kadaşım uyurın üçün “**Yüz** erkek akrabam muktedir oldukları için” (Elegest I (E 10) 2)

Yüz erin elig öküzün tikdi “**Yüz** kişi (ve) **elli** öküz ile diktiler.” (Elegest I (E 10) 2)

Tokuz sekizon yaşım “**Yetmiş dokuz** yaşımda” (Elegest I (E 10) 6)

yedi böri öldürdüm “**Yedi** kurt öldürdüm.” (Begre (E 11)10)

2.3.1.2.4.2. Sıra Sayı Sıfatları

sekizinç yaş[ta?] “**Sekizinci** yaşımda” (Hemçik-Bom II (E 96) 1)

onunç ay “**Onuncu** ay” (Uyuk-Oorzak II (E 109) 1)

2.3.2. Yapıları Bakımından Sıfatlar

2.3.2.1 Basit Sıfatlar

Yapım eki almayan, kök halindeki sıfatlardır.

alp er özin alıtı kılmadıñ “**Güçlü, kahraman** askerin kendisini yakalatamadım.” (Altın-Köl I (E 28) 6)

ançıg eşitip bay apam el yarayu “Öylece işitip **zengin** ceddım yurda yararlı (işler yaptı).” (Kara-Yüs (E 39) 6)

say teg sarig altunum “Çakıl taşı gibi çok **sarı** altınım” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 5)

çıñız bar <..> “**Güçlü** olduğunuz (için)” (Abakan (E 48) 1)

ak taş “**Ak** taş” (Bedelig Valun (E 91) 1)

berk <...> berkim e ata beniñ tagım “**Sarp** <...> (Ey) yalçın kayam, babam, dağım” (Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/2)

2.3.2.2. Türemiş Sıfatlar

İsim kök veya gövdelerine yapım ekleri getirilerek oluşturulan sıfatlardır.

altunlig kemiş belimte bantım “**Altınlı** okluğu belime bağladım.” (Uyuk-Turan (E 3) 2)

üç yaşımnda kañsız kaldım “Üç yaşımnda **babasız** kaldım.” (Barık II (E 6) 1)

sekiz adaklıg barımıg üçün “Sekiz **ayaklı** malım mülküm için” (Begre (E 11) 3)

bedizlig kaya “**Resimli** (yazılı) kaya” (Tepsey I (E 111) 1)

2.3.2.3. Birleşik Sıfatlar

Birden fazla sözcüğün kendi anlamlarını koruyarak ya da değiştirerek tek bir anlam meydana getirecek şekilde bir araya gelmesinden oluşmuş sıfatlardır (Korkmaz, 2003: 346).

er atım kışk<a> baş ben “Erkeklik adım **Kısa Baş**’tır.” (Uyuk-Arjan (E 2) 5)

er atım ak baş atık inal öge ben “Erkeklik adım **Ak Baş** Atık Inal Öge(‘dir).” (Bay-Bulun II (E 49) 2)

2.4. Zamirler

Zamirler isimleri çeşitli yönlerden tutan sözcüklerdir. Zamirler nesnelerin dildeki gerçek karşılıkları olmadığı hâlde onların yerine geçebilen sözcüklerdir.

2.4.1. Şahıs Zamirleri

Varlıkları şahıslar hâlinde ve temsil suretiyle karşılayan sözcüklerdir (Ergin, 2003: 265). Orhon Türkçesindeki gerçek kişi zamirleri şunlardır: *bän* ~ *män* “ben”, *sän* “sen”, *biz* (çekimde *bizin*), *siz*. Üçüncü kişi zamiri yoktur. Bu görevi işaret zamiri ol “o, onlar” görür (Tekin, 2016: 111).

2.4.1.1. Teklik Birinci Şahıs Zamiri

ben teŋri elimke elçisi ertim “**Ben** kutlu (aziz) yurdumun elçisi idim.” (Uyuk-Tarlak (E 1) 1)

buŋ baŋa bunt<a> ermiş “Dert **ban**a burada (bu zamanda) erişmiş.” (Elegest I (E 10) 10)

yıta men “Ne acı! **Ben** (?)” (Elegest I (E 10) 12)

men yırıldım “**Ben** ayrıldım.” (Altın-Köl I (E 28) 1)

ben öltüm “**Ben** öldüm.” (Tuba III (E 37) 3)

2.4.1.2. Teklik İkinci Şahıs Zamiri

Yenisey yazıtlarında teklik ikinci şahıs zamiri tespit edilmemiştir.

2.4.1.3. Teklik / Çokluk Üçüncü Şahıs Zamiri

anta bökmedim “**Onlara** doymadım.” (Begre (E 11) 3)

anı bitigli “**Onu** hâkkeden” (Haya-Baji (E 24) 3)

aŋar <ü>çün <...> beŋü beŋü e tike bërdim “**Onun** için <...> ebedî ebedî taşımı dikiverdim.” (Demir-Sug (E 92) 2)

2.4.1.4. Çokluk Birinci Şahıs Zamiri

bizni erklig adırdı “**Bizi** güçlü (Tanrı) ayırdı.” (Altın-Köl I (E 28) 8)

teñrim çök bizke “(Ey) Tanrım! Amin! **Bize**,” (Tuba II (E 36) 2)

2.4.1.5. Çokluk İkinci Şahıs Zamiri

Çokluk ikinci şahıs zamirinin sadece bir örneği tespit edilmiştir.

sizij er at “**Sizin** erkeklik adınız” (Oçurı (E 26) 13)

2.4.1.6. Dönüşlülük Zamiri

Orhon Türkçesinde dönüşlülük zamirleri şunlardır: *käntü* “*kendi*”, *özüm* “*kendim*”, *özi* “*kendisi, kendileri*”. Bu sözcükler daha çok bir ismi ya da başka bir zamiri pekiştirmek için kullanılır (Tekin, 2016: 116).

edgü eşiniz özüñin *alpınız* “İyi eşiniz, **kendiniz**, yiğitleriniz” (Oçurı (E 26) 10)

alp er özin “Güçlü, kahraman askerin **kendisini**” (Altın-Köl I (E 28) 6)

özlük at özin “Has atların **kendilerini**” (Altın-Köl I (E 28) 6)

tugdum özümd[e] <...> “Doğdum. **Kendimde** <...>” (El-Bajı (E 68) 10)

2.4.2. İşaret Zamirleri

Nesneleri işaret yoluyla karşılayan sözcüklerdir. Orhon Türkçesinde iki işaret zamiri vardır: *bu* ve *ol* “*o*”. *ol* üçüncü kişi zamiri olarak da kullanılır. İşaret zamirlerinin çekim gövdeleri de sırasıyla *bun+* ve *an+* şeklindedir (Tekin, 2016: 114).

buñ bo ermiş “Sıkıntı **bu** imiş.” Barık III (E 7) 2)

elim kanım tersin bunta “Yurdum, hanım güç olanı? **bunda**” (Ak-Yüs I (E 38) 2)

bo er atım ögdem inal a<l>p “**Bu** erkeklik adım Ögdem Inal Alp” (Ak-Yüs I (E 38) 4)

bunu tüşürmek ertiniz “**Bunu** söylemek istediniz.” (Abakan (E 48) 6)

eldem taşın bunta dikti “Erdem taşını **buraya** dikti(ler).” (Bay-Bulun II (E 49) 4)

<*a*>*nt*<*a*> *kañım* “**Orada** babam” (Bayan-Kol (E 100) 3)

2.4.3. Soru Zamirleri

Orhon Türkçesinde, *kanı* “hani”, *kanta* “nerede?”, *kantan* “nereden?”, *kaçan* “ne zaman?”, *kaçça* “nereye?”, *kaltı* “nasıl?” soru sözcükleri vardır. Bu soru sözcükleri eskicil soru zamiri *ka(n)’ın çekimli şekilleri veya türevleridir (Tekin, 2016: 118).

kan<ı> ergey “**Hani** nerede?” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 7)

kan<ı> ergey “Hani **nerede**?” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 7)

êşim sıñarım kanta “Eşim (dostum), etrafımdakiler **nerede**?” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 8)

2.4.4. Belirsizlik Zamirleri

Belirsizlik zamirleri, isimleri belirsiz olarak tutan sözcüklerdir. Belirsizlik zamirleri, tıpkı isimler gibi isim çekim eklerini alabilirler.

<...> [i]çinte bêş alkusı artuk begimis? “İçinde (**herkesten**?) beş fazlası (olan) beyimiz” (Podkuninskaya (E 71) 1)

alkunı kün ay körü yoruyur ben “**Her şeyi**, güneş ve ayı görüyorum.” (Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/1)

2.5. Zarflar

Fiileri, filimsileri, sıfatları ve kendi türlerini çeşitli yönlerden tamamlayan sözcüklerdir.

2.5.1. Görevleri Bakımından Zarflar

2.5.1.1. Yer Zarfları

Orhon Türkçesinde yer zarfları şu eklerle türetilir: +A, +DXn, +gArU, +rA, +rU, ve +DA (Tekin, 2016: 126). Yenisey yazıtlarında +A ve +rA ekiyle yapılmış zarflar tespit edilmiştir.

<...> üze “**üzerinde**” (Kara-Sug (E 9) 4)

üze teŋri yarlıkadı “**Üstte** (ebedî) gök lütfetti.” (Uybat III (E 32) 5)

kpbā üzrekine? “<...> **üsttekine**?” (Ust-Kulog (E 135) 1)

2.5.1.2. Zaman Zarfları

Orhon Türkçesinde zaman zarfları şu eklerle türetilir: *+A*, *+tüz*, *+(X)n* ve *+tı*. Aslında isim olan *kün* “gün” ve *tün* “gece” sözcükleri tek başlarına zarf olarak da kullanılır (Tekin, 2016: 131).

b[ar]s? yлта er[ti] “Pars? **yılında** idi.” (Elegest I (E 10) 9)

oglan atım çuwuç inal [ér]te atım kümül öge “Çocukluk adım Çuvuç Inal, **sonraki** adım Kümül Öge(‘dir).” (Köjeelig-Hovu (E 45) 1)

2.5.1.3. Durum / Nasıllık-Nicelik / Hâl Zarfları

Orhon Türkçesinde durum zarfları şu eklerle türetilir: *+çA*, *+DI*, ve *(X)n* (Tekin, 2016: 132).

yogum ança ermiş “Yoğ törenim **böyle** imiş.” (Oznaçennaya I (25) 7)

er erdem bolsar andag ermiş “Erkeklik kahramanlığı olursa **öyle** imiş.” (Altın-Köl II (E 29) 8)

ançığ eşitip “**Öylece** işitip” (Kara-Yüs (E 39) 6)

2.5.1.4. Miktar Zarfları

Bir zarfın, bir sıfatın veya fiildeki oluş ve kılışın ölçüsünü, miktarını ve derecesini belirleyen zarflardır. Kullanımda *ne kadar*, *ne derece* sorularına karşılık oluştururlar (Korkmaz, 2003: 517).

üç kata tegzinti “Üç **defa** (her yeri) dolaştı.” (Uybat II (E 31) 4)

yërde artuk erdemi bar üçün “Yeryüzünde erkeklik kahramanlığı **çok** olduğu için” (Abakan (E 48) 9)

elimde bës kata tegzin[ti]m “Yurdumu beş **kez** dolaştım.” (Elegest III (E 53) 2)

2.5.1.5. Soru Zarfları

Yenisey yazıtlarında soru zarfı tespit edilememiştir.

2.5.2. Yapıları Bakımından Zarflar

2.5.2.1. Basit Zarflar

Basit zarf, herhangi bir yapım eki almamış zarflardır.

b[ar]s? yulta er[ti] “Pars? **yılında** idi.” (Elegest I (E 10) 9)

uygur kanda berü kel[tim] “Uygur kağanından **geri** geldim.” (İyme I (E 73) 7)

2.5.2.2. Türemiş Zarflar

İsim ve fiil kök ve gövdelerine işletme eki getirilerek oluşturulan zarflardır.

üze teñri yarlıkadı “Üstte (ebedî) gök lütfetti.” (Uybat III (E 32) 5)

yérde artuk erdemi bar üçün “Yeryüzünde erkeklik kahramanlığı **çok** olduğu için”
(Abakan (E 48) 9)

elimde beş kata tegzin[ti]m “Yudumu beş **kez** dolaştım.” (Elegest III (E 53) 2)

kpbā üzrekine? “<...> üsttekine?” (Ust-Kulog (E 135) 1)

2.5.2.3. Birleşik Zarflar

Genellikle iki ayrı sözcükten oluşan ve anlamca sadece bir kavrama karşılık gelen sözcüklerdir (Korkmaz, 2003: 492).

er erdem bolsar andag ermiş “Erkeklik kahramanlığı olursa **öyle** imiş.” (Altın-Köl II (E 29) 8)

ançığ eşitip “Öylece işitip” (Kara-Yüs (E 39) 6)

2.6. Edatlar

Tek başına anlamı olmayan, hiçbir nesne ve hareketi karşılamayan anlamlı sözcüklerle birlikte kullanılarak anlam ve görev kazanan sözcüklerdir. Edatlar; ünlem edatları, bağlama edatları ve son çekim edatları olmak üzere üç çeşittir (Buran, vd., 2012: 230).

2.6.1. Ünlem Edatları

Ünlem edatları duygu ve heyecanları, keder, hayıflanma, ızdırap, nefret, sevinç, coşkunluk vb. ruh hallerini; doğa seslerini, seslenmeleri; tasdik, red, sorma, gösterme gibi beyan biçimlerini ifade eden edatlardır (Ergin, 2003: 349).

*kadaşım adrıldım **ıy*** “Akrabalarımından ayrıldım, **yazık!**” (Çaa-Höl I (E 13) 2)

*teñri elimke bökmedim **esizim e yita*** “Kutlu yurduma doymadım, **ne yazık!** Eyvah!” (Uyuk-Turan (E 3)2)

*esiz **bagır** közüñin on?* “Ne yazık! **Vah!** Gözünüzle on?” (Oçurı (E 26) 11)

*inilig bört una(?) bars adrılm<a> **yitu*** “Kardeşlerim Una (ve) Bars’tan ayrıldım, **ne acı!**” (Altın-Köl I (E 28) 5)

*er başı **yita** açığ* “Askerin başı, **eyvah!** Ne acı!” (Abakan (E 48) 2)

*er başı **yita** **açığ*** “Askerin başı, eyvah! **Ne acı!**” (Abakan (E 48) 2)

*[b]ökmedi **esisim e*** “Doymadı, **ne yazık!**” (Podkuninskaya (E 71) 6)

esiz umay ... “**Ne yazık!** Umay...” (Uyuk-Oorzak III (E 110) 4)

*ulugum <a> kiçigim e bökmedim e **yita esizlerim e*** “Büyüğüme, küçüğüme doymadım, eyvah! **Ne yazık!**” (Yeerbek I (E 147) 5)

***esizni** sözleti bitiyür ben* “**Ne yazık!** Sözlerimi yazıyorum.” (Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/3)

2.6.2. Bağlama Edatları

Bunlar sözcükten küçük dil birliklerini, sözcükleri, sözcük gruplarını ve cümleleri şekil ve anlam açısından birbirine bağlayan, aralarında bir bağlantı kuran edatlardır (Ergin, 2003: 352).

***üçün** bökmedim* “**İçin** doymadım.” (Barık IV (E 8) 1)

*Yüz er kadaşım uyurın **üçün*** “Yüz erkek akrabam muktedir oldukları **için**” (Elegest I (E 10) 2)

*beg erdem **üçün** birle bardım* “Bey (olduğu) **için** birlikte bardım” (Elegest I (E 10) 6)

*beg erdem üçün **birle** bardım* “Bey (olduğu) için **birlikte** bardım” (Elegest I (E 10) 6)

*sekiz adaklıg barımıg **üçün*** “Sekiz ayaklı malım mülküm **için**” (Begre (E 11) 3)

*bodun ara bulgak **üçün*** “Halk arasında karışıklık olduğu **için**” (Çaa-Höl III (E 15) 1)

*uyur kadınım <ü>**çün** öldüm* “Kudretli kaynım **için** öldüm.” (Çaa-Höl V (E 17) 2)

*êliñiz **üçün** kazganu* “Yurdunuz **için** kazanarak” (Oçurı (E 26) 4)

*esiz er êki oğlın **birle** ölti* “Zavallı adam, iki çocuğuyla **birlikte** öldü.” (Uybat II (E 31) 5)

2.6.3. Son Çekim Edatları

İşletme eki görevi üstlenen edatlardır. İsimlerden sonra gelerek isimlerin çeşitli zarf hâllerini yaparlar (Ergin, 2003: 365-366).

*kara saçın **teg*** “Kara saçın **gibi**” (Oçurı (E 26) 7)

*say **teg** sarig altunum* “Çakıl taşı **gibi** çok altınım” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 5)

*... **tegi** ö<z> yërimin beg<i> ögür* “... **kadar** öz yurdumun beyi(ni) över(im).” (Bay-Bulun I (E 42) 1)

*<...>ñu kayası bitidin? **teg** bit[idim]* “<...>ngu kayasına kazıdığın **gibi** kazıdım.” (Ust-Kulog (E 135) 2)

2.7. Fiiller

İş, oluş ve hareket bildiren sözcüklerdir. Fiilleri *görevleri, kullanılışları, çatıları* ve *yapıları* bakımından dört ana başlıkta sınıflandırdık.

2.7.1. Görevleri Bakımından Fiiller

2.7.1.1. Asıl Fiiller

Hareket ifadesi taşımak suretiyle tek başlarına kullanılan fiillerdir (Özkan, vd., 2001: 530).

*begrekim e esizim e **adrıltım*** “Soylu beyimden, ne yazık ki, **ayrıldım**.” (Barık I (E 5) 3)

*kañım beg erdem için birle **bardım*** “Babam, bey, kahraman (olduğu) için, birlikte **gittim**.” (Elegest I (E 10) 6)

*alp köğşin? oluru **kaltı*** “Kahraman Köğşin(ler)? oturup **kalsın**.” (Abakan (E 48) 5)

*tugdı turñañ **artzun*** “Doğan turnanız **çoğalsın**.” (Abakan (E 48) 5)

*üç yüz bodrak yuntumka **bökmedim*** “Üç yüz kahverengi atıma **doymadım**.” (Tuva D (E 55) 1)

2.7.1.2. Yardımcı Fiiller

İsim soylu sözcükleri fiilleştiren ya da kendilerinden önce gelen asıl fiillere çeşitli fonksiyonlar (yeterlik, çabukluk, devamlılık gibi.) yükleyen, böylece birleşik fiil grupları kuran fiillerdir (Özkan, vd., 2001:530).

*êçim kişi **kıldı*** “Ağabeyim büyüttü.” (Barık II (E 6) 2)

*kümülüg er üktüş **boltı*** “Kümül askeri çoğaldı.” (Köjeelig-Hovu (E 45) 9)

*yawızıg kümülümün bedük **kıltım*** “Sefil ve perişan Kümül halkımı büyüttüm.” (Köjeelig-Hovu (E 45) 10)

*bağlıg **bo<I>zun*** “bağlı (tabi) olsun!” (Kök Haya/2)

2.7.2. Ek Fiil

Ek fiilin iki görevi vardır. Bunlardan birincisi isimlere gelerek onları yüklem yapar. İkincisi ise basit zamanlı fiillere gelerek onları birleşik zamanlı fiil yapar.

*altı bağ bodunta beg<i> **ertim*** “Altı birleşik boyun beyi **idim**.” (Uyuk-Tarlak (E 1) 2)

*bun bo **ermiş*** “Sıkıntı bu **imiş**.” (Barık III (E 7) 2)

*beñüsü(i?) yok **ermiş*** “Ebedî taşı yok **imiş**.” (Kara-Sug (E 9) 3)

*kök teñride kün ay esiz **ermiş*** “Mavi gökte(ki) güneş (ve) ay kutlu **imiş**.” (Elegest I (E 10) 3)

*b[ar]s? yılda **er[ti]*** “Pars? yılında **idi**.” (Elegest I (E 10) 9)

beñüm ermiş “Ebedî taşım **imiş**.” (Çaa-Höl I (E 13) 5)

anıñın? erti “Onun **idi**.” (Haya-Başı (E 24) 3)

bakırı buñsuz erti “Bakırı (parası) sıkıntısız **idi**.” (Oçurı (E 26) 7)

atsar alp ertiñiz “Atsanız kahraman **idiniz**.” (Altın-Köl I (E 28) 5)

tutsar küç ertiñiz “Tutsanız güç(lü) **idiniz**.” (Altın-Köl I (E 28) 5)

2.7.3. Kullanışları Bakımından Fiiller

2.7.3.1. Çekimli Fiiller

Çekimli fiiller şekle, zamana, şahsa bağlanmış bir hareketi karşılayan sözcüklerdir (Ergin, 2003: 281).

2.7.3.1.1. Şahıs Ekleri

Şahıs ekleri, çekimli fiillerde hareketi yapan ya da olan şahsı ifade eden eklerdir. Fiil kök ve gövdeleri çekimli hâle girerek kullanım alanına çıkarken önce şekil ve zaman eklerini alırlar (Ergin, 2003: 282).

2.7.3.1.1.1. Teklik Birinci Şahıs Eki

beg<i> ertim “Beyi idim.” (Uyuk-Tarlak (E 1) 1) :er-ti-m

ëşim <u>rum azışdım “Eşim(den), çocuk(lar)ım(dan), ayrıldım.” (Uyuk-Arjan (E 2) 1) :az-ış-dı-m

elim êtdim “Yurdumu düzene soktum.” (Uyuk-Arjan (E 2) 2) :êt-di+m

bökmedim adrıltım “Doymadım, ayrıldım.” (Uyuk-Turan (E 3) 1) :bök-me-di-m

bökmedim adrıltım “Doymadım, ayrıldım.” (Uyuk-Turan (E 3) 1) :adır-ıl-tı-m

altunlig kemiş belimte bantım “Altınlı okluğu belime bağladım.” (Uyuk-Turan (E 3) 2) :ba-n-tı-m

üç yaşımda kañsız boldım “Üç yaşımda babasız kaldım.” (Barık II (E 6) 1) :bol-du-m

buñusuz ulgatım “Sıkıntısızca büyüdüm.” (Barık III (E 7) 2) :ulug-a-tı-m

tugdum ben “Doğdum.” (Kara-Sug (E 9) 2) :tug-du-**m**

altınlıg kêş egnin yû<d>tüm “Altınlı okluğu sırtıma vurdum.” (Elegest I (E 10) 5) :yüd-tü-**m**

<...> öldüm “<...> öldüm.” (Çaa-Höl XI (E 23) 3) :öl-dü-**m**

kök teŋride künge azdım “Mavi gökteki güneşten ayrıldım.” (Köjeelig-Hovu (E 45) 5) :az-dı-**m**

2.7.3.1.1.2. Teklik İkinci Şahıs Eki

alp er özin alıtı kılmadıŋ “Güçlü, kahraman askerin kendisini yakalatamadın.” (Altın-Köl I (E 28) 6) : kıl-ma-dı-**ŋ**

üç erig almadıŋ “Üç askeri almadın.” (Altın-Köl I (E 28) 6) : al-ma-dı-**ŋ**

2.7.3.1.1.3. Teklik / Çokluk Üçüncü Şahıs Eki

êçim kişi kıldı “Ağabeyim büyüttü.” (Barık II (E 6) 2)

yüz erin eliğ öküzün tikdi “Yüz kişi (ve) elli öküz ile diktiler.” (Elegest I (E 10) 2)

on ay êletdi ögüm “Annem on ay (karnında) taşıdı.” (Altın-Köl I (E 28) 1)

<u>na barsım adrılı bardı “Una Bars ayrılıverdi.” (Altın-Köl I (E 28) 7)

külüg bitidi “(Bu yazıtı) Külüg yazdı.” (Mugur-Sargol I (E 136) 2)

2.7.3.1.1.4. Çokluk Birinci Şahıs Eki

adrılı bardımız “Ayrılıverdik.” (Çaa-Höl VI (E 18) 3) :bar-dı-**mız**

tört iniligü ertimiz “Dört kardeş idik.” (Altın-Köl I (E 28) 8) :er-ti-**miz**

yêti urı [o]glı <bar> üçün tike bértimiz “Yedi erkek çocuğu olduğu için dikebildik.” (Abakan (E 48) 9) :bêr-ti-**miz**

teŋri kulı adrılıtımız “Tanrı kulu(ndan) ayrıldık.” (Çer-Çarık (E 69) 2) :adır-ıl-tı-**mız**

2.7.3.1.1.5. Çokluk İkinci Şahıs Eki

körmez ertiniz “Görmediniz.” (Oçurı (E 26) 11) :er-ti-**ŋiz**

ökünmediñiz y[ıta] “Pişman olmadınız. Ne yazık!” (Oçurı (E 26) 12) : ök-ün-me-di-**ñiz**,
kõ-r-me-di-**ñiz**, büt-me-di-**ñiz**

êld<e> tüşürtüñüz “Yurda getirdiniz.” (Altın-Köl I (E 28) 3) :tüş-ür-tü-**ñüz**

atsar alp ertñiz “Atsanız kaharaman idiniz.” (Altın-Köl I (E 28) 5) :er-ti-**ñiz**

tutsar küç ertñiz “Tutsanız güç(lü) idiniz.” (Altın-Köl I (E 28) 5) :er-ti-**ñiz**

yalawaç barıpan kelmediñiz “Elçi (olarak) gidip gelmediniz.” (Uybat I (E 30) 5) :kel-
me-di-**ñiz**

kadaşım erin eñleyü yogladıñ<ız> “Akraba(lar)ım erleriyle avlanıp, yoğ töreni
yaptınız.” (Bay-Bulun I (E 42) 5) :yo-g+la+dı+**ñız**

2.7.3.1.2. Şekil ve Zaman Ekleri

2.7.3.1.2.1. Bildirme Kipleri

Adından da anlaşılacağı üzere, bu kipler yapılmış, yapılmakta veya yapılacak olan işleri haber verme, yargı hâlinde bildirme niteliği taşıyan kiplerdir (Korkmaz, 2003: 583).

2.7.3.1.2.1.1. Görülen Geçmiş Zaman Eki

Eski Türkçede bu zamanın eki iyelik eki almış –D ekidir. Başka bir deyişle, ekler dahil tekil 1. kişi için –DXm, çoğul 1. kişi için –DXmXz, tekil 2. kişi için –DXñ ya da –DXg, çoğul kişi için -DXñXz ya da –DXgXz, tekil ve çoğul 3. kişi için de –D’ dır. Bu eklerin öncesi olan ötümlü /d/ dişsili /l/, /n/, /r/ ünsüzlerinden sonra ötümsüzleşerek /t/ olur (Tekin, 2016: 166).

üç yëgirmi altı elim kanım a adrıldım “On üç yurdumdan(?), hanımdan ayrıldım.”

(Barık I (E 5) 2) :adır-ıl-**dı**-m

üç yaşımda kañsız boldım “Üç yaşımda babasız kaldım.” (Barık II (E 6) 1) :bol-**du**-m

êçim kişi kıldı “Ağabeyim büyüttü.” (Barık II (E 6) 2) :kıl-**dı**

bunusuz ulgatım “Sıkıntısızca büyüdüm.” (Barık III (E 7) 2) :ulug+a-**tı**-m

tugdım ben “Doğdum.” (Kara-Sug (E 9) 2) :tug-**du**-m

Yüz erin elig öküzün tikdi “Yüz kişi (ve) elli öküz ile diktiler.” (Elegest I (E 10) 2) :tik-
di

altınlığ kēş egnin yü<d>tüm “Altınlı okluğu sırtıma vurdum.” (Elegest I (E 10) 5) :yüd-
tü-m

birle bardım “Birlikte gittim.” (Elegest I (E 10) 6) :bar-**dı-m**

kün e ay a azdım a “Güneş ve aydan ayrıldım.” (Begre (E 11) 2) :az-**dı-m**

elimke tapdım “Yurduma bağlandım.” (Çaa-Höl I (E 13) 1) :tap-**dı-m**

on ay eletdi öğüm “Annem on ay (karnında) taşıdı.” (Altın-Köl I (E 28) 1) :elet-**di**

eld<e> tüşürtünjüz “Yurda getirdiniz.” (Altın-Köl I (E 28) 3) :tüş-ür-**tü-jüz**

alp köğşin? oluru kaltı “Kahraman Köğşin(ler)? oturup kalsın.” (Abakan (E 48) 5) :kal-
tı

<...> yaşım da adrıldım “<...> yaşım da ayrıldım.” (El-Bajı (E 68) 2) :adır-ıl-**dı-m**

beglik kümüş bértimiz “Beylik (için) gümüş verdik.” (Kopön Altın Küp I (E 81)) :bér-
tı-miz

erim bökmedim “Askerime doymadım.” (Hemçik-Bom II (E 96) 1) :bök-me-**dı-m**

2.7.3.1.2.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki

Eski Türkçede bu ekin –mış, -miş olarak düz biçimleri vardı. Batı Türkçesinde de ilk dönemlerde düz şekilli geçmiş, Eski Anadolu Türkçesinde de her zaman bu şekilde devam etmiştir. Ekin yuvarlak biçimleri Osmanlıcanın sonlarına doğru ortaya çıkarak bugünkü çok şekillilik oluşmuştur (Ergin, 2003: 300).

bun bo ermiş “Sıkıntı bu imiş.” (Barık III (E 7) 2) :er-**miş**

benjüsü(i?) yok ermiş “Ebedî taşı yok imiş.” (Kara-Sug (E 9) 3) :er-**miş**

tegmış “Saldırmış.” (Oçurı (E 26) 8) :teg-**miş**

erdem için tuga bértmiş “Kahramanlık için doğu vermiş.” (Uybat I (E 30) 1) :bér-**miş**

elç<i> ergeñe igidmişim “Elçi Ergene(yi) besleyip büyüttüm.” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 8) :igid-**miş**-im

ol kan ur<i> törö**miş** “O han, erkek (olarak) yaratılmış.” (Elegest III (E 53) 3) :törö-**miş**

teñri elimde tegzinmişim “Kutlu yurdumda dolaşıp durmuşum.” (Yeerbek I (E 147) 3) :teg-iz-in-**miş**-im

êçim <...> temiş “Ağabeyim <...> demiş.” (Ozernaya II) :te-**miş**

2.7.3.1.2.1.3. Geniş / Şimdiki Zaman Eki

Türkiye Türkçesinde geniş zaman ile şimdiki zaman kipleri farklı eklerle gösterilirken Eski Türkçede aynı eklerle gösterilmekteydi. Eski Türkçede /-r/, /-Ir/, -Ur/, /-Ar/ ve /-yUr/ ekli geniş zaman-şimdiki zaman eylem sıfatı sona alınmış kişi zamirleri ile geniş zaman-şimdiki zaman kipini kurar. Geniş zaman-şimdiki zaman kipinin olumsuz biçimi -mAz ekli eylem sıfatı ile onu izleyen bir kişi zamirinden oluşur. 3. kişi zamirsiz biçimdedir (Tekin, 2016: 169).

çor apası barur “Çor’un cediti gider.” (Çaa-Höl VI (E 18) 1) :bar-**ur**

kanıñız yoklayur “Hanınız göğe yükselir.” (Oznaçennaya I (25) 6) yo-k+la-y-**ur**

kadaşlarıñız kazganur “Akrabalarınız kazanır.” (Oznaçennaya I (25) 6) :kazga-n-**ur**

yoklamaz biz “Göğe yükselmeyiz.” (Uybat III (E 32) 9) :yo-k+la-**maz** biz (**Olumsuz**)

kiş[i]de yeg tiker biz “Kişiler içinde (en) iyi (biz) dikeriz.” (Abakan (E 48) 1) :tik-**er** biz

bunka taşın beñkü tiker men “Buraya taşını ebedî (kalmak üzere) dikiyorum.” (Abakan (E 48) 6) :tik-**er** men

...kılur biz... “...yaparız...” (Novosyolovo (E 144) 1) :kıl-**ur** biz

alkunı kün ay körü yoruyur ben “Her şeyi, güneş ve ayı görüyorum.” (Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/1) :kö-r-ü yori-y-**ur** ben

2.7.3.1.2.1.4. Gelecek Zaman Eki

Orhon Türkçesinde gelecek zaman -sIk, -DAçI, çI ve -gAy ekleri ile yapılırdı. -sIk ekli gelecek zaman fiil adı yüklem olarak da kullanılır (Tekin, 2016: 170-71-72).

Yenisay Yazıtlarında gelecek zaman kipinde çekimlenmiş fiil tanıklanmamıştır.

2.7.3.1.2.2. Tasarlama Kipleri

Tasarlama kipleri, fiilin olumlu veya olumsuz yöndeki gelişmesini; tasarlanan istek, emir, şart ve gereklilik kavramları içinde veren kiplerdir (Korkmaz, 2003: 647).

2.7.3.1.2.2.1. Gereklilik Kipi

Yenisey yazıtlarında gereklilik kipi ile çekimlenmiş fiil tespit edilmemiştir.

2.7.3.1.2.2.2. Şart Kipi

Eski Türkçede şart kipi, fiil tabanlarına *-sar / -ser* şekil ekine 1. tip şahıs unsurlarının getirilmesiyle oluşturulur (Eraslan, 2012: 348).

erdem b[ol]sar bodunug erk bodunug “Kaharaman olursa(n) güçlü halk (olur).” (Altın-Köl II (E 29) 4) :bol-sar

er erdem bolsar andag ermiş “Erkeklik kahramanlığı olursa öyle imiş.” (Altın-Köl II (E 29) 8) :bol-sar

2.7.3.1.2.2.3. İstek Kipi

Bu kip fiile istek, niyet, arzu kavramlarını veren bir tasarlama kipidir (Korkmaz, 2007: 648). Yenisey yazıtlarında istek kipi sadece bir sözcükte tespit edilmiştir.

ersedim “Askerlerimi özledim.” (Altın-Köl I (E 28) 8)

2.7.3.1.2.2.4. Emir Kipi

Emir kipi, yapılması istenen işi kesinliğe bağlayarak emir biçiminde ifade eden bir gramer kalıbıdır (Korkmaz, 2003: 665). Eski Türkçede emir kipi normal emir kipi ve pekiştirmeli emir kipi olmak üzere iki çeşidi vardır. Normal emir kipinin özel bir eki yoktur, fiil kök ve gövdesiyle bir ve aynıdır. Pekiştirmeli emir kipi ise *-gII* eki ile yapılır (Tekin, 2016: 163).

2.7.3.1.2.2.4.1. 1. Teklik Kişi Emir Eki –(A)yIn

elim utuşıña azıp kala<y>ın adrılayın “Yurdum uğruna çekip gideyim, ayrılalım.” (Elegest I (E 10) 9) :kal-ayın

elim utuşına azıp kala<y>ın adrılayın “Yurdum uğruna çekip gideyim, ayrılalım.” (Elegest I (E 10) 9) :adır-ıl-**ayın**

b[ar]s? yıltā er[ti ya]lıkayın “Pars? yılında idi. Tek başıma kalayım.” (Elegest I (E 10) 9) :yalık-**ayın**

2.7.3.1.2.2.4.2. 2. Teklik Kişi Emir Eki -gII

katıglangıl “Çalışın (çalalayın)” (Begre (E 11) 1) :katıg+la-n-**gıl**

êşid kara senjir keçig “İşit Kara Sengir Geçidi’nde” (Haya-Baji (E 24) 4)

adrılma “Ayrılmayın.” (Altın-Köl I (28) 6)

seçlinme “Seçilip ayrılmayın.” (Altın-Köl I (28) 6)

altun soña yış kēyiki artgıl taşgıl “Altun Songa (ormanlık) Dağı’nın yabani hayvanları artsın, çoğalsın.” (Altın-Köl I (E 28) 7) :art-**gıl**, taş-**gıl**

2.7.3.1.2.2.4.3. 3. Teklik Kişi Emir Eki

iç yēr eliki artzun “İç yer geyiği artsın!” (Abakan (E 48) 4) :art-**zun**

bağlıg bo<l>zun “Bağlı (tabi) olsun!” (Kök Haya/2) :bol-**zun**

2.7.3.1.2.2.4.4. 2. Çokluk Kişi Emir Eki -(X)η

kara bodunum katıglanıη “Avam halkım, çalışın çabalayın.” (Elegest I (E 10) 7) :katıg+la-n-**ıη**

el törösın ıdmanı “Yurdu, yasaları elden bırakmayın.” (Elegest I (E 10) 7) :ıd-ma-**ıη**

yüz yaşayın a “Yüz (yıl) yaşayın!” (Tuba II (E 36) 1) :yaş+a-**y-ın**

atlıg bolunı “Unvanlı olun!” (Devlet Ermitaj’ından Gümüş Kap) :bol-**unı**

in<i>lig bolunı “Kardeş olun!” (Devlet Ermitaj’ından Gümüş Kap) :bol-**unı**

2.7.3.2. Birleşik Zamanlı Çekimler

Bildirme ve tasarlama kipleri ile bildirilen ve tasarlanan hareketlerin belirli geçmiş zamanda, duyulan geçmiş zamanda ya da şart biçiminde ortaya çıktığını veya

çıkacağını ifade etmek için birleşik çekimlere başvurulur. Birleşik zamanlı çekim iki çekimli fiilin bir araya gelmesinden, birlikte kullanılmasından oluşur (Ergin, 2003: 319-20). Eski Türkçede birleşik çekim oluşturmak için kullanılan yardımcı fiil, ana yardımcı fiili –er “olmak, mevcut olmak” fiilidir (Eraslan, 2012: 351).

2.7.3.2.1. Hikâye

Hikâye birleşik çekimde ana fiil herhangi bir kipte, yardımcı er– fiili ise belirli geçmiş zaman kipinde bulunur (Eraslan, 2012: 352).

kara körmez ertiñiz saçıg? <...> “Kara? görmezsiniz. saçı <...>” (Oçurı (E 26) 11)

kop bodun tike bilir erti “Bütün halk dikebilir idi.” (Uybat III (E 32) 3)

2.7.3.2.2. Rivayet

Yenisay yazıtlarında rivayet birleşik çekimli fiil tespit edilmemiştir.

2.7.3.2.3. Şart

Yenisay yazıtlarında şart birleşik çekimli fiil tespit edilmemiştir.

2.7.4. Çatıları Bakımından Fiiller

Öznenin fiili yapmasına, fiilin etkisi altında kalmasına, fiile belli biçimlerde ilgili olmasına göre fiil tabanının çekimden önce aldığı çeşitli görünümlere çatı adı verilir (Özkan, Esin, Tören, 2001: 532).

Fillerde çatıyı özne-yüklem ilişkisi ve nesne yüklem ilişkisi olarak iki ana başlık altında incelenebilir:

2.7.4.1. Özne-Yüklem İlişkisi

2.7.4.1.1. Etken Fiiller

Etken çatı yüklem tarafından belirtilen işin özne tarafından doğrudan doğruya yapıldığını gösteren eksiz, yalın çatıdır (Korkmaz, 2003: 545).

uyur kadının <ü>çün öldüm yita “Kudretli kaynım için öldüm, ne acı!” (Çaa-Höl V (E 17) 2)

elimde dört tegzindim “Yurdumun dört bi tarafını **dolaştım**.” (Altın-Köl II (E 29) 2)

bir yetmiş yaşımga kök tenride künge azdım “Altmış bir yaşımda mavi gökteki güneşten **ayrıldım**.” (Köjeelig-Hovu (E 45) 5)

er erdemi <ü>çün elimde tapdım “Erkeklik kahramanlığı için yurduma bağlandım.” (Telele (E 46) 2)

tagdaki kara adığıg eligin tut[dum] “Dağdaki kara ayıların ellisini **yakaladım**.” (El-Bajı (E 68) 18)

külüg bitidi “Külüg **yazdı**.” (Mugur-Sargol I (E 136) 2)

2.7.4.1.2. Edilgen Fiiller

Etken fiillere $-(I)l-$ / $-(U)l-$ ve $-(I)n-$ / $-(U)n-$ ekleri getirilerek oluşturulan fiillerdir. Bu fiillerde işi yapan (özne) belli değildir.

bir yaşımta ataçımka adrındım “Bir yaşımda babacığımdan **ayrıldım**.” (Uybat III (E 32) 14)

adrılıtm seçlintim yita “(Sizlerden) **ayrıldım**, ayrıldım eyvah!” (Kızıl-Çıraa I (E 43) 2)

2.7.4.1.3. Dönüşlü Fiiller

Yapılan işin yapana döndüğünü veya bir işin kendi kendine yapıldığını ya da olduğunu gösteren bir çatı türüdür. (Korkmaz, 2003: 550). Dönüşlü çatısı $-(I)l-$ / $-(U)l-$ ve $-(I)n-$ / $-(U)n-$ ekleri ile yapılır.

altunlig kemiş belimte bantım “Altınlı okluğu belime **bağladım**.” (Uyuk-Turan (E 3) 2)

altı yaşımta kaşırardım bilinmedim “Altı yaşımda babasız kaldım, **bilmedim**.” (Uybat III (E 32) 16)

aşnukı atlarım eşintim “Önceki atlarımı **koşturdum**.” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 4)

iş kem ügüz beñü yerlendim “İş Kem Irmağı’nın (kenarına) ebedî (olarak) **yerleştim**.” (Bay-Bulun I (E 42) 5)

mugruñ et özüm kazga <ntı>m “Mugur’u canımla **kazandım**.” (Bayan-Kol (E 100) 3)

2.7.4.1.4. İşteş Fiiller

İşteş çatı, fiillere -(X)ş ekinin getirilmesiyle oluşturulur. İşteş fiillerde karşılıklı ya da ortaklaşa yapılma anlamı vardır.

eşim <u>rim azışdım “Eşim(den), çocuk(lar)ım(dan), **ayrıldım**.” (Uyuk-Arjan (E 2) 1)

kuyda kunçuyum a bökişmedim “Obada eşimden **ayrıldım**.” (Herbis-Baarı (E 59) 2)

kem katun kawışıp? “Kem (ve) Katun (ırmakları) **kavuşarak**” (Novosyolovo (E 144) 1)

2.7.4.2. Nesne-Yüklem İlişkisi

2.7.4.2.1. Geçişli Fiiller

Nesne alabilen fiillerdir. Geçişli fiiller “neyi” ve “kimi” sorularına yanıt verir.

körmediniz bütmediniz “**Görmediniz**, inanmadınız.” (Oçurı (E 26) 12)

uyurun için benğümün tike berti “Muktedir oldukları için ebedî taşımı **dikiverdiler**.” (Altın-Köl I (E 28) 9)

akbay? uruğun artınga altım “Akбай boyunu arkama **aldım**.” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 10)

2.7.4.2.2. Geçişsiz Fiiller

Bu fiiller belirtili ya da belirtisiz nesne alamazlar.

kaşım beg erdem için birle bardım “Babam, bey, kahraman (olduğu) için, birlikte **gittim**.” (Elegest I (E 10) 6)

ökünmediniz “**Pişman olmadınız**.” (Oçurı (E 26) 12)

iç sü anlıg öl[ti] “İç (hassa) ordu başı Anglıg **öldü**.” (Kara-Yüs (E 39) 2)

sekiz adaklıg barımım bağşım a tirig bökmedim “sekiz ayaklı malım mülküne, bakşıma? hayattayken **doymadım**.” (Bay-Bulun I (E 42) 6)

teñr<i> elimke er erdemin için uyğur kanda berü kel[tim] “Kutlu yurduma, erkeklik kahramanlığım için geri **geldim**.” (İyme I (E 73) 7)

2.7.4.2.3. Ettirgen Fiiller

Ettirgen çatı, yapma, etme bildiren geçişli fiiller ile olma bildiren geçişsiz fiilleri; yapma, yaptırma ve ettirme bildiren geçişli fiillere çeviren bir çatı türüdür. Başlıca ekleri *-DIr-* / *-DUr-*, *-(I)t-* / *-(U)t-*, *-(I)r-* / *-(U)r-*, *-Ar-*, *-DAr-*, *-(I)z-* / *-(U)z-* 'dur (Korkmaz, 2003: 555).

özin alıp konturmadım “Kendini alıp başka yere **yerleştirmedim**.” (Bayan-Kol (E 100) 3)

2.7.4.2.4. Oldurgan Fiiller

Geçişsiz fiillere “*-t-*, *-r-*, *-tır/tir-*” eklerinden birisi veya ikisi getirilerek geçişli duruma dönüşen fiillerdir.

çiwiligde bir tegimde sekiz er öldürdüm “Çivilig’de bir saldırıda sekiz adamı **öldürdüm**.” (Elegest I (E 10) 8)

on ay életdi ögüm e kelürti “Annem, on ay (karnında) taşıdı (ve) **doğurdu**.” (Altın-Köl I (E 28) 1)

iniñizke eçiñizke ingen yüki éld<e> tüşürtünüz “Kardeşinize, ağabeylerinize, dışı devenin (sırtındaki) yükü yurda getirdiniz.” (Altın-Köl I (E 28) 3)

üç oğlanımı ulga<d>туру umadım a “Üç çocuğumu **büyütmeye** muktedir olamadım.” (Herbis-Baarı (E 59) 1)

elim yumuşuñ a yorit<d>ı “Yurdumun elçisinin (işlerini) **yürüttü**.” (Şanci III (E 152) 1)

2.7.5. Yapıları Bakımından Fiiller

2.7.5.1. Basit Fiiller

Basit fiiller, kendi içlerinde daha basit anlamlı ögelere ayrılmayan kök fiillerdir. (Korkmaz, 2003: 528).

ürünümüg e karamıg a azdım a “Soylu ve avam halkımdan **ayrıldım**.” (Begre (E 11) 3)

uyur kadınım <ü>çün öldüm “Kudretli kaynım için **öldüm**.” (Çaa-Höl V (E 17) 2)

akbay? urugun artınga altım “Akbat boyunu arkama aldım.” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 10)

tugdı turñañ artzun “Doğan turnanız çoğalsın.” (Abakan (E 48) 5)

2.7.5.2. Türemiş Fiiller

Türemiş fiiller, isimlere veya fiil kök ya da gövdelerine çeşitli yapım ekleri getirilerek oluşturulan yeni sözcüklerdir.

begrekim e esizim e adrıldım “Soylu beyimden, ne yazık ki ayrıldım.” (Barık I (E 5) 3)

on ay életdi ögüm e kelürti “Annem, on ay (karnında) taşıdı (ve) doğurdu.” (Altın-Köl I (E 28) 1)

taş yagıg yagıladım él<l>edim “Dış düşmanlarla savaştım, yurt sahibi yaptım.” (Köjeelig-Hovu (E 45) 4)

adrıldım seçlintim yıta “(Sizlerden) ayrıldım, ayrıldım eyvah!” (Kızıl-Çıraa I (E 43) 2)

töpöt üpede? birke tükendim e “Tibet? ülkesinde? öldüm.” (Yeerbek II (E 149) 6)

elim yumuşuñ a yorit<d>ı “Yurdumun elçisinin (işlerini) yürüttü?” (Şancı III (E 152) 1)

2.7.5.3. Birleşik Fiiller

Birleşik fiiller, isim soylu sözcüklere *et-*, *ol-*, *eyle-*, *kıl-*, *kış-* gibi yardımcı fiillerinin getirilmesiyle veya “Fiil + Zarf-Fiil Eki + Yardımcı Fiil” yapısının bir araya gelmesiyle oluşan fiillerdir.

2.7.5.3.1. İsim + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar

İsim soylu bir sözcük ile *et-*, *ol-*, *eyle-*, *kıl-*, *kış-* yardımcı fiillerinin getirilmesiyle oluşturulan birleşik fiillerdir.

2.7.5.3.1.1. “bol-” Yardımcı Fiiliyle Kurulanlar

üç yaşımnda kañsız boldım “Üç yaşımnda babasız kaldım.” (Barık II (E 6) 1)

kümülüg er üküş bolı “Kümül askeri çoğaldı.” (Köjeelig-Hovu (E 45) 9)

*yêti yêgirmi yaşımta men teñri elimke **kara boldum*** “On yedi yaşımda, kutlu yurdumdan ayrıldım (öldüm).” (Yeerbek I (E 147) 1)

baglıg bo<l>zun “bağlı (tabi) olsun!” (Kök Haya/2)

2.7.5.3.1.2. “kıl-” Yardımcı Fiiliyle Kurulanlar

êçim kişi kıldı “Ağabeyim büyüttü.” (Barık II (E 6) 2)

*yawızıg kümülümün **bedük kıl**tım* “Sefil ve perişan Kümül halkımı büyüttüm.” (Köjeelig-Hovu (E 45) 10)

2.7.5.3.2. Fiil + Zarf-Fiil Eki + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar (Tasvir Fiilleri)

Tasvir fiilleri, iki ayrı fiilin kaynaşmasından oluşmuş birleşiklerdir. Bu birleşikler içindeki birinci fiil, bir *-a, -e, -ı, -i* veya *-(y)ıp, -(y)ip* zarf-fiil yapısındadır ve asıl anlam bu fiildedir. İkinci fiil ise, aslında bir esas fiil olduğu hâlde, anlam kayması yoluyla, yavaş yavaş hem sözlük anlamından farklı yeni bir anlam kazanmış hem de esas fiil olmaktan çıkıp, esas fiile bazı anlam incelikleri katan bir yardımcı fiil durumuna gelmiştir (Korkmaz, 2003: 811).

Tasvir fiiller kendi içinde *yeterlik, tezlik, süreklilik, yaklaşma ve uzaklaşma fiilleri* olmak üzere beş alt gruba ayrılır.

2.7.5.3.2.1. Tezlik Fiilleri

Tezlik fiilleri, *-(y)ıl, -(y)i, -(y)u, -(y)ü* zarf-fiil eki almış bir ana fiilin *ver-* yardımcı fiiliyle birleşmesinden oluşmuştur. Ana fiildeki oluş ve kılışın tezlikle, ansızın, kolayca gerçekleştiğini bildiren tasvir fiiller yapmaktadır (Korkmaz, 2003: 818).

*beñgümün **tike bér**di* “Ebedî taşımı dikiverdiler.” (Altın-Köl I (E 28) 9)

*erdem için **tuga bér**miş* “Kahramanlık için doğuvermiş.” (Uybat I (E 30) 1)

*çawış tun tarkan beñüsi **tike bértim*** “Çavış Tun Tarkan’ın ebedî taşını dikiverdim.” (Uybat I (E 30) 3)

*êlin <...> o/uln çıñız bar <...> ns **tike bértimiz*** “Yurdun <...> güçlü olduğunuz için <...> (için) dikiverdik.” (Abakan (E 48) 1)

*ukuglı kişi erke **sözleyü bér**dim* “Anlayan insanlar (için) söyleyiverdim.” (Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/3)

2.7.5.3.2.2. Yeterlik Fiilleri

Yeterlik fiilleri bir esas fiilin *-(y)a, -(y)e* zarf-fiil şekli üzerine *bil-* yardımcı fiilin getirilmesi ile oluşturulur. Bir oluş ve kılışı gerçekleştirme güç ve yeterliliğini bulunduğunu gösterir (Korkmaz, 2003: 812).

kop bodun tike bilir erti “Bütün halk dikebilir idi.” (Uybat III (E 32) 3)

2.7.5.3.2.3. Yaklaşma Fiilleri

Yaklaşma fiili eses fiilin *-a, -e* zarf-fiil biçimi üzerine *yaz-* tasvir fiilinin getirilmesi ile kurulur. Bu fiillerde gerçekleşmeye çok yaklaşmış olma anlamı vardır (Korkmaz, 2003: 831). Yenisey yazıtlarında yeterlik fiili tespit edilmemiştir.

2.7.5.3.2.4. Süreklilik Fiilleri

Süreklilik fiilleri, esas fiilin *-(y)a, -(y)e, -(y)ı, -(y)i* zarf-fiil şekilleri üzerine *dur-, gel-, kal-, gör-, koy-* yardımcı fiillerinin getirilmesi ile oluşturulur (Korkmaz, 2003: 820).

yılkı tüketi bardım “At sürüm tükeninceye kadar gittim.” (Begre (E 11) 3)

bıñ çınız kadaşlarım adrılı bardım “Bin (sayısız) akarabamdan ayrılıverdim.” (Çaa-Höl IV (E 16) 2)

<u>na barsım adrılı bardı “Una Bars ayrılıverdi.” (Altın-Köl I (E 28) 7)

2.8. Fiilimsiler

2.8.1. İsim-Fiiller

Fiilin gösterdiği hareketi ad olarak karşılayan kelimelerdir, isim kategorisinde yer alırlar (Özkan, vd., 2001: 531).

2.8.1.1. -mAk

Yazıtlarda söz konusu ek sadece bir sözcükte tespit edilmiştir.

bunu tüşürmek ertiniz “Bunu söylemek istediniz.” (Abakan (E 48) 6) :tüş-ür-**mek**

2.8.2. Sıfat-Fiiller

Varlıkların hareket özelliklerini karşılayan fiil biçimleridir (Ergin, 2003: 333). Fiilden türemiş isimlere göre farklılık gösteren sıfat-fiil ekleri aslında geçici isimler yaparlar. Bazı durumlarda kalıcı isimler de yaparlar (Gülensoy, 2000: 380).

2.8.2.1. -(X)r

agı yüder tañım “İpekli kumaşlar taşıyan tayım” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 5) :yüd-**er**

2.8.2.2. -DI

tugdı turñañ artzun “Doğan turnanız çoğalsın.” (Abakan (E 48) 5) tug-**dı**

2.8.2.3. -DUK

sü bolup er <ö>lürmedöküm yok “Asker olup adam öldürmediğim yok.” (Elegest I (E 10) 8) :öl-ür-me-**dök-üm**

ben yæg erdöküm ol erinç “İyi (kişi) olduğum için elbette” (Haya-Baji (E 24) 5) :er-**dök-üm**

2.8.2.4. -(X)gli

anı bitigli “Onu hâkkeden (yazan)” (Haya-Baji (E 24) 3) :biti-**gli**

ukuglı kişi erke sözleyü bérdim “Anlayan insanlar (için) söyleyiverdim.” (Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/3) :uku-**gılı**

2.8.2.5. -mİş

beş yægirmi yaşda alınmışım kunçuyum “On beş yaşımda aldığım eşim” (Begre (E 11) 2) :al-in-**mış-ım**

[kır]kız kanı bitimişin “Kırgız kağanının yazdırığı” (Haya-Baji (E 24) 7) :biti-**miş-in**

[yagıka] tegmiş sü teji “(Düşmana) hücum etmiş askerlerin sayısı” (Oçurı (E 26) 8) :teg-**miş**

altı yægirmi yaşım a almış kunçuyumuz “On altı yaşımda aldığımız eşimiz” (Abakan (E 48) 7) :al-**mış**

2.8.2.6. -DAÇI

kuşladaçı bilge totok yok “Kuş avcısı (avlayan) bilge Totok, (artık) yok.” (Abakan (E 48) 5) :kuş+la-**daçı**

2.8.3. Zarf-Fiiller

Zarf-fiiller hareket durumu ifade eden fiil şekilleridir. Zarf-fiiller ne fiil çekimleri gibi şekle, zamana ve şahsa bağlanmış bir hareket, ne de sıfat-fiiller gibi nesne ifade ederler (Ergin, 2003: 338).

2.8.3.1. -A

benğümün tike berdi “Ebedî taşımı dikiverdiler.” (Altın-Köl I (E 28) 9) :tik-**e** ber-di

erdem üçün tuga bërmiş “Kahramanlık için doğuvermiş.” (Uybat I (E 30) 1) :tug-**a** bër-miş

çawış tun tarkan beñüsi tike bërtim “Çavış Tun Tarkan’ın ebedî taşını dikiverdim.” (Uybat I (E 30) 3) :tik-**e** bër-ti-m

üç kata tegzinti “Üç defa (her yeri) dolaştı.” (Uybat II (E 31) 4) :kat-**a**

er erdemim <ü>çün sü egir[e] “Erkeklik kahramanlığım için orduyu bozguna uğratarak” (Kızıl-Çıraa I (E 43) 3) :egir-**e**

2.8.3.2. -DUKDA

orkon yerini <al>dokda azıglıg toñuz teg “Orhon yurdunu aldığınızda azılı (vahşi) domuz gibi (idiniz).” (Uybat VI (E 98) 3) :al-**dokta**

2.8.3.3. -I

yılkı tüketi bardım “At sürüm tükeninceye kadar gittim.” (Begre (E 11) 3) :tüke-t-**i** bardı-m

alp er özin alıtı kılmañ “Güçlü, kahraman askerin kendisini yakalatamadın.” (Altın-Köl I (E 28) 6) :al-ıt-ı kıl-ma-dı-ñ

tegi ö<z> yerimin beg<i> ögür “... kadar öz yurdumun beyi(ni) över(im).” (Bay-Bulun I (E 42) 1) :teg-**i**

elde kişim egri tewem “Yurdumda samurlarım, eğri (tek hörgüçlü) develerim” (Telee (E 46) 3) :egir-**i**

2.8.3.4. -U

bıñ çınız kadaşlarım adrılu bardım “Bin (sayısız) akarabamdan ayrılıverdim.” (Çaa-Höl IV (E 16) 2) :adır-ıl-**u** bar-dı-m

adrılu bardımız “Ayrılıverdik.” (Çaa-Höl VI (E 18) 2) :adır-ıl-**u** bar-dı-mız

êliniz üçün kazganu “Yurdunuz için kazanarak” (Oçurı (E 26) 4) :kazga-n-**u**

<u>na barsım adrılu bardı “Una Bars ayrılıverdi.” (Altın-Köl I (E 28) 7) :adır-ıl-**u** bar-dı

taş <u>ru dikti “Taş(a) yazdırıp dikti.” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 2) :ur-**u**

kadaşım erin eñleyü yogladıñ<ız> “Akraba(lar)ım erleriyle avlanıp, yoğ töreni yaptınız.” (Bay-Bulun I (E 42) 5) :eñ+le-**y-ü**

alp köğşin? oloru kaltı “Kahraman Köğşin(ler)? oturup kalsın.” (Abakan (E 48) 5) :olor-**u** kal-tı

üç oğlanım ulga<d>turu umadım a “Üç çocuğumu büyötmeye muktedir olamadım.” (Herbis-Baarı (E 59) 1) :ulug+ad-tur-**u** u-ma-dı-m

ben yer <ü>güz baru “Ben yurda ve ırmağa varıp” (Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/1) :bar-**u**

alkunı kün ay körü yoruyur ben “Her şeyi, güneş ve ayı görüyorum.” (Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/1) :kö-r-**ü** yoru-y-ur ben

ukuglı kişi erke sözleyü bérdim “Anlayan insanlar (için) söyleyiverdim.” (Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/3) :sö-z+le-**yü** bér-di-m

2.8.3.5. -(X)p

sü bolup er <ö>lürmedöküm yok “Asker olup adam öldürmediğim yok.” (Elegest I (E 10) 8) :bol-up

*azı**p** kala<y>ın adrılayın* “Çekip gideyim, ayrılalım.” (Elegest I (E 10) 9) :az-**ı**p****

*tört yaşında ka**ş**sı[z bolı**p**]* “Dört yaşında babasız kalıp” (Çaa-Höl IV (E 16) 3) :bol-**ı**p****

*er oğlın ö**ğ**ürı**p*** “Erkek çocuklarıyla sevinip” (Uybat III (E 32) 10) :ö**ğ**ür-**ı**p****

*altu şa**ñ**a kelı**p*** “Altı Şan’a gelip” (Ak-Yüs I (E 38) 1) :kel-**ı**p****

*... a**ş**ı**p*** “... aşıp” (Kara-Yüs (E 39) 3) :a**ş**-**ı**p****

*ėşidmekin**ç**<e> barı**p** i**ç** ara* “İşitmedikçe gidip i**ç** (ordu) arasına” (Kara-Yüs (E 39) 4) :bar-**ı**p****

*an**ç**ı**ğ** ėşitı**p*** “Öylece işitip” (Kara-Yüs (E 39) 6) :ėşit-**ı**p****

*bėş yaşımta ka**ş**sız ka**l**ı**p*** “Beş yaşında babasız kalıp” (Köjeelig-Hovu (E 45) 2) :kal-**ı**p****

*katı**ğ**lanı**p** otuz yaşım**ğ**<a> ö**ğ**e boltum* “Çalışıp çabalayıp otuz yaşında öge oldum.” (Köjeelig-Hovu (E 45) 3) :katı**ğ**+la-n-**ı**p****

*kem katun kawı**ş**ı**p**?* “Kem (ve) Katun (ırmakları) kavuşarak” (Novosyolovo (E 144) 1) kawı**ş**-**ı**p****

2.8.3.6. -(X)pAn

*kalın ya**ğ**ıka kaymatın tegı**p**en* “Güçlü düşmandan geri dönmeden” (Altın-Köl I (E 28) 2) :teg-**ı**p**en**

*kara kanka barı**p**an* “Kara Han’a varıp” (Uybat I (E 30) 4) :bar-**ı**p**an**

2.8.3.7. -mAtI(n)

*kalın ya**ğ**ıka kay**m**atın* “Güçlü düşmandan geri dönmeden” (Altın-Köl I (E 28) 2) :kay-**m**atın

2.8.3.8. -sAr

*atsar alp ertı**ñ**iz* “Atsanız kahraman idiniz.” (Altın-Köl I (E 28) 5) :at-**sar**

*tutsar kü**ç** ertı**ñ**iz* “Tutsanız güç(lü) idiniz.” (Altın-Köl I (E 28) 5) :tut-**sar**

erdeml[ig] bulsar “Kahramanlığı bulduğunda” (Altın-Köl II (E 29) 3) :bul-sar

alsar üç yüz bitigiñ “Alsa üç yüz yazıtın?” (Tepsey XI (E 126) 1) :al-sar

2.8.3.9.-Kınça

êşidmekinç<e> barıp iç ara “İşitmedikçe gidip iç (ordu) arasına” (Kara-Yüs (E 39) 4)

:eşid-me-kınçe

3. CÜMLE BİLGİSİ (SENTAKS)

Cümle bir fikri, bir düşüncüyü, bir duyguyu, bir hareketi, bir hadiseyi tam olarak bir hüküm biçiminde ifade eden sözcük grubudur (Ergin, 2003: 398). Bir dilde duygu ve düşüncelerin tam anlamıyla ifade edilebilmesi için sözcük ve sözcük gruplarının cümle içindeki fonksiyonlarını, birbirleriyle olan ilişkilerini, sıralanışlarını ve cümle türlerini inceleyen bilim dalına ise cümle bilgisi denir (Korkmaz, 2007: 55).

3.1. Cümlelerin Öğeleri

Türkçenin cümle yapısı içinde, özne, tümleçler, nesne ve yüklem bulunur. Bunlara cümlelerin öğeleri adı verilir. (Eker, 2011: 412-413).

3.1.1. Yüklem

Yüklem, isminden de anlaşılacağı üzere, cümle içinde kip ve kişi ekleri alarak çekimlenmiş fiildir (Eker, 2011: 413).

*kuyda kunçuyumgaka özde oglumka **adrıldım*** “obadaki eşimden, vadideki eşimden ayrıldım.” (Barık III (E 7) 4)

*yeti böri **ölürdüm*** “yedi kurt öldürdüm.” (Begre (E 11) 10)

*kanım için bilge çigşi kanıña **tapdım*** “Babam için Bilge Çigşi hanıma bağlandım.” (Çaa-Höl I (E 13) 4)

külüg apa ben “(Ben) Külüg Apa’yım.” (Çaa-Höl VIII (E 20) 2)

*bakırı **buñsuz erti*** “bakırı (parası) sıkıntısız idi.” (Oçurı (E 26) 7)

*elimde tört **tegzindim*** “yurdumun dört bir tarafını dolaştım.” (Altın-Köl II (E 29) 2)

*agımga altmış at **bintim*** “ağılımdaki altmış ata bindim.” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 9)

arslan külüg tirig oğlı ben “(Ben) Arslan Külüg Tirig’in oğluyum.” (Kızıl- Çıraa II (E 44) 6)

*öz elin yeti **körti*** “öz yurdunu yedi (kez) gördü.” (Şançi III (E 152) 1)

3.1.2. Özne

Özne, cümle içinde fiilin gösterdiği oluş ya da kılış ile doğrudan ilgilidir ve bu oluş ya da kılışın gerçekleşmesini sağlayan kişidir (Eker, 2011: 414).

ben teŋri elimke elçisi ertim “Ben kutlu (aziz) yurdumun elçisi idim.” (Uyuk-Tarlak (E 1) 1)

çor apası barur “Çor’un cediti gider.” (Çaa-Höl VI (E 18) 1)

on ay eletedi ögüm e kelürtüm “Annem, on ay (karnında) taşıdı (ve) doğurdu.” (Altın-Köl I (E 28) 1)

üze teŋri yarlıkadı “Üstte (ebedî) gök lütfetti.” (Uybat III (E 32) 5)

ben öltüm “Ben öldüm.” (Tuba III (E 37) 3)

3.1.3. Nesne

Nesne, bir cümle ya da yan cümle içinde yüklemlerle doğrudan ilişkili olan ögedir. Geçişli fiillerle oluşturulan yüklem nesne alabilirler. Belirtili ve belirtisiz olmak üzere iki tür nesne vardır (Eker, 2011: 416).

altı bag bodunta beg<i> ertim “Altı birleşik boyun (halkın) beyi idim.” (Uyuk-Tarlak (E 1) 2)

altunlig kemiş belimte bantım “Altınlı (altınla süslü) okluğu belime bağladım.” (Uyuk-Turan (E 3) 2)

bêş kırk er [ölü]rtüm “Otuz beş asker öldürdüm.” (Oznaçennaya I (E 25) 4)

yêrdeki tamkalıg yulki buŋs[uz erti] “Ülkedeki damgalı at sürüleri sıkıntısız idi.” (Oçurı (E 26) 6)

bizni erklig adırtı “Bizi güçlü (Tanrı) ayırdı.” (Altın-Köl I (E 28) 8)

aşnukı atlarım eşintim “Önceki atlarımı koşturdum.” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 4)

akbay? urugın artınga altım “Akbat boyunu arkama aldım.” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 10)

yawızıg kümülümün bedük kılta “Sefil ve perişan Kümül halkını büyüttüm.” (Köjeelig-Hovu (E 45) 10)

sözleti bitiyür ben “Sözlerimi yazıyorum.” (Adrianov Koleksiyonunundan Bir Yazıt/3)

3.1.4. Tümleçler

Tümleçler, yüklemın anlamını çeşitli yönlerden tamamlayan öğelerdir. Dolaylı tümleçler, zarf ve edat tümleçleri olmak üzere üç türdür. Edat tümleçleri, genellikle zarf tümleçlerinin bir türü olarak da değerlendirilmektedir (Eker, 2011: 417).

3.1.4.1. Dolaylı Tümleçler (Yer Tamlayıcıları)

Dolaylı tümleç, cümlede yüklemın anlamını çeşitli yönlerden tamamlayan ve kesinleştiren; bulunma, yaklaşma ve uzaklaşma durumu eklerinden biriyle veya bir edatla birlikte bulunan yalın ve grup hâlindeki ismin cümle bilgisindeki ismidir (Korkmaz, 2007: 47).

altı uğuş bodunda üç yegirmi altı elim kanım a adrıldım “Altı boylu halktan, on üç yurdundan (?), hanımdan ayrıldım.” (Barık I (E 5) 2)

teñrideki künke yèrdeki elimke bökmedim “Gökteki güneşe (ve) yer(yüzün)deki yurduma doymadım.” (Barık III (E 7) 3)

uyur begimke adrıldım “Kudretli beyimden ayrıldım.” (Çaa-Höl V (E 17) 3)

yagıka girdim “Düşmana saldırdım.” (Oznaçennaya I (E 25) 1)

tört bulunğa tikdi “Dört tarafa dikti.” (Uybat II (E 31) 3)

üze teñri yarlıkadı “Üstte (ebedî) gök lütfetti.” (Uybat III (E 32) 5)

kök teñr<i>de boltum “Mavi gökte yaratıldım.” (Elegest III (E 53) 3)

üç yüz bodrak yuntumka bökmedim “Üç yüz kahverengi atıma doymadım.” (Tuva D (E 55) 1)

tokuz yaşda tuglug ap<a>ka tapdım “Dokuz yaşında Tuglug Apa’ya bağlandım.” (Sargal-Aksı (E 60) 2)

uygur kanda berü kel[tim] “Uygur kağanından geri geldim.” (İyme I (E 73) 7)

yèrim e adrıldım “Yerimden ayrıldım.” (Alaş I (E 153) 1)

3.1.4.2. Zarf Tümleçleri

Zarf tümlecı, cümlede ismin anlamını yer, yön, zaman, tarz, ölçü vb. bakımından daha belirgin hâle getiren, sınırlayan sözcük ya da sözcük gruplarından oluşan tümleçtir (Korkmaz, 2007: 179).

üç yaşımnda kaşsız boldum “Üç yaşımnda babasız kaldım.” (Barık II (E 6) 1)

buşusuz ulgatım buş bo ermiş “Sıkıntısızca büyüdüm (ama) sıkıntı (asıl) bu imiş.” (Barık III (E 7) 2)

yüz er kadaşım uyurın üçün yüz erin elig öküzün tikdi “Yüz erkek akrabam muktedir oldukları için, yüz kişi (ve) elli öküz ile (bu ebedî taşı) diktiler. (Elegest I (E 10) 2)

kaşım üçün bilge çigşi kanına tapdım “Babam için Bilge Çigşi hanıma bağlandım.” (Çaa-Höl I (E 13) 4)

bodun ara bulgak üçün elig uyamga adrıltım “Halk arasında karışıklık (olduğu) için elli akrabamdan ayrıldım.” (Çaa-Höl III (E 15) 1)

uyur kadınım <ü>çün öldüm “Kudretli kaynım için öldüm.” (Çaa-Höl V (E 17) 2)

üç elig e yaşım adrıl[tım be]n “Kırk üç yaşımnda ayrıldım (öldüm).” (Çaa-Höl X (E 22) 3)

on ay eletdi öğüm e kelürtüm “Annem, on ay (karnında) taşıdı (ve) doğurdu.” (Altın-Köl I (E 28) 1)

kalın yağıka kaymatın tegipen adrıldım “Güçlü düşmandan (geri) dönmeden saldırırken ayrıldım (öldüm).” (Altın-Köl I (E 28) 2)

erdem üçün tuga bërmiş e “Kahramanlık için doğuvermiş.” (Uybat I (E 30) 1)

üç kata tegzinti “Üç kez (her yeri) dolaştı.” (Uybat II (E 31) 4)

esiz er eki oğlın birle ölti “Zavallı adam, iki çocuğuyla birlikte öldü.” (Uybat II (E 31) 5)

sekiz yètmiş yaşım öltüm “Altmış sekiz yaşım(da) öldüm.” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 9)

kadaşım erin enleyü yogladın<ız> “Akraba(lar)ım erleriyle avlanıp yoğ töreni yaptınız.” (Bay-Bulun I (E 42) 5)

kulum alp üçün bir eriğ ok birle sün<t>üm(?) “Kulum Alp için bir askeri ok ile mızrakladım.” (Kızıl-Çıraa I (E 43) 4)

yèrde artuk erdemi bar üçün beşkü tike bértim “Yeryüzünde kahramanlığı çok olduğu için (ebedî taşı) dikebildik.” (Abakan (E 48) 9)

elimde bēş kata tegzin[ti]m er erdemim üçün “Yurdumu beş kez dolaştım erkeklik kahramanlığım için.” (Elegest III (E 53) 2)

<...>nu kayası bitidin? teg bit[idim] “<...>ngu kayasına kazıdığın **gibi** kazıdım.” (Ust-Kulog (E 135) 2)

öz elin yēti kōrti “Öz yurdunu yedi (kez) gördü.” (Şançi III (E 152) 1)

3.2. Sözcük Grupları

Yapısında birden fazla kelime bulunan, yapı ve anlam bakımından bir bütünlük gösteren, cümlede de bir bütün olarak kullanılan dil birliğidir (Özkan, vd., 2001: 559).

3.2.1. İyelik Grupları

Tamlayanı kişi zamiri olan ilişkilendirme öbeğidir. Bir varlığın bir kişiye bağlandığı yapıdır. İsim tamlaması, bir varlığı bir başka varlık ile ilişkili kılarken, iyelik öbeği, bir varlığı bir kişi ile ilişkili kılmaktadır (Karaağaç, 2012: 213).

sizin er at “sizin erkeklik adınız” (Oçurı (E 26) 13)

beniñ bitigim “benim yazılı taşım” (İyme I (E 73) 6)

3.2.2. İsim Tamlaması

İsim tamlaması, iyelik bağlantısı ile birbirine bağlanmış iki veya daha çok isimden oluşan tamlamadır (Korkmaz, 2007: 90).

3.2.2.1. Belirtili İsim Tamlaması

Tamlayanın ilgi hâli, tamlananın ise iyelik eki alarak oluşturduğu tamlama çeşididir (Yavuz, 2013: 74).

elimin beḡüsi “yurdumun ebedî taşı” (Haya-Baḡi (E 24) 2)

3.2.2.2. Belirtisiz İsim Tamlaması

Belirtisiz isim tamlaması, tamlayan ilgi hâli almayıp tamlananın teklik üçüncü şahıs iyelik eki almasıyla oluşturulan sözcük grubudur.

422).

altı bag bodunta begi “altı birleşik boyun (halkın) beyi” (Uyuk-Tarlak (E 1) 2)

çor apası “Çor’un cediti” (Çaa-Höl VI (E 18) 1)

altun sonja yış keyiki “Altun Songa (ormanlık) Dağı’nın yabani hayvanları” (Altın-Köl I (E 28) 7)

arslan külüg tirig oğlu “Arslan Külüg Tirig(‘in) oğlu” (Kızıl-Çıraa II (E 44) 6)

begim yaşı “beyimin yaşı” (Uybat VI (E 98) 4)

3.2.3. Sıfat Tamlaması

Sıfat tamlaması, isimleri çeşitli yönlerden niteleyen ya da belirten sıfat ile ismin oluşturduğu sözcük grubudur.

kök teñri “Mavi gök” (Elegest I (E 10) 3)

bilge ögüm “Bilge annem” (Çaa-Höl I (E 13) 1)

bin çınız kadaşlarım “Bin (sayısız) akrabam” (Çaa-Höl IV (E 16) 2)

uyur begim “Kudretli beyim” (Çaa-Höl V (E 17) 3)

kadır yağı “Güçlü düşman” (Çaa-Höl VII (E 19) 1)

esiz atıñız “Aziz adınız” (Oçurı (E 26) 3)

kara saçın “Kara saçın” (Oçurı (E 26) 7)

kalın yağıka “Güçlü düşmandan” (Altın-Köl I (E 28) 2)

yėti aşınuķı eşım “Yedi eski eşim” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 4)

erdem yürekim “Kahraman yüreğim” (Kızıl-Çıraa II (E 44) 1)

3.2.4. Aitlik Grubu

–ki aitlik eki ile ondan önceki bir sözcük grubunun yalın hâli, genetik ve lokatif hâli ile kurulur (Ergin, 2003: 384).

kuydaki kunçuyum “obadaki eşim” (Barık II (E 6) 4)

teñrideki künke “gökteki güneşe” (Barık III (E 7) 3)

yèrdeki bars “yeryüzündeki pars” (Altın-Köl I (E 28) 5)

aşnukı eşim “eski eşim” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 2)

aşnukı atlarım “önceki atlarım” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 4)

tagdaki kara adığıg “dağdaki kara ayıyı” (El-Bajı (E 68) 18)

3.2.5. Unvan Grubu

Bir özel isim ile unvan veya akrabalık isimlerinden birinin eksiksiz bir biçimde oluşturdukları söz grubuna unvan grubu denir (Karaağaç, 2012: 204).

alp uruğu totok “Alp Urungu Totok” (Çaa-Höl IV (E 16) 1)¹²

eren uluga erdemg batur “Eren Uluga Erdemlig Batur” (Altın-Köl II (E 29) 4)

çağ beg “Çang Bey” (Tuba III (E 37) 3)

sugur çad “Sugur Şad” (Bay-Bulun I (E 42) 6)

ak baş atık inal öge “Ak Baş Atık Inal Öge” (Bay-Bulun II (E 49) 2)

külüg yegen “Külüg Yegen” (Herbis-Baarı (E 59) 3)

tuglug ap<a> “Tuglug Apa” (Sargal-Aksı (E 60) 2)

yükün tirig “Yüküng Tirig” (Ottuk-Daş II (E 64)

kara inançu “Kara Inançu” (El-Bajı (E 68) 3)

buyruk alp sağun “Buyruk Alp Sangun” (Podkuninskaya (E 71) 4)

tona külüg tarkan beg “Tonga Külüg Tarkan Bey” (Yeerbek II (E 149) 1)

3.2.6. Tekrar Grupları

Tekrar grupları; aynı, yakın ya da karşıt anlamlı iki sözcüğün bir tek sözcük gibi işlev görmek üzere, yan yana gelmesiyle oluşur. Tekrar gruplarını oluşturan sözcükler aynı yapım veya çekim ekini alabilirler (Eker, 2011: 428).

¹² E. Aydın 2011 yılında “Yenisey Yazıtlarında Geçen Unvanlar ve Unvan Niteleyicileri” başlıklı makalesinde unvan ve unvan niteliyicisi olan 27 sözcüğü ele almıştır. Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Aydın, 2011: 5-26).

3.2.6.1. Yakın ya da Eş Anlamlı Tekrar Grupları

Yakın ya da eş anlamlı sözcüklerin beraber kullanılmasıyla oluşturulur.

ël törö “ülke, yasa” (Elegest I (E 10) 7)

azıp kala<y>ın adrılayın “çekip gideyim, ayırlayım” (Elegest I (E 10) 9)

kadaşım a kinim e “akrabalarım, yakınlarımdan” (Elegest I (E 10) 12)

inim eçim “erkek kardeşim, ağabeyim” (Çaa-Höl VI (E 18) 2)

eşim kadaşım “eşim, dostum, akrabam” (Çaa-Höl VI (E 18) 4)

adrılma seçlinme “ayrılma” (Altın-Köl I (E 28) 6)

artgıl taşgıl “artsın çoğalsın” (Altın-Köl I (E 28) 7)

adrılıtm seçlintim “ayrıldım” (Kızıl-Çıraa I (E 43) 2)

bay bar e<r>tim “zengin (ve) varlıklı idim” (Novosyolovo (E 144) 2)

bodunum bokunum (bukanım?) a “halkıma, insanlarıma” (Yeerbek I (E 147) 5)

alp erdem “kahramanlık” (Lisiç’ya I)

3.2.6.2. Karşıt Anlamlı Tekrar Grubu

Zıt anlamlı sözcüklerin birlikte kullanılmasıyla oluşturulur.

teñrideki künke yërdeki elimke “gökteki güneşe, yer(yüzün)deki yurduma” (Barık III (E 7) 3)

antlıg adaşım a antsızda edgü eşim “ant içtiğim yoldaşım, ant ile bağlı olmayan iyi eşim” (Begre (E 11) 8)

atsar alp ertñiz e tutsar küç ertñiz e “atsanız kahramansınız (ve) tusanız güç(lü) idiniz” (Altın-Köl I (E 28) 5)

ürünüm karam “soylu (halkım), avam (halkım)” (Köjeelig-Hovu (E 45) 7)

yër teñ[ri] “yer, gök” (Yır-Sayır II (E 94) 1)

ulugum <a> *kiçigim* “büyüğüm, küçüğüm” (Yeerbek I (E 147) 5)

3.2.7. Birleşik Sözcükler

Birleşik sözcükler; iki ya da daha çok sözcüğün, anlam kaynaşması, ses kaynaşması, sözcük türü kaynaşması yollarıyla aralarına ek girmeyecek kadar kalıplaşmasıyla oluşur (Eker, 2011: 429).

3.2.7.1. Birleşik İsimler

andag “öyle, onun gibi” (Altın-Köl II (E 29) 8) : (<anı+teg)

ana gemçig “Kemçik Irmağı” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 6) : (<ana+gemçig)

akbay “Akbay (boy adı)” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 10) : (<ak+bay)

ak baş “Ak Baş (kişi adı)” (Bay-Bulun II (E 49) 2) : (<ak+baş)

teñriteg “kutlu, aziz, ilahi” (Herbis-Baarı (E 59) 6) : (<teñri+teg)

3.2.7.2. Birleşik Fiiller

adrılı bar- “ayrılıvermek” (Altın-Köl I (E 28) 7) : (<adrıl-ı+bar-)

tike bër- “dikivermek” (Uybat I (E 30) 3) : (<tik-e+bër-)

tike bil- “dikebilmek” (Uybat III (E 32) 3) : (<tik-e+bil)

3.2.8. Birleşik Fiil Grubu

Birleşik fiil grubu, biri asıl fiil, diğeri yardımcı isim ya da fiil olan iki sözcüğün birbiriyle yapı ve anlamca kaynaşması ile oluşan gruptur (Eker, 2011: 432).

3.2.8.1. Tasvirî Fiiller

tike bër- “dikivermek” (Altın-Köl I (E 28) 9)

èsirkeyü er- “koruyamamak” (Altın-Köl II (E 29) 3)

tuga bër- “doğuvermek” (Uybat I (E 30) 1)

tike bil- “dikebilmek” (Uybat III (E 32) 3)

sözleyü bër- “söyleyivermek” (Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/3)

3.2.8.2. İsimle Yapılan Birleşik Fiiller

kaşsız bol- “babasız kalmak” (Barık II (E 6) 1)

üküş bol- “çoğalmak” (Köjeelig-Hovu (E 45) 9)

bedük kıl- “büyütmek” (Köjeelig-Hovu (E 45) 10)

bağlıg bo<l>- “bağlı olmak” (Kök Haya/2)

3.2.9. Ünlem Grubu

Ünlem grubu, bir seslenme edatı ile bir isim unsurundan meydana gelen sözcük grubudur (Ergin, 2003: 390).

kuyda kunçuyum a esizim e “Obadaki eşim, ne yazık!” (Elegest I (E 10) 1)

kadaşım adrıldım ıyü “Akrabalarımından ayrıldım, **yazık!**” (Çaa-Höl I (E 13) 2)

uyur kadınım <ü>çün öldüm yıta “kudretli kaynım için öldüm, ne acı!” (Çaa-Höl V (E 17) 2)

esiz bağır “Ne yazık! **Vah!**” (Oçurı (E 26) 11)

inilig bört una(?) bars adrılm<a> yitu “Kardeşlerim Una (ve) Bars’tan ayrıldım, **ne acı!**” (Altın-Köl I (E 28) 5)

bodun ésirkeyü ermedi erinçim “halkı (onu) esirgeyemedi (koruyamadı), **ne acı!**” (Altın-Köl II (E 29) 3)

er başı yıta açığ “Askerin başı, eyvah! **Ne acı!**” (Abakan (E 48) 2)

yag<ı>da otuz erig ölürdüm esni “düşmandan otuz askeri öldürdüm, ne acı!” (Bay-Bulun II (E 49) 3)

[b]ökmedi esisim e “Doymadı, **ne yazık!**” (Podkuninskaya (E 71) 6)

esizni sözleti bitiyür ben “**Ne yazık!** Sözlerimi yazıyorum.” (Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/3)

3.2.10. Sayı Grubu

Çok özel bir sayı yapısı olan Orhon yazıtlarında 11-19 arası sayılarla 21-39 arası sayılarda görülür. Bu sayılar bir sonraki onluğa giden adımlar olarak anlaşılır ve öyle adlandırılır. Örneğin “11” için “yirmi(ye) bir” gibi. Bazı Yenisey yazıtlarında 39’dan daha yüksek olan ara sayılar da aynı şekilde adlandırılır (Tekin, 2016: 184).

üç yetmiş “altmış üç” (Uyuk-Turan (E 3) 4)

tokuz sekiz on “yetmiş dokuz” (Elegest I (E 10) 5)

bir otuz “yirmi bir” (Çaa-Höl III (E 15) 3)

sekiz kırk “otuz sekiz” (Haya-Baji (E 24) 7)

altı otuz “yirmi altı” (Tuba III (E 37) 2)

yêti yêtmış “altmış yedi” B(ay-Bulun I (E 42) 9)

bir yêtmış “altmış bir” (Köjeelig-Hovu (E 45) 5)

tokuz elig “kırk dokuz” (Abakan (E 48) 3)

altı yêgirmi “on altı” (Abakan (E 48) 7)

bêş yêgirmi “on beş” (El-Bajı (E 68) 1)

3.2.11. Edat Grubu

Edat grubunda grubu yöneten bir edattır. Edatın nesnesi ise bir isim, bir zamir ya da bir sayı grubu olabilir (Tekin, 2016: 185).

*sekiz adaklıg barımıg **üçün*** “Sekiz ayaklı malım mülküm **için**” (Begre (E 11) 3)

*bodun ara bulgak **üçün*** “Halk arasında karışıklık olduğu **için**” (Çaa-Höl III (E 15) 1)

*kara saçın **teg*** “Kara saçın **gibi**” (Oçurı (E 26) 7)

*êki oğlın **birle*** “iki çocuğuyla **birlikte**” (Uybat II (E 31) 5)

*say **teg*** “Çakıl taşı **gibi**” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 5)

*bir erig ok **birle** sün<t>üm(?)* “bir askeri ok **ile**” (Kızıl-Çıraa I (E 43) 4)

3.2.12. İsim-Fiil Grubu

İsim-fiil grubu, fiil tabanlarına getirilen isim-fiil ekleri *[-mA]*, *[-mAk]*, *[-Iş]* ve yardımcı öge ile oluşturulan gruptur. Bu grup, zarf dışında, bütün cümle öğelerini oluşturabilir (Eker, 2011: 432).

bunu tüşürmek “bunu söylemek” (Abakan (E 48) 6)

3.2.13. Sıfat-Fiil (Ortaç) Grubu

Sıfat-fiil grubu, sıfat-fiil ekleriyle yardımcı öğelerin oluşturduğu sözcük grubudur. Bu grup, söz diziminde bütün öğelerin görevlerini yüklenebilir (Eker, 2011: 431).

bêş yêgirmi yaşda alınmışım / kunçuyum “on beş yaşında aldığım eşim” (Begre (E 11) 2)

totok atka tegmiş / begim “Totok adına savaşmış beyim” (Abakan (E 48) 2)

agı yüder / tañım “ipekli kumaşlar taşıyan taylarım” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 5)

kuşladaçı / bilge totok “kuş avcısı bilge Totok” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 5)

tugdı / turñan “doğan turnanız” (Abakan (E 48) 5)

ölmüş / er “ölmüş asker” (Tugutüp I (E 120) 1)

ukuglı / kişi “anlayan insanlar” (Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/3)

3.2.14. Zarf-Fiil (Ulaç) Grubu

Zarf-fiil (ulaç) grubu, zarf-fiillerle yardımcı öğelerin oluşturduğu gruptur. Zarf-fiil ekleri, fiilleri, kendilerinden sonraki asıl fiillere bağlar. Bu eklerin geldiği sözcükler, cümle içinde tarz, bağ veya zaman ifade eder (Eker, 2011: 431).

kara kanka barıpan “Kara Han’a varıp” (Uybat I (E 30) 4)

otuz erig başlayı “otuz askere baş olarak” (Uybat III (E 32) 12)

altu şaşa kelip “Altı Şan’a gelip” (Ak-Yüs I (E 38) 1)

kadaşım erin eñleyü “akrabalarım erleriyle avlanıp” (Bay-Bulun I (E 42) 5)

sü egir[e] “orduyu bozguna uğratarak” (Kızıl-Çıraa I (E 43) 3)

orkon yerini <al>dokda “Orhon yurdunu aldığınızda” (Uybat VI (E 98) 3)

kem katun kawışıp “Kem (ve) Katun (ırmakları) kavuşarak” (Novosyolovo (E 144) 1)

ben yer <ü>güz baru “ben yurda ve ırmağa varıp” (Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/1)

3.3. Cümle Türleri

3.3.1. Yapısına Göre Cümleler

3.3.1.1. Basit Cümleler

Basit cümle, bir tek çekimli fiille kurulan yani yalnız bir yüklemi bulunan cümledir. Yüklem isim veya fiil olabilir (Eker, 2011: 437).

teñrideki künke yerdeki elimke bökmedim “Gökteki güneşe (ve) yer(yüzün)deki yurduma doymadım.” (Barık III (E 7) 3)

tört iniligü ertimiz “Dört kardeş idik.” (Altın-Köl I (E 28) 8)

elimde tört tegzindim “Yurdumun dört bir tarafını dolaştım.” (Altın-Köl II (E 29) 2)

bir yaşımta ataşımka adrındım “Bir yaşımda babacığımdan ayrıldım.” (Uybat III (E 32) 14)

[yét]i yegirmi yaşımnda süledim “On yedi yaşımda ordu sefer ettim.” (Hemçik-Bom II (E 96) 2)

öz elin yéti körti “Öz yurdunu yedi (kez) gördü.” (Şanci III (E 152) 1)

3.3.1.2. Birleşik Cümleler

Birleşik cümle, temel (asıl, esas) cümle ile temel cümleyi; sebep, şart, açıklama, dilek vb. anlamlarla tamamlayan yan cümle(ler)den oluşur (Eker, 2011: 438).

kalın yağıka kaymatın tegipen adrıldım “Güçlü düşmandan (geri) dönmeden saldırırken ayrıldım (öldüm).” (Altın-Köl I (E 28) 2)

erdem b[ol]sar bodunug erk bodunug “Kahraman olursa(n) halk (da) güçlü halk (olur).” (Altın-Köl II (E 29) 4)

er erdem bolsar andag ermiş “Erkeklik kahramanlığı olursa böyle imiş.” (Altın-Köl II (E 29) 8)

kadaşım erin enleyü yogladın<ız> “Akraba(lar)ım erleriyle avlanıp yoğ töreni yaptınız.” (Bay-Bulun I (E 42) 5)

bolup katıgılanıp otuz yaşımg<a> öge boltum “Çalışıp çabalayıp otuz yaşımda öge oldum.” (Köjeelig-Hovu (E 45) 3)

yalım kayam kañım bar üçün ben yer <ü>güz baru alkunı kün ay körü yoriyur ben “Yalçın kayam (ve) babam olduğu için, ben yurda ve ırmağa varıp her şeyi, güneş ve ayı görüyorum.” (Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/1)

3.3.1.3. Sıralı ve Bağlı Cümleler

İki ya da daha fazla cümlelerin bir anlam bütünlüğü içerisinde yan yana sıralanmasıyla oluşan cümleler topluluğuna sıralı cümle denir (Korkmaz, 2007: 192).

yüz er kadaşım uyurın üçün yüz erin elig öküzün tikdi “Yüz erkek akrabam muktedir oldukları için, yüz kişi (ve) elli öküz ile (bu ebedî taşı) diktiler.” (Elegest I (E 10) 2)

elimke tapdım bilge ögüm tapdım kadaş<ım> tapdım “Yurduma bağlandım, bilge anneme bağlandım, akrabalarım bağlandım.” (Çaa-Höl I (E 13) 1)

kuyda kunçuyum adrıldım sekiz urım adrıldım “Obada eşimden ayrıldım, sezik oğlumdan ayrıldım.” (Çaa-Höl I (E 13) 2)

uyur begimke adrıldım uyur kadaşımka adrıldım “Kudretli beyimden ayrıldım, kudretli akrabalarımın ayrıldım.” (Çaa-Höl V (E 17) 3)

kanınız yoklayur kadaşlarıñız kazganur esiz e “Hanınız göğse yükselir (yok olur), akrabalarınız kazanır, ne yazık!” (Oznaçennaya I (25) 6)

altun sona yış kèyiki artgıl taşgıl “Altun Songa (ormanlık) Dağı’nın yabani hayvanları artsın, çoğalsın.” (Altın-Köl I (E 28) 7)

er erdem üçün töpöt kanka yalawaç bardım kelmedim “Erkeklik kahramanlığım için Tibet hanına elçi olarak gittim; (ancak) geri dönmedim” (Altın-Köl II (E 29) 7)

altı yaşımda kaşıradım bilinmedim “Altı yaşımda babasız kaldım, bilmedim.” (Uybat III (E 32) 16)

3.3.2. Yüklemin Türüne Göre Cümleler

3.3.2.1. İsim Cümlesi

Yüklemi isim veya isim soylu bir söz olan cümle çeşididir. İsim cümlesi, bir yapma veya olma değil, bir var oluş bildirir; çünkü taşıdığı tek fiil, var oluş bildiren ana yardımcı fiildir (Karaağaç, 2012: 246).

er atım kışk<a> baş ben “Erkeklik adım Kısa Baş’tır.” (Uyuk-Arjan (E 2) 5)

teñri elimte yemlig ben “Kutlu yurdumda güçlüyüm.” (Uyuk-Turan (E 3) 3)

buñusuz erde ben erdim “Sıkıntısı olmayan bir insan idim.” (Barık II (E 6) 3)

elim ugrınta sü bolup er <ö>lürmedöküm yok “Yurdum uğrunda asker olup adam öldürmediğim yok.” (Elegest I (E 10) 8)

[yagıka] tegmiş sü teñi yėti biñ oğlan erti “(Düşmana) hücum etmiş askerlerin sayısı yedi bin erkek idi.” (Oçurı (E 26) 8)

atım eren uluga erdemg batur men “Adım Eren Uluga Erdemlig Batur’dur.” (Altın-Köl II (E 29) 4)

kara kan içregi ben “Ben Kara Han’a bağlıyım.” (Tuba III (E 37) 1)

er erdemimde egsüküm yok “Erkeklik kahramanlığımda eksikim yok.” (Kızıl-Çıraa II (E 44) 5)

bay bar e<r>tim “Zengin (ve) varlıklı idim.” (Tepsey IV (E 114) 2)

buñ mengü erür “Sıkıntı ebedidir.” (Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/1)

3.3.2.2. Fiil Cümlesi

Yüklemi çekimli bir fiil veya birleşik fiil olan cümledir. Her türlü hareket, iş, oluş fiil cümleleri ile bildirilir (Karaağaç, 2012: 242).

eşim <u>rım azışdım “Eşim(den), çocuk(lar)ım(dan) ayrıldım.” (Uyuk-Arjan (E 2) 1)

altunlig kęşig bęlimte bantım “Altınlı okluğu belime bağladım.” (Uyuk-Turan (E 3) 2)

kuydaki kuņçuyumga adrıldım apam a “Obadaki eşimden ayrıldım, ey atalarım!” (Barık II (E 6) 4)

çiwiligde bir tegimde sekiz er öldürdüm “Çivilig’de bir saldırıda sekiz adamı öldürdüm.” (Elegest I (E 10) 8)

teņri ęlimke bardım “Kutlu yurduma ulaştım.” (Çaa-Höl II (E 14) 3)

yagıka kirdim “Düşmana saldırdım.” (Oznaçennaya I (25) 1)

esiz er ęki oğlın birle öldi “Zavallı adam, iki çocuğuyla birlikte öldü.” (Uybat II (E 31) 5)

tokuz elig yaşda tokuz altmış er öldürmiş “Kırk dokuz yaşında elli dokuz asker öldürmüş.” (Abakan (E 48) 3)

tokuz yaşda tuglug ap<a>ka tapdım “Dokuz yaşında Tuglug Apa’ya bağlandım.” (Sargal-Aksı (E 60) 2)

3.3.3. Yüklemin Yerine Göre Cümleler

3.3.3.1. Kurallı Cümle

Yüklemi sonda bulunan cümle çeşididir.

erdem üçün tuga bęrmiş e “Kahramanlık için doğuvermiş.” (Uybat I (E 30) 1)

üze teņri yarlıkadı “Üstte (ebedî) gök lütfetti.” (Uybat III (E 32) 5)

sekiz yętmış yaşım öldüm “Altmış sekiz yaşım(da) öldüm.” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 9)

kulum alp üçün bir erig ok birle sün<t>üm “Kulum Alp için bir askeri ok ile mızrakladım.” (Kızıl-Çıraa I (E 43) 4)

altı bağ bodunum küçligin üçün arkış eldem taşın bunta tikti “Altı birleşik boyum güçlü olduğu için övgü ve erdem taşını buraya dikti(ler).” (Bay-Bulun II (E 49) 4)

kalın kadaşımka bökmedim “Sevgili akrabalarım doymadım.” (Herbis-Baarı (E 59) 8)

tagdaki kara adığıg eligin tut[dum] “Dağdaki kara ayların ellisini tuttum.” (El-Bajı (E 68) 18)

külüg bitidi “(Bu yazıtı) Külüg yazdı.” (Mugur-Sargol I (E 136) 2)

sözleti bitiyür ben “Sözlerimi yazıyorum.” (Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/3)

3.3.3.2. Devrik Cümle

Yüklemi sonda bulunmayan cümle çeşididir.

bakırı buşsuz erti kara saçın teg “bakırı (parası) sıkıntısız idi kara saçın gibi.” (Oçurı (E 26) 7)

on ay èletdi ögüm “On ay (karnında) taşıdı annem” (Altın-Köl I (E 28) 1)

yalawaç barıpan kelmediñiz begimiz e “Elçi (olarak) gidip gelmediniz beyimiz.” (Uybat I (E 30) 5)

tarkan sañun <...> bökmedi bodunıña “Tarkan (ve) generaller doymadı halkına” (Uybat III (E 32) 7)

èlimde bësh kata tegzin[ti]m er erdemim üçün “Yurdumu beş kez dolaştım erkeklik kahramanlığım için.” (Elegest III (E 53) 2)

bësh èlke tegdim erdemim üçün “Beş ülkeye ulaştım kahramanlığım için.” (Şanci III (E 152) 1)

3.3.4. Anlamına Göre Cümleler

3.3.4.1. Olumlu Cümle

Yargının gerçekleştiğini anlatan cümle, olumlu cümledir. Olumlu cümlelerin yüklemi, bulunma veya yapma ve olma bildirir (Karaağaç, 2012: 250).

èlim ètdim “Yurdumu düzene soktum.” (Uyuk-Arjan (E 2) 2)

külüg totok èçim kişi kıldı “(Beni) Külüg Totok ağabeyim büyüttü.” (Barık II (E 6) 2)

bësh yègirmi yaşımnda tawgaç kanga bardım “On beş yaşımnda Çin hanına gittim.” (Begre (E 11) 9)

bêş kırk er [ölü]rtüm “Otuz beş asker öldürdüm.” (Oznaçennaya I (25) 4)

çawış tun tarkan beñüsi tike bértim “Çavış Tun Tarkan’ın ebedî taşını dikiverdim.” (Uybat I (E 30) 3)

alt<ı> otuz yaşıım a erti “Yirmi altı yaşıındayım.” (Tuba III (E 37) 2)

aşnukı atlarım eşintim “Önceki atlarımı koşturdum.” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 4)

akbay? uruğın artınga aldım “Akbay boyunu arkama aldım.” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 10)

er erdemim <ü>çün elime tapdım “Erkeklik kahramanlığım için yurduma bağlandım.” (Telee (E 46) 2)

enlig çor inançu alp tarkan ataçım a adrıldımız “Enlig Çor Inançu Alp Tarkan (adlı) babacığımından ayrıldım.” (Şanci III (E 152) 2)

3.3.4.2. Olumsuz Cümle

Yargının gerçekleşmediğini anlatan cümle, olumsuz cümledir. Olumsuz cümlelerin yüklemi bulunmama ve var olmama ile yapmama ve olmama bildirir (Karaağaç, 2012: 250).

teñri elimte bökmedim “Kutlu yurduma doymadım.” (Uyuk-Turan (E 3) 2)

yeti böri ölürdüm barsıg kökmekig ölürmedim e “Yedi kurt öldürdüm, pars ve Sibirya leoparı öldür(e)medim.” (Begre (E 11) 10)

köziñin on? kara körmez ertiniz “Gözünüzle on? kara? görmediniz.” (Oçurı (E 26) 11)

ökünmediniz y[ıta] körmediniz bütmed[iñiz] “Pişman olmadınız. Ne yazık! Görmediniz, inanmadınız.” (Oçurı (E 26) 12)

bodun esirkeyü ermedi “Halkı koruyamadı.” (Altın-Köl II (E 29) 3)

töpöt kanka yalawaç bardım kelmedim “Tibet hanına elçi olarak gittim (ancak) geri dönmedim.” (Altın-Köl II (E 29) 7)

yalawaç barıpan kelmediñiz “Elçi (olarak) gidip gelmediniz.” (Uybat I (E 30) 5)

yoklamaz biz <...> bilge beg oğlın “Göge yükselmeyiz <...> bilge beyin oğluna,” (Uybat III (E 32) 9)

er erdemi tokuz ogadmadım “Erkeklik kahramanlığımı dokuz (kez) elde edemedim (imkan bulamadım)” (Tuva D (E 51) 2)

kazga<ntı>m özin alıp kont<ur>madım “Kazandım, kendini alıp başka yere yerleştirmedim.” (Bayan-Kol (E 100) 3)

er erdemim unamaz “Erkeklik kahramanlığımı onaylamaz(?)” (Uyuk-Oorzak II (E 109) 4)

3.3.4.3. Soru Cümlesi

Soru yoluyla bilgi almayı amaçlayan cümleler, soru cümleleridir. Soru cümlesi, olumlu veya olumsuz olabilir. Soru sıfatları, soru zamirleri, soru zarfları, soru edatları ve soru eki *-mı / -mi*, bir cümleye soru anlamı kazandıran unsurlardır (Karaağaç, 2012: 251).

awda gëyik at<d>ım kan<ı> ergey “Avlarda vurduğum yaban hayvanları! Hani nerede?” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 7)

ëşim sınarım kanta er sañım kan<ı> ergey “Eşim (dostum), etrafımdakiler nerede? Hani nerede (onlar)?” (Hemçik-Çırgakı (E 41) 8)

3.3.4.4. Emir Cümlesi

Emir cümlesi, yapılması istenen ya da istenmeyen fiilleri ifade eden ve genellikle yüklemi emir kipiyle oluşturulan cümle türüdür (Eker, 2011: 448).

kara bodunum katıglanıñ “(Ey) avam halkım, çalışıp çabalayın.” (Elegest I (E 10) 7)

ël törösın ıdman “Yurdu, yasaları elden bırakmayın.” (Elegest I (E 10) 7)

ëlim utuşıña azıp kala<y>ın adrılayın “Yurdum uğruna çekip gideyim, ayrılalım.” (Elegest I (E 10) 9)

üç oğlum a adrıldım a yıtı bökmedim e katıglangıl “Üç oğlumdan ayrıldım ne acı! (Onlara) doymadım. Çalışın.” (Begre (E 11) 1)

altun soňa yış kèyiki artgıl taşgıl “Altun Songa (ormanlık) Dağı’nın yabani hayvanları artsın, çoğalsın.” (Altın-Köl I (E 28) 7)

yüz yaşayın a “Yüz (yıl) yaşayın!” (Tuba II (E 36) 1)

iç yér eliki artzun “İç yer geyiği artsın!” (Abakan (E 48) 4)

tugdı turñañ artzun “Doğan turnanız artsın.” (Abakan (E 48) 5)

atlıg boluñ in<i>lig boluñ “Unvanlı olun, kardeş olun!” (Devlet Ermitaj’ından Gümüş Kap)

SONUÇ

Yenisey yazıtları, Türk dilinin en eski yazılı dil yadigârlarından olup Sayan-Alтай bölgesinde yaşamış önemli bazı şahsiyetler için dikilmiş mezar taşlarıdır. Bu yazıtlarda, Moğolistan bölgesi yazıtlarındaki lirizm ve anlatım zenginliği bulunmayıp bu yazıtlar daha çok özlü sözleri andırmaktadır. Gerek satır sayısının az olmasından gerekse bazı okuma ve anlamdırma sorunlarından dolayı Yenisey yazıtları üzerine bugüne kadar büyük kağanlık yazıtlarına göre daha az çalışma yapılmıştır.

Tezimizde, Erhan Aydın tarafından yazılan ve Yenisey yazıtları üzerine şu ana kadar yapılmış en kapsamlı çalışma olarak sayılan “Yenisey Yazıtları” adlı kitap esas alınmıştır. Numaralandırması yapılan 154 yazıt (E1-154) ile numaralandırılması yapılmayan 21 yazıt ile birlikte toplam 175 yazıt ses, şekil ve cümle bilgisi açısından incelenmiştir.

Yazıtların yazım özelliklerine bakıldığında; burada Orhon Türkçesi yazım kurallarına genel olarak uyulduğu görülmektedir. Orhon Türkçesi yazım kurallarına uymayan tespitlerimiz şu şekildedir:

Metin içerisinde söz başındaki a/e ünlüleri yazımda genellikle gösterilmemiş olup sadece *anta* ‘onlara’ ve *erinç* ‘elbette’ sözcüklerinde gösterilmiştir.

Yenisey yazıtlarında ilk hece ünlüsündeki a/e genellikle yazımda gösterilmez. İncelenen yazıtlarda ise sadece *apası* ‘ceddi, atası’ sözcüğünde gösterilmiştir.

Söz sonunda bütün ünlüler sistemli bir şekilde gösterilmiştir. Sadece alıntı bir sözcük olan *ıswara* ‘İşwara’ ifadesinin sonundaki a ünlüsü gösterilmemiştir.

Yenisey yazıtlarında /UK, KU/, /Ük, kÜ/, /ıK, Kı/, /aş/, /baş/, /çi/, /dem/ ve /kış/ hece işaretlerinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Yenisey yazıtlarında /LT/, /nt/ ve /nç/ çift ünsüz işaretlerinin kullanıldığı görülmüştür.

Büyük kağanlık yazıtlarında kapalı “e” sesini gösteren özel bir işaret yokken; Yenisey yazıtlarında kapalı “e” (ǯ) sesini gösteren özel bir işaret vardır. Bu yönüyle

Yenisey yazıtlarının Türk dilinde ayrı bir yeri vardır. Yenisey yazıtlarında kapalı “e” (ǯ) sesi ile yazılmış bazı sözcükler şunlardır: *elim, el, elçi, eşim, eki...*

İncelenen yazıtlarda karşılaşılan ünsüz değişimleri şunlardır: $k > g$, $z > s$, $l > \varsigma$, $t > d$, $t > \varsigma$, $\varsigma > \varsigma$.

Tespit edilen benzeşme hadiseleri ise şunlardır: $/g\varsigma/ > /g\varsigma/$, $/bk/ > /bg/$, $/mk/ > /mg/$, $/nk/ > /ng/$, $/ng/ > /nk/$, $/dg/ > /dk/$, $/rk/ > /rg/$, $/b-m/ > /b-b/$, $/l-l/ < /r-l/$.

Yenisey yazıtlarında noktalama işaretlerinin farklı işlevlerde kullanıldığı tespit edilmiştir:

Yenisey yazıtlarında bazen bir sözcük noktalama işareti ile ikiye ayrılır.

Bazı satırlarda noktalama işareti kullanılmamıştır.

Bazen iki nokta yerine tek nokta (.) konduğu da olur.

Bazı satır başları iki nokta ile başlar.

Bazı satır sonları iki nokta ile biter.

Satır sonu nokta (.) ile biten bir örnek tespit edilmiştir.

Çalışmada şekil bilgisi bölümünün yapım ekleri alt başlığında tespit edilen ekler şöyledir:

İsimden isim yapan ekler: $+A+$, $+(X)\varsigma+$, $+\varsigma I+$, $+dA\varsigma+$, $+dem+$, $+gU+$, $+kAn+$, $+lXg+$, $+lXk+$, $+mI\varsigma+$, $+(X)n\varsigma+$, $+\eta+$, $+rAk+$, $+sXz+$, $+z+$

İsimden fiil yapan ekler: $+A-$, $+Ad-$, $+kA-$, $+lA-$, $+sA-$, $+sIrA-$

Fiilden isim yapan ekler: $-(X)D+$, $-(X)g+$, $-gA+$, $-gAn+$, $-gU+$, $-I+$, $+U$, $-(U)k+$, $-(X)l+$, $-(X)m+$, $-mAk+$, $-(X)n+$, $-(X)n\varsigma+$, $-(X)\varsigma+$, $-(X)z+$

Fiilden fiil yapan ekler: $-d-$, $-mA$, $-(X)l-$, $-(X)n-$, $-(X)r-$, $-(X)\varsigma-$, $-(X)t-$, $-tUr-$, $-(X)z-$

Yenisey yazıtlarında; isim, sıfat, zamir, zarf, edat, ünlem ve fiil olmak üzere bütün sözcük türleri tespit edilmiştir. Bu yazıtlar ölen kişi adına dikildiği için özel isim, unvan ve unvan niteliyicileri çokça kullanılmıştır. Yenisey yazıtlarında olay ve durumlar

genellikle birinci şahıs ağzından anlatıldığı için teklik birinci şahıs iyelik eki diğer iyelik eklerine oranla daha çok kullanılmıştır. Yapılan inceleme neticesinde sözcük türleri ile ilgili diğer tespitler de şöyle sıralanabilir:

Yapısına göre isimler başlığında basit ve türemiş isim tespit edilirken birleşik isim tespit edilememiştir.

Yenisey yazıtlarında; soru eki, soru sıfatı, teklik ikinci şahıs zamiri ve soru zarfı tespit edilmemiştir.

İncelenen metinlerde fiil çekimlerine dair tespitler şöyledir:

Yenisey yazıtlarında bildirme ve tasarlama kipleri içerisinde bütün şahıs çekimlerinin yer aldığı zaman yoktur.

Bildirme kipleri başlığında gelecek zaman kipine, tasarlama kipleri başlığında ise gereklilik kipine rastlanmamıştır.

Hikâye birleşik zaman çekim tespit edilirken rivayet ve şart birleşik zaman kipi tespit edilmemiştir.

Tasvir fiilleri alt başlığında ise tezlik ve yeterlik fiilleri tespit edilirken yaklaşma ve süreklilik fiilleri tespit edilmemiştir.

Fiilimsiler, yan cümlecik görevi üstlenen sözcüklerdir. Bu yönüyle birden fazla yargı taşıdığı için bir dilin gelişmişliğini ve işlenmişliğini göstermesi adına önemli unsurlardandır. Yenisey yazıtlarında da fiilimsinin çokça kullanılmış olması, Türk dilinin VIII. ve X. yüzyıllar arasında gelişmişliğini gösterir. Yapılan incelemede, *-mAk* isim-fiil; *-(X)r*, *-DI*, *-DUk*, *-(X)gII*, *-mIş*, *-DAçI* sıfat-fiil; *-A*, *-DUKDA*, *-I*, *-yU*, *-(X)p*, *-(X)pAn*, *-mAII(n)*, *-sAr*, *-KınçA* zarf-fiil ekleri tespit edilmiştir.

KAYNAKLAR

- Ağca, F., (2010), Budist Türk Çevresi Metinlerinde Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- Aksan, D., (2000), En Eski Türkçenin İzlerinde, Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlatığı Gerçekler, Simurg, İstanbul.
- Alimov, R., “Eski Türk Runik Metinlerinde Geçen Bir Acınma Ünlemi Üzerine”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 2008, (18), ss. 35–48.
- Alimov, R., “Eski Türk Runik Metinlerdeki *esiz* Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2013, (49/1), ss. 17–38.
- Aydın, E., “Eski Türk Yazıtlarındaki Kırgız Seferleri Üzerine Notlar” *Sibirische Studien / Sibiryä Araştırmaları*, 2007, (2/1), 41–64.
- Aydın, E., “S. Gerard Clauson’un Etimolojik Sözlüğünde Yenisey Yazıtlarıyla İlgili Veriler”, *Turkish Studies*, 2009, (4/4), ss. 93-118.
- Aydın, E., “Yenisey Yazıtlarında Geçen Türk Boyları Üzerine Notlar”, *Turkish Studies*, 2011, (6/1), ss. 390–398.
- Aydın, E., “Remarks on *Qatun* in the Yenisei Inscriptions. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*”, 2011, (64/3), ss. 251–256.
- Aydın, E., “Yenisey Yazıtları Nasıl Tarihlendirilebilir? *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2012, (7/2) (Prof. Dr. Coşkun Ak Armağanı), ss. 161–168.
- Aydın, E., “Yenisey Yazıtlarındaki Tek Örnekler”, *Türkbilig*, 2013, (26), ss. 37-49.
- Aydın, E., (2014), Orhon Yazıtları, Kömen Yayınları, Konya.
- Aydın, E., (2015), Yenisey Yazıtları, Kömen yayınları, Konya.
- Aydın, E., “Yenisey Yazıtlarında Geçen Unvanlar ve Unvan Niteleyicileri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 2016, (59/2), ss. 5-26.

- Aydın, E. (2017), Türk Runik Bibliyografyası, Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul.
- Aydın, E. “Sözvarlığı Açısından Yenisey Yazıtlarının Moğolistan Yazıtlarından Farklılıkları Üzerine Notlar” *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları*, 2017, (1/1), ss. 48-58.
- Aydın, E. (2018), “Eski Türk Yazıtlarında Erken Ünsüz Değişmeleri”, *X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*, Bildiri Kitabı, Eskişehir, ss. 171-179.
- Banguoğlu, T., (2007), Türkçenin Grameri. Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Barutçu Özönder, F. S., “Yenisey Kitabeleri ve Yer Sular”, *Journal of Turkish Studies XXII*, 1998, (2), ss. 171–184.
- Buran, A., (1996), Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Buran, A., vd., (2012), Çağdaş Türk Lehçeleri, Akçağ, Ankara.
- Butanayev, V. Ya., Sertkaya, O. F., “Runik Maşrapalar Üzerine (8. Hakasya’da bulunan runik yazılı gümüş maşrapa)”, Mehmet Ölmez - Erhan Aydın - Peter Zieme - Mustafa S. Kaçalın (ed.): *Ötüken'den İstanbul'a Türkçenin 1290. Yılı (720-2010) Sempozyumu*. Bildiriler / Papers, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2011, 119-130.
- Clauson, S. G., (1972), An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Clarendon, Oxford.
- Demirbilek, S., “Yenisey Yazıtlarında İsim Çekim Ekleri”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 2019, (9/18), ss. 1273-1288.
- Eker, S., (2011), Çağdaş Türk Dili, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Eraslan, K., (2012), Eski Uygur Türkçesi Grameri, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Erdal, M., (1991), Old Turkic Word Formation, A functional approach to the lexicon, Wiesbaden.
- Ergin, M., (2003), Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayınevi, İstanbul.

- Gabain, A. V., (1998), Eski Türkçe Grameri. (Çev. Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Gülensoy, T., (2010), Türkçe El Kitabı (6. Baskı), Akçağ Yayınları, Ankara.
- Gülsevin, G., (1997). Eski Anadolu Türkçesinde Ekler, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Hacıeminoğlu, N., (2008). Karahanlı Türkçesi Grameri, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Hamilton, J. R. (1998). İyi ve Kötü Prens Öyküsü (çev. Vedat Köken), Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Kaymaz, Z., “Yenisey Yazıtları’ndaki Bir Kelime Üzerine”, Zeynep Korkmaz Armağanı, Ankara, Türk Dil Kurumu, 249-252.
- Korkmaz, Z., (2007). Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara.
- Kormuşin, İ. V., (1997), Tyurkskiye Yeniseyskiye epitafi, teksti i issledovaniya, Nauka, Moskva.
- Kormuşin, İ. V., “Kuzey Tuva Ögök- Turan Vadisindeki Göktürk Anıtlarının Bazı Özellikleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 2001, ss.257- 261.
- Kormuşin, İ. V., (2017), Yenisey Eski Türk Mezar Yazıtları, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Malov, S. Ye. (1952). *Yeniseyskaya pis'mennost' Tyurkov, Teksti i Perevodi*. Moskova: Leningrad.
- Nurdin Kızı, G., (2006), *Yenisey Yazıtlarındaki Hâller* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bişkek (Kırgızistan).
- Orkun, H. N., (1938), Eski Türk Yazıtları II, Türk Dil Kurumu, İstanbul.
- Orkun, H. N., (1940), Eski Türk Yazıtları III, Türk Dil Kurumu, İstanbul.
- Orkun, H. N. (2010). Eski Türk Yazıtları, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Öner, M. (2007), “Tatar Türkçesi”, Türk Lehçeleri Grameri, (Ed. Ahmet B. Ercilasun), ss. 679-748, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Özkan, M., vd., (2001). Yüksek Öğretimde Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım, Filiz Kitabevi, İstanbul.

Serin, S., (2012), *Kızıl, Tuva Müzesi Yenisey Yazıtları (Metin-Dizin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Sertkaya, O. F., “Eski Türkçe (Göktürkçe ve Uygurca) Araştırmacıları Olarak Wilhelm Radloff”, TD, 1988, (444), ss. 303-317.

Sertkaya, O. F., “Göktürk Tarihinin Meseleleri: Yenisey Yazıtlarının Yayınlarındaki Bazı Okuma ve Anlamlandırmaların Düzeltilmesi, Yeni Okuma ve Anlamlandırma Teklifleri”, *TDAY-B*, 1993, ss. 67-75.

Sertkaya, O. F., “E 2 – Uyk-Arjan (Tuva) Yazıtı”, *Turkish Studies*, 2011, (6/1) (Prof. Dr. Gürer Gülsevin Armağanı), ss. 25-33.

Sertkaya, O. F., “Altay, Yenisey ve Moğolistan Yazıtları Üzerine Notlar” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2014, (3/3), ss. 1-13.

Şemen, S., (2016), *Yenisey Yazıtları (Transliterasyon, transkripsiyon, çeviri, açıklama, metin ve dizin)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Şimşek, Y., “Yenisey Yazıtlarında Ekler”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2014, (3/1), ss. 29-67.

Şirin User, H., “Hakasya Bulgusu Eski Bir Türk Mezar Taşı: Açurı (Oçurı, Ye 26) Yazıtı”, *Türkbilig*, 2009, (XVII), ss. 158–174.

Şirin User, H., “Re-Reading and Re-Interpretation of Some of The Yenisei Inscription”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 2011, (64/2), ss. 117–127.

Şirin User, H., “E-28, E-38, E-51, E-71, E-144, E-152 Yazıtlarındaki Bazı Sözcük ve İbareler Üzerine Yeni Öneriler”, *Türk Kültürünü Araştırmaları Enstitüsü*, 2013, (Yalım Kaya Bitigi. Osman Fikri Sertkaya Armağanı), ss.549-557.

Temir, A., (1991). *Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radloff Devri*, Türk Dil Kurumu, Ankara.

Tekin, T., “On a Misinterpreted Word in the Old Turkic Inscriptions”, *Ural-Altay*, 1964, (35), ss.134-144.

- Tekin, T., “Elegest (Körtle Han) Yazıtı”, *TDiA*, 1995, ss. 19-32.
- Tekin, T., “The Second Altınköl Inscription”, *TDiA*, 1998, ss. 5-14.
- Tekin, T., “Hemçik-Çırgakı Yazıtı”, *TDiA*, 1999, ss. 5-15.
- Tekin, T., “İkinci Bay-bulun (= E 49) Yazıtı”, *TDiA*, 2000, ss. 81-90.
- Tekin, T. (2013). *Makaleler 1 Altayistik*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Tekin, T., (2016), *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Tulum, M. (2014). *Osmanlı Türkçesine Giriş I-II*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Tuna, O. N., “Bazı İmlâ Gelenekleri”, *TDAY-B*, 1957, ss. 41-81.
- Tuna, O. N., “Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurca’da Uzun Vokaller”, *TDAY-B*, 1960, ss. 213-282.
- Tuna, O. N., “Eski Doğu Türk Yazısında Kullanılan Ligatürler ve Bunlarla İlgili Bazı Meseleler Hakkında”, *TDAY-B*, 1990, ss. 207-222.
- Türk Dil Kurumu, (2005), *Türkçe Sözlük* (10. bs.), Türk Dil Kurumu, Ankara.
- VASILYEV, D. D. (1983). *Korpus Tyurkshih runičeskih pamyatnikov basseyna Yeniseya*, Akademiya Nauk SSSR, Leningrad.
- Vasilyev, D. D. “Güney Sibirya’daki Gök Türk Runik Yazıtlarında Adları Geçen Kişilerin Hayatları ve Kahramanlıkları Hakkındaki Tarihi Bilgiler” *III. Türkiyat*, 2011, (2), ss. 901–910.
- Yavuz, S. (2013). *Cerrāh-nāme (İnceleme – Metin – Dizin – Tıpkıbasım)*, Kesit Yayıncılık, İstanbul.
- Yıldırım, A., “Yenisey Yazıtlarında Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri”, *Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*, Bildiri Kitapçığı, Eskişehir, 2018, ss. 1736-1743.